

TARTALOM

- 3 Kiss Gy. Csaba: Harminc év után: 1987
- 15 Bakos István: Lakitelektől Szárszóiig és tovább
- 25 Lezsák Sándor: Barki Éva asszony Bethlen Gábor-díja
- 32 Lárái Eszter: Nő feketében; Száll
- 34 **Bányai Tamás**: Cudar világ
- 54 Lackfi János: Elűszó; Atomtól atomig
- 57 Wodianer-Nemessuri Zoltán: Habsburg-évszázadaink súlya
- 72 Szőke Kálmán: Magyarok utódai; Őszi nóta; Látletet; Radnóti
- 75 Nagy Katalin: „Fölfénylett előttem...”
(Kunkovács László fotókiállításáról)
- 82 Dusa Lajos: Az éjen át
- 83 Vapausz Attila: Tükkörtörés; Szolgaszív
- 85 Kónya-Hamar Sándor: A szakértelem, tisztesség és hűség XX. századi bajnoka
(Vita Sándorról és hagyatékáról)
- 103 Luzsicza István: Tartozás; Bagolyköpet
- 105 Alföldy Jenő: „Csitíthatatlan halott”
(Csoóri Sándor költőszerepéről)
- 111 Lukács László: Csoóri Sándor néprajzi forradalma
- 116 Lajtos Nóra: Sánta Ferenc-novellák a televízióban
(Sokan voltunk, A Müller család halála, Mécsek)

Borító: Nagy András. A lap képeit Kunkovács László fotóművész *Világjelek* című kiállításának és könyvének anyagából válogattuk. Belső-ázsiai és szibériai petroglifák.

A lakiteleki találkozó fényképeit Gulyás Gyula, Gulyás János és Tábori Róbert készítették.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: **Csoóri Sándor** **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Nagy Gábor, Tőkéczi László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A „Hitel folyóirat és Könyvműhely működéséért” szakmai program megvalósítását 2017. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Gránátalma Otthon Szociális Szövetkezet. HU ISSN 0238-9908.

Harminc év után: 1987¹

XII.

Lakitelek előtt

Persze a találkozó időpontjának meghatározása, a meghívások továbbítása közben is ment tovább a hétköznapi élet. Fontos változást jelentett szeptember elejétől, hogy lányom iskolába kezdett járni. Nagyon izgultam, és kíváncsi voltam, vártam az új barátokat és élveztem a rohangálást, de a vonalak húzkodását meg a köröket gyűlöltem, azért csúnya az írásom” – így emlékezett. Különösebb drámai felhang nélkül természetesnek vette a dolgot. A maguk járásán folytatódtak a mindennapok: munkahelyi teendők sora, nézem a bejegyzéseket a naptárban: fordítást vártam Reiman Judittól (Józef Tischnernek, a kitűnő krakkói papnak-teológusnak a cikkét – fogalmam sincs már, megjelent-e, és hol), jártam az Európa Kiadóban (ahol recenziókat írtam lengyel, szlovák, néha német könyvekről), a *New Hungarian Quarterly* szerkesztőségében (furcsa módon Boldizsár Iván – Juhász Ferentől eltérően – merészelt tőlem írást kérni függetlenül írószövetségi szereplésemről). Fölkerestem Sükösd Mihályt a *Valóság* szerkesztőségében Elzászban fölolvasott tanulmányom megjelentetése dolgában. És megtisztelő fölkérést kaptam, meghívást a magyar–csehszlovák történész vegyesbizottság tagjai közé. Az akadémia keretében működtek ezek a szakmai bizottságok, gyakorlatilag az ún. szocialista országokkal folytatott együttműködés keretében. Akkori tudományos munkatervemnek fontos része volt a szlovák művelődés történetének kutatása. Valamikor a 80-as évek elején „osztottuk föl” egy baráti beszélgetés alkalmával Bába Ivánnal és Szarka Lászlóval a XIX. századot e szempontból, óriási hiányokat tudván a szlovák múlt magyarországi ismeretében. Az 1849-ig terjedő korszakot Iván vállalta volna, tehát a szlovák „nemzeti ébre-

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Utóbbi kötete: *Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015* (2015).

1 Részletek a Nap Kiadónál megjelenés előtt álló könyvből.

dés” első évtizedeit, én meg az 1849 és 1867 közötti korszakot szerettem volna kutatni, a kiegyezés utáni kor pedig Szarka László földadata lett volna. Visszanézve harminc év távlatából: ebből a tervből Szarka teljesítette a legtöbbet. Magam részéről elkezdtem az 1859–61 közötti szlovák sajtó föltárását és elemzését, meg is született a tanulmányom, de a Németh G. Béla szerkesztette kötet (*Forradalom után – kiegyezés előtt*), amelybe készült, nem sietett megjelenni. Fejemben volt mindig az anyag, szerettem volna visszatérni hozzá, különösen izgalmas ez az 1859 utáni időszak Bach bukása után, amikor szabadabb szelek fújnak, enyhül a cenzúra, nyitottabbá válik sok minden, és Közép-Európa szerte új összefüggésekben kezdik értelmezni a nemzeti mozgalmak vezetői, ideológusai a kapcsolatok lehetőségét. Akkor talán nem is éreztem, mennyi a párhuzam 1986–87 és 1859–60 között. Maga a folyamat, ahogy eleinte ugyan lassan, de később gyorsuló ütemben változni kezd a sajtó hangvétele, szokatlan szavak jelennek meg, meginognak a ledönthetetlennek látszó tabuk. Nos, a jegyzetekbe alkalmilag belepillantottam, fájó érzéssel ugyan, de vissza kellett tennem dobozukba az újabb és újabb tennivalók miatt. Természetesen a vegyesbizottsági üléstől új impulzusokat vártam, kollégák megismerését. Hozzá még a helyszín: Morvaország, konkrétan Olmütz, ahol még nem jártam.

Azt is kifundáltam, hogy így egyúttal „elugorhatok” Prágába is. Augusztus elején találkoztam ugyanis először személyesen – három év levelezés után – a Nyugati pályaudvaron Bohumil Doležállal, aki Debrecenbe készült a nyári egyetemre. Barátai nevében meghívott Prágába egy magán szervezésű kis szimpóziumra, s kérte, hívjak még el valakit. A téma: Közép-Európa, kapcsolatok, XX. századi történelem. Nyolc-tíz ember lenne együtt, és cseh nyelven hangoznának el az előadások. Miután bizalmas körben tartandó rendezvényről volt szó, Kósa Lacit javasoltam másik magyar résztvevőnek, aki amúgy is nagy barátja a cseheknek, és ha szükséges, a beszélgetésben németül részt tud venni. Legfőnnebb a mi előadásaink szlovákul hangoznának el, igyekszem megírni előre, illetve lefordítani. Cseh földön következetesen szlovákul szoktam beszélni, egyrészt érteni értik, másrészt igazán „csehül áll” a dolog, amikor csehesíteni próbálja valaki a szlovákok. Hogy csúfolták Prágában Husák elnök-pártfőtitkárt, amikor eltévesztett valamit a cseh nyelvű beszédben. Meg is beszéltek azután, hogy Olmützből érkezem majd Prágába, és ott fogok találkozni a Budapestről érkező Kósa Lacival.

A vegyesbizottsági ülésen feszültségre lehetett számítani, hiszen akkortájt kezdték el Szlovákiában a történelmi szereplők nevének átírását, mondjuk úgy, a szlovák nyelv követelményei szerint: Bockaj, Rákoci etc. Elég abszurd formája volt ez a nemzetépítésnek a XX. század vége felé. Kissé furcsa volt nekem, hogy Tilkovszky Loránd kezdett bennünket, fiatalokat, Szarkát és engem hazafiassá föllépésre biztatni. Mekkora patrióta lett, gondoltam, bezzeg néhány évvel ezelőtt az első bécsi döntés után Magyarországhoz visszakerült területekről írott monográfiájában magyar szempontból enyhén szólva „hazafiatlan” volt, s ezt a könyvet jutalmául megjelentették szlovákul (magyar címe: *Dél-Szlovákia 1938–1945 között*. Pozsony, 1972). Amúgy némi ideológiai különbségtől eltekintve (a cseh

és a szlovák kollégák enyhe irigységgel tekintettek Magyarországra) nem volt rossz a szünetekben és az étkezéseknél a hangulat, még a kellemes (savanykás) bezenci bort is megkóstoltuk. Az Erzsébet királynéről szóló könyvben (Brigitte Hamann munkáját kontrollszerkesztettem) olvastam róla, örültem, hogy a helység magyar nevét is megtaláltam. Morvaország mentálisan, magatartásformáit tekintve sokkal közelebb van Magyarországhoz, mint Csehország, nemhiába velünk éltek szomszédságban, keleti és déli vidékein beérik ott a szőlő. Olmütz pedig szép barokk város, ízes magyar nevét (Alamóc) már elfelejtettük (amikor Mátyás király itt járt, még így mondhatták), leginkább az olmützi alkotmány emléke maradt meg a történeti köztudatban, bár nem tudom, hogy történész-hallgatók közül vajon hány százalék tudna róla mondani valamit. A 18. életévét hónapokkal azelőtt betöltött Ferenc József lett a birodalom feje mint császár, így próbáltak némi hatalmi cinizmussal kibújni az V. Ferdinánd által Pozsonyban aláírt áprilisi törvények érvényessége alól. Persze nekünk nem volt királyunk akkor Ferenc József. Így nálunk nem sokat ért ez az alkotmány. Nos, ebbe az Olmützbe húzódtak vissza 1848 végén a Habsburgok.

Szerencsésen megérkeztem Prágába, bár megtréfált egy kicsit a menetrend, hiába volt benne egy Olmützből Prágába menő vonat, kiderült, az Moszkvából megy a cseh fővárosba, egyszerű halandó nem utaznhat vele. Így némi időközönként találkoztunk barátommal a pályaudvaron, aki elvitt üresen álló lakásába a közeli Vinohradská utcába. Kósa Lacit azután másnap én kalauzoltam oda. Szombaton pedig (ez szeptember 12-én lehetett, naptáromban nincs nyoma) mentünk abba a lakásba, ahol a kis magánszimpóziumot rendezték. Hat-hét korunkbeli úriembernek mutattak be itt bennünket. Pontosabban Bohumil Doležálon kívül én ismertem már egy budapesti látogatásából Emanuel Mandler barátját. A házigazda volt egy kissé fiatalabb nálunk, a csehtestvér egyház lelkesze. Különösebb konspirációs hangulatot nem éreztem. Sajnos nincs meg az előadások tematikája. Annyi megmaradt bennem, hogy Laci régi vesszőparipájáról beszélt, Csaplovics János (Ján Čaplovič) híres toposza alapján: Magyarország Európa kicsiben, én pedig valószínűleg a közép-európai nemzetfogalom dilemmáiról. Fölkészült embereket hallgathattunk, a referátumok után jóízű beszélgetés bontakozott ki. Ahogy harminc év után levelében fölidézte Bohumil, vitába keveredtem ott Jan Kren történésszel, aki akkoriban munkásként dolgozott. Dicsérte Károlyi Mihályt, amit nem fogadtam el, pedig még nem is ismertem a részleteit a gróf 1919 utáni emigrációjának, amikor a csehszlovák kormány anyagilag is jóindulatúan támogatta. Hány ilyen vagy ehhez hasonló társaság jött össze akkoriban Prágában? Világos volt, hogy minden ellenkező híreszteléssel szemben készül itt valami. Másnap azután elmentünk a lelkész barátunk által tartott istentiszteletre. Rokonszenves hangulatra emlékszem, fiatal családos emberekre, szép énekekre, élő közösségre. Tudnivaló, hogy a mi református egyházunkhoz hitvallások és liturgia tekintetében a leginkább hasonló a csehtestvérek egyháza. Lórántffy Zsuzsánna nem véletlenül hívta meg Comeniust, ennek az egyháznak a bujdosó püspökét a sárospataki kollégiumba. A huszitiz-

musnak oldalági leszármazottja a XX. század utolsó évtizedeire nagy mértékben elvilágiasodott cseh társadalomban ez az erős identitású vallási kisebbség. Arra emlékszem még, hogy az aranyló szeptemberben fölmentünk a Hradzsinba, megtekintettük udvarán a Kolozsvári testvérek Szent György szobrát és a Szent Vitus katedrálist is. Cseh barátainktól jókora köteg szamizdatot kaptunk az útra. Hazafelé Prágától csak ketten ültünk eleinte a kupében, s vakartuk a fejünket, hová is tegyük az irományokat. Talán valahogy a kupé szeméttartójába gyömöszöltük. Némi izgalommal vártuk a határellenőrzést, de egyik oldalon sem tulajdonítottak nekünk túl sok figyelmet.

Idehaza pedig szeptember 19-étől megkezdődött az országgyűlés őszi ülésszaka. Itt került napirendre az adózás új rendje, a jövedelemadó bevezetése. Amit egyértelműen a „kapitalizmus” irányába tett lépésnek lehetett tekinteni, de az emberek nagy része ebben nem valamiféle „haladást” látott, hanem – ebben a nyelvi konvencióban maradván – a „kizsákmányolás” új formáját, hiszen egyúttal újabb takarékosági intézkedésekre került sor. Grósz Károly pedig eléggé homályos formában többek között arról is említést tett, hogy elképzelhetőnek tartja az ellenzékkal a párbeszédet.

A mi körünkben azután folytatódott a meghívások egyszerűnek nem nevezhető „művelete”. Hiába próbáltuk szabályozni, hiába készült közösen elfogadott lista, azt kell mondanom, meglehetősen következtelenek és fegyelmezetlenek voltunk. Híre járta, hogy Csurka Pista bizalmasan megosztotta íróbarátaival a találkozó tervét egy vacsora alkalmával, de nem hívta el őket. Alexa Karcsi visszaemlékezése szerint őt magát és Kulin Ferit viszont egy baráti összejövetelen éppen Csurka hívta meg. A meghívás egyébként többnyire személyesen történt, nemegyszer telefonon. A politikai rendőrségnek pontos képe lehetett arról, mi készülődik. A szervezők közül ki-ki úgy érezte, eljár a saját feje szerint. Ablonczy László visszaemlékezését idézem (*Hitel*, 2006. 2. sz.): „Két meghívottat is vihetünk a lakiteleki találkozóra, így szólt Lezsák Sándor invitációja...” Ő Kubik Annát hívta és telefonon Annus Jóskát, aki „maszatolva válaszolt, miszerint elfoglaltsága van”, így a második személy Sándor Iván lett. Őszintén szólva nem emlékszem arra, hogy így szabályoztuk volna. Szinte hógolyó effektushoz vezethetett volna, bizonyos fokig vezetett is. Mert jól tudtuk egyébként, nagyjából mekkora a kapacitás, ülőhelyet, étkezést tekintve. És persze tarthattunk a provokátoroktól. A besúgókról tudtuk, ők úgyis ott lesznek. Arról valóban beszéltünk, hogy széles körből legyenek meghívottak. Ezzel teljes mértékben egyetértettem, úgy gondoltam, bizonyos tekintetben népfrontszerű gondolkodásra van szükség, amint a Szolidaritás példája mutatta. Sokoldalú párbeszédre. Tehát számba véve mindazokat a csoportokat, amelyek az utóbbi időben fontos szerepet játszottak a föléledő civil társadalomban. Tehát figyelembe érdemes venni a klubmozgalom képviselőit, a környezetvédőket (Duna Kör például), a Bajcsy-Zsilinszky Társaságot, reformközgazdászokat, kritikus tollú publicistákat, független szellemiségű katolikus és református értelmiségieket, nem megfélekezve a fiatal nemzedékről. Továbbá nagyon fontosnak tartottam a vidék kép-

viseletét. Író, kritikus és szerkesztő barátainkat Szegedről, Debrecenből, Miskolcra, Kecskemétre és máshonnan. Bízom Lezsák Sanyi céduláiban. Horribile dictu én eleinte nem zártam volna ki a radikális ellenzék képviselőit sem. Ennek persze Pozsgay vétója szabott határt. Érdekes még idézni Bihari visszaemlékezéséből a lista elkészítésének egyik állomásáról: „Összeírtuk a meghívandók névsorát (értsd a szeptember 5-ei nagymarosi megbeszélésen). Azt a feladatot kaptam, hogy hívjak meg fiatal társadalomtudósokat, közgazdászokat, politológusokat, jogászokat. Így hívtam meg Áder Jánost, Bozóki Andrást, Gombár Csabát, Hegedűs Istvánt, Körösenyi Andrást, Schlett Istvánt, Urbán Lászlót, Závada Pált és másokat. Közöltem velük, hogy fiúk, én meghívlak titeket, de nem tudni, hova fut ki a dolog, lesz-e belőle rendőrségi ügy, vagy nem, ezért döntsétek el, eljöttök-e, vagy sem. Mindenki eljött” (Sereg András: *Bihari Mihály [Életrajz-politika-rendszerváltás]*. Budapest, 2010, 105). Kövér László szintén a meghívottak között volt: „Én is szívesen elmentem volna, csak a meghívóm nem érkezett meg. A találkozó másnapján kaptam meg a levelet, amiben meghívtak” – válaszolta egy interjúkérdésre (*A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Szerk. Bodzabán István, Szalay Antal. Bp., 1994, 88). Azt hiszem, a lehetetlenséggel határos találni olyan listát, melyen ellenőrizhetnénk, kit is akartunk végtére is meghívni. Tanulságos Konrád György kései visszaemlékezése (annak is van pikantériája, hogy az arculatát némiképp megváltoztatott *Tiszatáj*-ban jelent meg 2015 novemberében a Rácz Lajos által készített interjúban): „...az alapítók nagyon szerették volna, hogy a Pozsgay eljöjjön, mert azzal kvázi legitimálta őket, annak feltételül azt szabták meg a párt és ő, hogy oda ne legyenek meghíva a demokratikus ellenzék részéről, legfeljebb a Konrád. – *Miért jelentettél kivételt?* Mert én író vagyok.” Csupán arról feledkezett meg, hogy például Vásárhelyi Miklós, Magyar Bálint, Juhász Pál szintén meg volt híva. Vagy ők mégsem tartoztak volna ama „demokratikus ellenzékhez”? Magyar Bálintot novemberben volt alkalmam megkérdezni, hogy elvi okokból vagy egyéb miatt nem jött el Lakitelekre. Elvi okokból, válaszolta. Azt lehet föltételezni tehát, hogy volt valamiféle egyeztetés a meghívottak között, hogy szolidárisak lesznek a *Beszélő* szerkesztőivel. Erre utalt egyébként áttételesen lakiteleki fölszólalásában Bába Iván: „Vásárhelyi Miklós és Mécs Imre általam hozott üzenete kifejezetten így szól: nem azért nem jöttek el, mert Vásárhelyi Miklós beteg, hanem Vásárhelyi Miklós azért nem jött el, mert voltak mások, akik nem jöhettek el.”

Próbálom összeszedni a Jegyzőkönyv alapján, kik voltak azok, akiket én javasoltam fölvenni a listára. Persze itt muszáj mentségül az emlékezés szeszélyes mivoltára hivatkozni. A következőkre emlékszem: Bába Iván, Entz Géza, Jeszenszky Géza, Szesztay András, Vásárhelyi Judit. Rajtuk kívül még két joghallgató, Gorondy-Novák Sándor és Petrik Béla meghívását pártfogoltam. Jó barátaim közül, akik szóba jöhettek volna, Kovács Pista akkor Lengyelországban volt, Gergely András pedig Németországban. Kósa Lacinak ugyan elmagyaráztam a Budapest-Prága vonatúton, hogy mire készülünk, de tudtam, hogy az ő egyirányú szakmai tájékozódásával nem fér össze az ilyen rendezvényen való részvétel.

Tartozom még magyarázattal Vásárhelyi Miklós meghívásának dolgában személyes mozzanattal. Bihari Mihály arra emlékezett, hogy vele Lezsák Sándor tartotta a kapcsolatot. Elképzelhető, hogy Sándor hívta meg Vásárhelyi Miklóst – telefonon vagy levélben – Lakitelekre. Nekem éveken át kollégám volt az Irodalomtudományi Intézetben, sokat beszélgettünk, viszonylag jó ismertem. Miután ő nem tartozott azok közé, akiknek a jelenlétét Pozsgay nem tudta volna vállalni, gondoltam, fölkeresem személyesen. Rókushegyi lakásán látogattam meg a találkozó előtti napon. Kedvesen fogadott, lumbágójára panaszkodott, ne haragudjak, magyarázta, de ilyen állapotban nem tudna eljönni Lakitelekre. A beszélgetés közben azért kifejtette, hogy több kifogása van a rendezvénnnyel kapcsolatban. Nem a *Beszélő* szerkesztőinek a mellőzését említette elsősorban, hajlott elfogadni azt az érvet, ha Pozsgay nem tudná úgy vállalni, belügyi-rendőri oldalról nem lehetne kizárni egy ekkora összejövétel megzavarását. Főleg a meghívottak névsorával volt elégedetlen. Nem tudtam arról, hogy szétküldtünk volna bárkinek ilyen listát, de bizonyára folyt egyeztetés róla számos körben. Nem tudtam, hogy Donáth Ferenc halála után Vásárhelyit tekintik utódjának. Például a közigazdászok, mondta, nem hívtátok meg Tardos Mártont, és hozzátett még néhány nevet. Hiába mentegetőztem, hogy bizonyára nem tökéletes ez a lista, de igyekeztünk széles, sokszínű mezőnyt figyelembe venni. Sajnálom, ne haragudjál, mondta végül, nem tudok elmenni.

XVII.

Hazaérkezésem után a Bethlen Gábor Alapítvány díjkiosztója következett. Mivel olvasható alapos történeti összefoglalás az alapítványról (Szécsi Árpád dolgozata a negyedszázados évfordulóra készült könyvben, Budapest, 2005), főleg egy vonatkozásra, a közép-európaire szeretnék kitérni. Annak idején így próbáltam megfogalmazni a jubileumi kötetben magának a kezdeményezésnek a jelentőségét: „Különös kísérlet volt az Alapítvány a szovjet befolyási övezet egészét tekintve. Hiszen jogi fogódzót keresett tevékenységéhez, tehát valaminő legalitást, jogi formát. Abszurd törekvés volt ez, mondhatja bárki, hiszen az érvényes törvények között az alapítvány jogintézménye akkor nem szerepelt. Vagyis a kezdet pillanatában a Bethlen Gábor Alapítvány ‘fából készült vaskarika’ volt. Gyöngé volt, még vaspánt sem védte, de saját készítmény volt, magunk által elhatározott célokra. Létrehívásával, már a felhívás elkészítésével és terjesztésével sikerült a szabadság egy kis körét létrehozni. Ez a kör nagyon kicsi volt ugyan, sőt részben ellenőrzött, mégis megszületésével valaminő új minőség jött létre. [...] Úgy gondoltuk, ha bármely kis területen megveti lábát az autonómia, és ebbe beletörődik a hatalom, akkor lehet tovább építkezni. Nem akartunk szervezkedést, konspirációt, szamizdatot, hanem legális jóváhagyást, hogy a hatalom fogadja el, abban a kicsi körben nem lehet teljhatalma. Ők is tudták, miről van szó. A zsarnokság irtózva fél a világ általa nem 100%-ban ellen-

őrzött kis szögletétől. Az engedélyeztetés hercehurcája erről beszél. Szívósság és következetesség vezetett eredményre. 1980 szeptemberétől ott volt a lengyel Szolidaritás bátorító példája.” A politikai rendőrség kezdettől megkülönböztetett figyelmet tanúsított a kezdeményezés iránt. Olvashatjuk a belügyi jelentésekben, milyen szorgosan gyűjtötték róla a híreket, hányszor „tartották vissza” vagy vették ki a postaforgalomból a titkárság által küldött leveleket.

Az alapítvány kiinduló gondolata a romániai magyarság szorongató helyzete volt. Az volt a kérdés, hogyan lehet szervezett formában segíteni őket. A 70-es évek elejétől fiatalok százai-ezrei jártak Erdélyben, könyveket, gyógyszereket vittek az ottani magyaroknak. Már a Hurál körében is rendszeresen támogattunk anyagilag egy Budapesten tanuló tehetséges erdélyi egyetemistát. A szervezés folyamán, az elismertetés után egyre jobban kezdtek körvonalazódni a célok és a módszerek. Mivel nem rendelkezett túl nagy tőkével az alapítvány, a kuratórium először – erdélyi menekültek segítése, támogatása mellett – Bethlen-díjak kiosztását tartotta megvalósíthatónak. Számolva azzal, hogy ebből az alkalomból majd nagyobb szabású nyilvános rendezvényt lehet tartani. A díjazottak kiválasztásánál pedig mindenképpen figyelembe kívántuk venni a nemzet határon túli részét. A mi elismeréseink másik fontos célja volt a hatalom kitüntetési monopóliumának a megtörése, hiszen a magyar kulturális és tudományos élet jelentős teljesítményeiért csak az állam adhatott díjakat. Számos nagyszerű teljesítmény ideológiai okok miatt nem kapott elismerést. Ez a megfontolás is hozzájárult ahhoz, hogy 1986-ban az első díjat Domokos Pál Péter néprajztudós, a csángók kutatója kapta. Foglalkoztatott bennünket az is, hogy tegyünk valamit az antiszemitizmus dolgában, jól tudván, hogy ezt a mérget szívesen szokta nálunk manipulációra és megosztásra fölhasználni a kommunista hatalom (lásd az írószövetségi közgyűlés utáni hamis hírek). Szóba került, hogy kezdjük meg egy tanulmánykötet szervezését a magyar-zsidó viszonyról. Komolyabb formában később került napirendre. 1987-ben a kuratórium három díj odaítélésére látott lehetőséget. Már az év elején szóba került díjazottként Szabó T. Attila erdélyi nyelvész és Zbigniew Herbert lengyel költő. A júniusi kuratóriumi ülésen Csoóri Sándor, mint az első alapítók (Illyés Gyula, Németh László és Kodály Zoltán özvegye mellett) egyik képviselője, harmadikként díjra javasolta Király Károly erdélyi politikust, akit nyilatkozataiért, Nyugatra juttatott írásaiért üldözött a román kommunista hatalom. A Bethlen Alapítványnál az a szokásjog alakult ki később, ha három díjat lehetett kiosztani, akkor egyet hazai személynek, egyet határon túli magyarnak, egyet pedig olyan pedig közép-európai művésznek vagy tudósna adunk, aki sokat tett a térség népeinek együttműködéséért. A kuratóriumban Csoóri Sándor, valamint Nagy Gáspár, a titkárság vezetője is következetesen ragaszkodott ehhez a gyakorlathoz. Magam részéről kivételesen fontos lehetőségnek tartottam ezt a közép-európai díjat. Úgy véltem, hozzájárulhat ahhoz, hogy a szomszéd népek értelmiségi közvéleményében árnyaltabb legyen rólunk a kép, azt üzenheti, hogy létezik közép-európai szolidaritás. Különösen abban az időszakban, amikor

a kommunista rendszer meggyöngyölésekor a bázist erősítendő egyre jobban napirendre kerültek szomszédságunkban a magyarellenes nacionalista előítéletek. Mindaddig, amíg tagja voltam a titkárságnak, később pedig a kuratóriumnak, erőmtől telhetően ragaszkodtam ahhoz, hogy a „közép-európai” díj ne maradjon el. Őszintén szólva a későbbi években nem sikerült minden esetben meggyőzőnöm erről a döntést hozó testületeket. Nehéz elszakadni az Extra Hungaria non est vita szemléletétől, a magyar köldöknézésnek erősek a hagyományai. Visszatérve az első nagy nyilvánosság előtt tartott díjkiosztáshoz, 1987 őszén joggal gondoltuk, hogy Zbigniew Herbert személye a század második felének kiemelkedő lengyel költőjeként, a nemzeti ellenállás jelképeként (eljutott hozzánk a hadiállapot alatt szamizdatként kiadott kötete, a *Jelentés az ostromlott városból*) mindenképpen időszerű üzenetet közvetíthetett Magyarországon.

Nagyon kevés idő maradt november 2-áig. Herbert még Párizsban tájékoztattott arról, hogy a *Tygodnik Powszechny* egyik szerkesztőjét, Tadeusz Szymát fogja fölkeríteni, vegye át nevében a díjat. Az illető meg is érkezett időben Budapestre. Ismertem korábról a kitűnő krakkói újságírót és dokumentumfilmeszt. Gondoskodtunk szállásáról és ellátásáról, találkoztunk vele még az ünnepség előtt. Elhatároztuk, hogy október 30-án megpróbálunk nyilvános nemzetközi sajtótájékoztatót szervezni. Für Lajos meg tudta szerezni erre az alkalomra munkahelyének, a Mezőgazdasági Múzeumnak a tanácsstermét. A városligeti Vajdahunyadvár udvarán találkoztam vele jócskán a megadott 14 órai időpont előtt, kissé nyugtalan volt, ki fog eljönni. Magam is aggódtam, túl tudunk-e lépni a hivatalos hírzárlaton, eléri-e a nyugati sajtó érdeklődési küszöbét a mi alapítványunk, nem lesz-e valami akadály az utolsó pillanatban. Nem lett. Az alapítványt a kuratórium elnöke, Márton János képviselte, továbbá Für Lajos, Nagy Gáspár és jómagam. Kodolányi Gyula szintén jelen volt, ő főleg az angol kapcsolatokban segített a titkárságnak. Úgy két tucatnyian vettek részt a sajtótájékoztatón, nem lehetett pontosan tudni, ki újságíró közülük, ki nem az. Mindenesetre a külföldi sajtót a BBC tudósítója és a párizsi *Libération* újságírónője meg Tadeusz Szyma képviselte, és ott volt az amerikai és a francia nagykövetség sajtóattaséja is. A magyar sajtó részéről néhányan többnyire kevésbé ismert folyóiratoktól, hetilapoktól. Ahhoz képest, hogy nem volt ebben gyakorlatunk, gond nélkül megtartottuk a tájékoztatót, szétszítottuk a felhívást, elmondtuk, kik lesznek díjazottak, valamint ismertettük a tervezett rendezvény részleteit. Ünnepélyes alkalomnak terveztük a Széchényi Könyvtár dísztermében úgy is, mint a Bethlen Gábor Alapítvány nyilvános bemutatkozását. Egyébre nem emlékszem. A magyar sajtóban azonban csak igen kevés információt közöltek a rendezvényről, pedig – azt hitte az ember – ez sokkal kevésbé „rázós” ügy, mint a bő hónappal azelőtti lakiteleki sereglés. Az MTI szétküldte a hírt. Állítólag a díjátadás után egyik hajnali adásában közölt valamit az alapítványról a Petőfi Rádió. A leghosszabb cikk a következő héten a *Reformátusok Lapjában* jelent meg (45 sornyi), a *Magyar Nemzetben* Diurnus (alias Bodor Pál) napi jegyzetét a Bethlen-díjnak szentelte, rövidhíreket olvashattunk az eseményről többek között

a *Magyar Hírlap*ban és a *HVG*-ben. A semminél mindenképpen több. Nem áttörés, de az első lépés.

Hétfői napra esett november 2., intézeti nap volt munkahelyemen a Királyi Palotában (szórakoztatónak találtam, hogy kifürkészhetetlen óvatosságból Budavári Palotának mondták, amit angolul Royal Palace-ra fordítottak). Délelőtt magához hivatott Juhász Gyula, akkor már az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatója is, aki egyben az alapítvány kuratóriumának a tagja volt (öt delegálta a minisztérium, de nem lehetett rá panasz, hajlamos volt együttműködni, segíteni törekvéseinket). Óvatosan kezdte magyarázni, hogy kicsit aggódik, rengetegen jelezték, hogy jönnek majd, és nehogy valami nyílt ellenzéki tüntetésbe menjen át a díjkiosztó ünnepség. Tüntetéstől nem tartottam, inkább attól, elérnek-e majd a teremben az érdeklődők. A befogadóképessége úgy háromszáz fő lehetett. A program megkezdése előtt már egy gombostűt sem lehetett elejteni a teremben, pedig – balszerencsénkre – egyik díjazott sem tudott személyesen megjelenni. Herbert esetét elmondtam főttebb, Szabó T. Attila elhunyt időközben, Király Károlynak pedig nem volt útlevele, a román belügy szoros felügyelete alatt állt. Juhász Gyula üdvözölte először házigazdaként a jelenlevőket, utána Bíró Zoltán méltatta Illyés Gyulát születésének 85. évfordulóján. Sinkovits Imre előadásában hallgathattuk ezután a költő két versét. Kamarakiállításra lehetett megtekinteni a könyvtár épületében Borsos Miklós és Bognár István Illyés műveihez készült illusztrációit. Fontos adatokat közölt az alapítvány helyzetéről Márton János kuratóriumi elnök, elmondta többek között, hogy már mintegy ötezerre nőtt a támogatók száma. Csoóri Sándor tartotta Herbert laudációját. Hiteles szavakkal méltatta a közép-európai költőtársat: „Azt gondolom, vannak emberek, akiknek a létezése mindenre garancia. Barátságra, együttérzésre, szolidaritásra, eszmékre, amelyeket itt, Közép-Európában, a nyűgölődő szocializmus országaiban építgetünk magunkban keservesen. Zbigniew Herbert ilyen ember és ilyen író.” Nekem lett a tisztem fölolvasni az alapítványnak Párizsból küldött üzenetét, vallomását a közép-európaiságról. A költőt képviselő krakkói szerkesztő vastapsot kapott a közönségtől. Sinkovits Imre szavalta el eredeti címmel (mert ezt nem engedélyezte a lengyel cenzúra, így Nagy László magyar fordításában is csak három csillag volt a cím helyén) az 1956-ban született *Magyarokhoz* című verset. Ha úgy tetszik, ez a maga nemében világpremier volt. A szolidaritás és a tehetetlenség sóhaja a Kárpátok túloldaláról:

„állunk a határon
józannak elnevezetten
s nézünk a tűzbe
és a halált csodáljuk”

Szabó T. Attila munkásságát az ünnepségen Vekerdi László méltatta, Király Károlyról pedig Für Lajos szólt. Emelkedett volt a hangulat, hőfoka épp meg-

felelő. Jelen volt a hosszúra nyúlt rendezvényen néhány külföldi újságíró is, nehéz volt megmagyarázni nekik, miképpen lehet értelmezni ezt a rendezvényt. Beszélgetve velük, úgy éreztem, nem fogják föl, hogy ezen a rendezvényen nemcsak kulturális teljesítményekről van szó, arról, hogy szót kér a civil társadalom, hanem itt valójában egy tábor szerveződik. Tadeusz Szyma lengyelként erre jobban ráértzett, kolumnás cikke a *Tygodnik Powszechny*ben hazatérte után jelent meg az év végén. Befejező szavait idézem: „Az alapítvány létrehozóival való találkozás e sorok írója számára a bátorság forrása és a jövő szép ígérete.”

Arra nem emlékszem, hogy ezen az estén Wacus köztünk lett volna, de biztos beszéltem vele hazaérkezésem után a jogászhallgatók Bibó-kollégiumáról. Nagy lelkesedéssel számolt be náluk tartott előadásának a fogadtatásáról. Kovács Pista „közvetítette” ki őt oda, a Ménesi út túlsó oldalára. A nekünk jól ismert épületbe, ahol korábban a Bölcsészkar lánykollégiuma volt. Ott adott elő Felczak tanár úr a Szolidaritásról, ahogy emlegetette hallgatóit, az „ifjú jogászoknak”. Többek között Orbán Vikornak és Kövér Lászlónak. A legenda szerint nagy sikert aratott, a végén még azt is megkérdezték tőle a fiúk, akkor ők most mit tegyenek. Mármint a politikában. Nézzék, mondta állítólag nekik, alapítsanak pártot, lehet, hogy még letartóztatják magukat, de az már nem fog olyan hosszú ideig tartani. Hogy személye hozzátartozik a Fidesz alapítási mítoszához, az kétségtelen. Bizonyára nem véletlenül választották pártjuk tiszteletbeli tagjává. 1993-ban kísértük utolsó útjára Zakopanében. A temetőben két koszorú került Magyarországról a sírjára, Németh Zsolté a Fidesz, az enyém pedig a magyar barátok nevében. Az *Egyetemi Lapok* október 27-ei számában rövid hír számolt be arról, hogy 1987. október 13-án a Kelet-Közép-Európa szeminárium (jogász szakkollégium) vendége volt W. Felczak. Eredetileg a *Tiszatíj*-ban megjelent interjújának (1981/6. sz.; Kovács István készítette) bő részleteit szintén közölték. Elmondta, mi ösztönözte annak idején a magyar nyelv megtanulására, a magyar történelem és kapcsolataink kutatására, hogyan került 1938-ban az Eötvös Collegiumba, majd 1940 tavaszán az emigráns lengyel kormány kiküldöttjeként ismét Budapestre, miképpen működött a háború alatt nálunk a lengyel futárszolgálat, hogyan próbálták a magyar kormány németellenes erőit erősíteni. A háború alatt nem vonattal vagy repülőgéppel közlekedett: „A határt Lengyelországból Szlovákiába, majd Szlovákiából Magyarországra, vagy hetvenszer-hetvenötször, illegálisan léptem át.”

Az egyetemi újságnak ebben a számában jelent meg egy hosszabb interjú Sólyom László egyetemi tanárral abból az alkalomból, hogy elnyerte a kar kiváló oktatója címet. Ezt a cikket félretettem, miután tanulmányos kutatómunkájáról beszélt, a bevezetés röviden egyéni profilját, pályájának útját is bemutatta. Két olyan fontos területtel foglalkozott, amelyet meghatározó jelentőségűnek tartottam a mi helyzetértékelésünk szempontjából. Az egyik a környezetvédelem, a másik a személyiségi jog kérdésköre. Megjegyeztem válaszainak néhány mondatát: „Nálunk sokáig akadályozták a környezetvédelem problémájának tudatosulását, s még ma is eltakarják igazi, a rendszer gyökeréig nyúló jelentő-

ségét. Mikor a közelmúlt nagy társadalmi tiltakozó mozgalmi látszólag váratlanul kitörték – a bős–nagygyarosi vízi erőművek ellenzése, a dorogi megmozdulás, a Szársomlyó ügy –, a környezetvédelmi könyv már megjelent. Ennek alapján kerestek meg jogi tanácsért, s így kapcsolódtam bele a mozgalmakba.” Iránymutatónak éreztem azt is, amit a személyiségi jogokról mondott válaszában: „Annak tudatosítására gondolok itt, hogy – a mindennapi tapasztalattal szemben – igenis a szabadság a főszabály, amelynek minden korlátozását az államnak indokolnia kell. Azaz mindent meg szabad tenni, amit a jog nem tilt, és nem fordítva. [...] Ebből folyik aztán pl., hogy az egyesületszervezés megakadályozásával nem lehet egy mozgalmat ’illegálissá’ tenni, hogy minden társadalmi mozgalom és közösségalkotás, mint az egyesüléshez való jog gyakorlása, szabad és törvényes.”

Továbbra is komoly gondot jelentett, hogy a Magyar Demokrata Fórum nem volt képes áttörni a nyilvánosság szorosan őrzött falát. Legalább annyira kellemtelen volt a híresztelés, hogy mi az ellenzék nem számottevő részét kirekesztettük, nem hívtuk meg őket Lakitelekre. A szervezők újabb találkozásai alkalmával készült egy dokumentum „Tájékoztató a lakiteleki találkozóról” címmel – jelentős mértékben Bihari Miska fölfogásának jellemzőivel. A november 10-ei keltezésű szöveg húsz pontban foglalta össze céljainkat és a lakiteleki találkozótól eltelt hetek fejleményeit. Így hangzott a 2. pont: „Az ország és a magyarság helyzetéről, sorsáról és jövőjéről van mondanivalója a társadalom felelősen gondolkodó tagjainak. A meglévő keretek többsége azonban alkalmatlan arra, hogy azok közt értelmes, nyílt és demokratikus és kritikus eszmecsere alakuljon ki, ezért a demokratikus reformmozgalom kibontakozásához elengedhetetlenül szükséges az önálló konzultációs fórumok, reformkörök szervezése.” Vagy a 3. pont, amely a legalitást hangsúlyozta: „Ezek a fórumok az Alkotmányban deklarált egyesülési szabadság értelmében jogszerűek, megszervezésükhöz és megtartásukhoz semmiféle előzetes hatósági vagy politikai engedélyre nincs szükség. A fórumokon való részvétel alapvető joga minden magyar állampolgárnak.” Ez arra is utalt, hogy másik tevékenységformaként nyilvános összejövetelek, fórumok tartását terveztük a magyar társadalom és közélet fontos kérdéseiről. Nem volt teljesen világos a tájékoztató abból a szempontból, hogy nem mondta meg, ki beszél kivel, a szükséges párbeszéd alanyait a tájékoztató a politikai vezetés reformelkötelezett tagjaiban és a „társadalomban” látta. Vagyis hiányzott a mozgalom egyértelmű önmeghatározása. Félreérthetetlenül meghirdette viszont a tervezett fórumok tematikáját (16. pont): „A Magyar Demokrata Fórum mint legális mozgalom konzultációs fórumokat szervez: a gazdasági helyzetről, a társadalom tagozódásáról, a politikai rendszer reformjáról, a népmozgalom és a népegészségügy helyzetéről, a közoktatásról, a demokratikus közösség- és embernevelés új szocializációs programjáról, a magyar kisebbségek helyzetéről, a katonapolitikáról, a politikai vezetés arculatáról és kiválasztódási mechanizmusáról, a demokratikus rotáció szükségességétől és megújításáról stb. [...] A Magyar Demokrata Fórum egyik szervező és fórumteremtő

erő kíván lenni a demokratikus reformmozgalomban.” A 18. pont a szeptember 27-e utáni helyzetet mutatja be: „A politikai vezetés egy részében zavarodottságot idézett elő a lakiteleki találkozó. Egyesek, régi bürokratikus beidegződéseik révén, adminisztratív intézkedésekhez nyúltak volna legszívesebben, lázasan kutattak az elhangzott szövegek után ahelyett, hogy a demokratikus politikai kultúra legtermészetesebb ösztönzése alapján a szervezőktől kérték volna az anyagot. A tanácskozás jegyzőkönyvét a szervezők – a felszólalókkal történt egyeztetés után – nyilvánosságra kívánják hozni. Az 1987. szeptember 27-én elfogadott nyilatkozatot nyilvánosságra hozatal céljából elküldjük az MTI-nek, Grósz Károly miniszterelnöknek és Pozsgay Imrének, a Hazafias Népfront főtitkárának.” A következő pont pedig némi magyarázkodás: „Sajnáljuk, hogy nem vett részt néhány olyan meghívott a lakiteleki találkozón, aki becsületes, nyílt és őszinte híve a demokratikus kibontakozásnak, a magyarság ügyének, a felelős politikai erők egyesítésének. Kijelentjük, hogy a szervezőket és a jelenlévőket semmiféle előítélet vagy más kirekesztő szándék nem vezette.” Több helyen hangsúllyal említi a szöveg a szocializmus, a demokrácia és a magyarság háromságát. Ezzel én már akkor sem értettem egyet. Úgy láttam, hogy a „szocializmus” terminus a rendszer identitásának egyik alapfogalma. A hivatalos verzió szerint akkor mi szocializmusban éltünk. Foggal-körömmel ragaszkodtak ehhez. Rögtön szóvá tették a minisztériumból, amikor a Bethlen Gábor Alapítvány felhívásából egyszerűen „kifelejtettük”. Ha mi szocializmust mondunk, vajon mit értünk rajta, töprengtem, és mit érthetnek rajta azok, akiket meg akarunk szólítani. Szocializmus, ami nálunk van, és szocializmus mondjuk Svédországban természetesen nem ugyanaz. De miképpen lehet egyértelművé tenni?

Emlékezetem szerint ez a tájékoztató nem került nyilvánosságra. Nem tudom, beváltottuk-e a benne megfogalmazottakat, és elküldtük-e az MTI-nek, Grósz Károlynak és Pozsgay Imrének. Bihari Miska később erre így emlékezett vissza: „November közepén mi, a szervezők úgy döntöttünk, igenis tartunk egy sajtótájékoztatót, én és még valaki összefoglaltuk volna a lényegét. Végül azért nem került rá sor, mert egy nagy interjú keretében a Magyar Nemzetben Imre nyilatkozatot adott Lakitelekről” (*Mi történt velünk?* Budapest, 1994, 48). Néhány nappal később váratlanul nyílt némi rés a nyilvánosság keményen őrzött bástyáján, és ennek az interjúnak a keretében megjelent maga a lakiteleki nyilatkozat is.

Lakitelektől Szárszóiig és tovább...

Egy túlélő hadastyán emlékezése

A harminc éve lezajlott lakiteleki sátoros találkozóról számos emlékülésen, tanácskozáson beszéltek az alapító atyák, publikáltak már róla a résztvevők, a kutatók és a közírók. A huszadik évfordulóját a *Kortárs* az „Emlékeim a hős-korszakból. Adalékok a lakiteleki sátor és az MDF történetéhez” című írással (2007/9) köszöntötte. Az idén, szeptember végén fiatal politológusok tartanak kétnapos konferenciát Lakiteleken a harmincadik évforduló jegyében. Beláttam – mint aki a harminc éve e sorsfordító találkozó előkészítői, szervezői között volt –, nem térhetek ki a felkérés elől, hogy nemzetépítő mozgalmunkról a *Hitel* mai olvasóival megosszam gondolataimat, emlékezzem, emlékeztessenek halottainkra is...

Emlékezés az elhalt MDF árnyékában

„Eljött itt van
ütött az óra
álmainkból mi
válít valóra
ha már az első
szabad percben
'perben haragban'
egymás ellen.”

Nagy Gáspár: *Békebeli kannibálok* (részlet)

1987-es előjegyzési naptáramban, ezernyi más szervezési, munkahelyi, kutatási és családi feladat között ráleltem a szeptember 5-én Für Lajoséknál, Nagymaroson tartott kuratóriumi ülésen kiosztott – a *Magyarság esélyei, jövője* című eszmecsere megszervezéséhez szükséges –, rám eső teendők felsorolására. E szerint 1987. szeptember 27-én délelőtt 10-től Lakiteleken, Lezsák Sándorék tanujának udvarában fölállított katonai sátorban rendezzük meg a zártkörű ta-

BAKOS ISTVÁN (1943) művelődéskutató, közíró. 1980-tól a Bethlen Gábor Alapítvány munkatársa. Az induló *Hitel* egyik szerkesztője. a Magyarok Világszövetségének 1994–99 között főtítkára.

nácskozást, amelyen csak az általunk meghívott személyek vehetnek részt. A főelőadók egyike lesz Pozsgay Imre, rajta kívül előadásra kérjük föl Bihari Mihályt, Gombár Csabát, Fekete Gyulát, Csurka Istvánt, Für Lajost, Bíró Zoltánt, és az USA-ban tartózkodó Csoóri Leventel Lászlót javasolta még. Az előadások terjedelmét 10 percben, a helyszínen jelentkezők hozzászólását 5 percben maximáljuk. A meghívandók listáját nagy gonddal, közösen állítottuk össze, és egyeztetettük, kik lesznek a szervezők, akik biztonsági okokból lehetőleg négy szemközt hívják meg a jelölteket, feladatuk lesz a leutazás megszervezése is. A munkára Bakos István, Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba és a házigazda Lezsák Sándor vállalkozott. Abban maradtunk, hogy mindegyikünkre 20-22 ember meghívása jut a megbeszélte lista szerint. Aki eljön, attól az étkezés és a sátor bérelési költségeire 150 Ft részvételi díjat kérünk, némi biztosítékot arra is, hogy a meghívott komolyan veszi eljövételét.

Én Czine Mihály, Vekerdi László, Andrásfalvy Bertalan, Cserhádi Pál, Nagy Gáspár, Király Tibor, Újfalussy József, Dávid Kata, Leventel László, Pálffy István, Ablonczy László, az Eötvös kollégisták közül: Gergely András, Szíjártó István, Kovács István, a filmesek közül Sára Sándor, Lugossy László, a Gulyás testvérek, illetve Nyers Rezső, Márta Ferenc, Dragon Pál és Gyarmati István meghívását vállaltam. Aki tehette eljött Lakitelekre. Egy kényes döntést is hoztam, amikor Leventel László közölte, hogy Júlia lánya és veje, Horgas Béla társaságában tudja csak vállalni a részvételt. Mit tehettem, elfogadtam. Velük tartottam a kisbuszban, ahol kiderült, hogy a meghívott az előadás lehetőségét is a vejére testálta, aki felszólalása végén a vendéglátónak címezve kifogásolta az emberek diszkriminálását, hogy holmi névsorokban gondolkodik. Lezsák Sándor húsz évvel későbbi gesztusát, aki a sátor egy darabját neki is megküldte, mint egykori szónoknak és résztvevőnek, így fogadta: „...itt ülök az alelnök számomra provokatív küldeménye előtt, amely arra kényszerít, hogy kimondjam: nekem nem jár a mitikusnak szánt sátor tenyérnyi darabkája, röhögni is csak kinnal tudok rajta, mint annyi más demagógiával fölékesített mai hazugságon...” (*Liget*, 2012. november 9.). Ez az arcpirító nyilvános visszajelzése utólag megszegyenített engem is...

Nyomasztó munkahelyi feladataim, főleg a Művelődésügyi Minisztérium kutatásirányításáról készülő elemzésem után a teendőkre vonatkozó javaslat kidolgozása várt rám, de a lakiteleki találkozó jobban izgatott. Zaklatottan, aggodással készültem Lakitelekre. Az odautazás fokozta bennem a feszültséget, végig kísértett útítársaim gyanakvó faggatása olyasmi dolgokról, amit magam sem tudtam. Izgultam, hogy Lezsákék bírják-e ideggel, erővel, dologiakkal azt a terhet, amivel vendéglátó gazdaként meg kell birkóznuk. Imádkoztam, ne-hogy a párt vagy a belügy beleszóljon az utolsó pillanatban, hogy Pozsgay és a megyei tanács elnöke, Gajdócsi ne hagyjanak cserben bennünket, s eljöjjenek. Nem volt kegyes hozzánk az időjárás. Az éjszakai vihar hatalmas pusztítást vitt végbe, megtépázta a sátrat, az alkalmi villanyvezetéseket, fölborította az asz-

talokat, kellékeket. Mindennek nyomát a vendégek megérkezésére Sándorék áldozatos munkával jórészt már eltüntették. Mire a tanyához értünk, barátaim zöme már ott volt, Pozsgay is megérkezett. Kézfogások, mosolyok, udvarias fogadás, regisztráció. A vénasszonyok nyara tombolt, a nap melege átforrósította a megtépázott katonai sátrat, amely akár a méhkas úgy zsongott, majd hirtelen elcsöndesült, amikor Lezsák Sándor megkocogtatta a mikrofont, és hal-kan, de határozottan fölolvasta gondosan fogalmazott, szép megnyitó beszédét. Nagy taps közepette adta át a szót Fekete Gyulának, aki levezető elnöke, kiváló „kormányosa” volt e zártkörű, a pártközpont korifeusai által „titkosított”, sorsfordító összejuvetelnek, amelyen 182 meghívott vendég vett részt. Elsőként Pozsgay Imrét szólította, aki jól fölépített, tényeken alapuló, elemző programbeszédét így kezdte. „Kedves Barátaim! Köszönöm a meghívást, köszönöm a figyelmet. A bizalom iszonyatos terhét érzem ebben a meghívásban, és nagyon kell kapaszkodnom, hogy mondanivalóm végére ne veszítsem el ezt a bizalmat.” Hát tényleg kapaszkodnia kellett, mert tapssal fogadott beszéde után következett Csurka István, akinek dramaturgiailag jól fölépített, az ország bajait, a magyar sorskérdéseket lényeglátóan elemző szenvedélyes beszédét, antikatasztrófa programját vastaps fogadta. Benda Kálmán csak röviden reflektált az előtte szólókra, s elsőként ő tette szavá, „nagyon hiányolom, hogy egy sor ember nincs itt, akiket én megszoktam magunk között” – rájuk pár későbbi felszólaló, pl. Horgas Béla is utalt. Később Konrád György bölcs és toleráns hozzászólásában a helyére tette ezt a témát. Aztán hallhattuk Bihari Mihály, Gombár Csaba pontos elemzését és Makovecz Imre látéletét közállapotainkról. Szünet következett. Amikor kitámolyogtunk a fülledt sátorból, vihar tört ki, amely lehűtötte a kedélyeket, s egy kicsit a sátort is... Nem az előadások tartalmi leírását, inkább az érzelmi benyomásokat, emlékeket szeretném felidézni. Eszerint végig jó hangulatban, nagyszerű gulyáslevesvel, néhány kitűnő beszéddel és sok hozzászóló várakozásával folytatódott a tanácskozás, amelyet egy közbejött áramszünet sem tudott megzavarni. Az ülést Bíró Zoltán barátom szövegezte *Zárónyilatkozattal* fejeztük be, amit öt ellenszavazattal fogadtak el a résztvevők. Ez szentesítette „a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne” – s hogy az eszmecserék anyagait az ország közvéleménye megismerje, „szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását”. Végül Szécsi Margit költő olvasta föl, méltó befejezésként, Nagy László *Elhullt bolondok nyomán* című versét...

Akik átéltek e lélekemelő napot, jó emlékét őrzik. A résztvevők zöme „szikrát kapott” a Lezsák-tanyán... Nekem Juhász Gyula sorai jutnak eszembe 1987. szeptember 27-éről: „Vannak napok, melyek nem szállnak el, / De az idők végéig megmaradnak...”

Ahogy a Lakiteleki Találkozó előéletéhez hozzátartozott az 1943-as szárszói találkozó, úgy fonódik utóéletéhez az 1988. szeptember 3-án tartott II. Lakiteleki Találkozó, amely kemény munkával járt. Ekkor fogadtuk el az MDF Alapí-

tólevelét és Alapszabályát, s a jelenlevő 400 fő kimondta az egyre gyarapodó létszámú Magyar Demokrata Fórum szervezett mozgalommá alakulását és intézményes működtetését. A Szövegező Bizottság és a Szavazatszámoló Bizottság tagja voltam. Az Alapítólevelél egyik kulcsmondata így szól: „a mozgalomnak a saját útján kell kibontakoznia, nem fogadja el sem a kormánypártiság, sem az ellenzékiiség címkéit és választási kényszerait”. Én a nemzetépítő mozgalom híve voltam, és az maradtam mindmáig. A párttá alakított MDF életébe már nem kapcsolódtam be.

A pártosodásban, pártharcokban közvetlenül nem vettem részt, de a hatását érezkeltem később is a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Felsőoktatási és Kutatási Főosztálya vezetőjeként. Főnököm, Andrásfalvy Bertalan az MDF-kormány művelődési és közoktatási minisztere elszenvedte az ellene folyó belső aknamunkát, a lankadatlan médiatámadás kegyetlen tortúráját is, de ezekből én is részesültem. Főként az első magyar felsőoktatási törvény – utcai tüntetésekkel tarkított – egyeztetése során. Később, az MDF-kormány bukása után, az 1996-os budapesti EXPO – melyet törvényt sértve mondott le a Horn-kormány – egyik minisztériumi felelőseként. E felelőtlen döntés ellen, felelős köztisztviselőként, az országgyűlési képviselőknek címzett – sokuknak személyesen átadott – *Nyílt levélben* tiltakoztam. Nyílt leveletem az *Új Magyarország* 1994. szeptember 2-ai számában közöltem, majd Fodor Gábor miniszternél fölmondtam köztisztviselői megbízásomat, állásomat.

Egy évvel korábban még reméltem, hogy az MDF katasztrofális vereségét enyhíteni tudjuk. Meghívtak, és részt vettem az 1993. augusztus 23–29. között rendezett szárszói tábor „A magyar megmaradásért” elnevezésű rendezvényen, amely az Antall-kormány, az MDF vezette koalíció politikájának kudarcát érzékelve, kiutat keresett a katasztrófa felé sodródó társadalom, a magyar állami lét megóvására. Ez is hozzátartozik a lakiteleki sátoros találkozó történetéhez!

A négynapos tanácskozáson – pártállástól függetlenül – ott volt, fölszólalt a magyar közélet színe java. „A lakiteleki sátorból” huszonöten tartottunk előadást, illetve szólaltunk föl. A határon túliak képviselői közül harmincan, kétharmaduk az utódállamok magyarsága képviselőjében, tízen pedig a nyugati magyar emigrációéból. Összesen 162 előadás és hozzászólás hangzott a plenáris ülésen és a három szekcióban. Köztük megemlítem a már elhunyt Kanyar József, Püski Sándor, Borbándi Gyula, László Gyula, Gombos Gyula, Kiss István, Hegedűs Lóránt, Sebestyén László, Mohácsy László, Faragó József, Vigh Károly, Csoóri Sándor, Für Lajos, Pozsgay Imre, Csurka István, Varga László, Joó Rudolf, Zimányi Tibor, Benedek István, Fekete Gyula, Varga Domokos, Takács József, Katona Ádám, Beke György, Jakabffy Ernő, széki Teleki János, Márton János, Fitos Vilmos, Balogh János, Hábel György, Csete György, Andorka Rudolf, Gidai Erzsébet, Hóka Mihály, Varga Mihály, Balogh Bálint, Czine Mihály, Szokolay Sándor, Makovecz Imre, Balogh Edgár, Katona Szabó István, Kováts Zoltán, Samu Mihály, Selmeczi Elek, Selley Zoltán, Sinkovits Imre, Tompa

László nevét. Őket ismertem, közöttük több barátom, tanárom, kollégám, jó ismerősöm található. Isten nyugosztalja őket!

A kiútkereső helyzetelemzésekből, néhány kiváló, illetve igen alapos, programadó és kritikus előadásból összeállt a konkrét szakmai teendők fölvázolása a határozott nemzetstratégia, cselekvésre ösztönző nemzetpolitika kialakítására. Érzékelhető volt a nemzetmentés elszántsága, a globalizációval szembeni ellenállás igénye. Szívesen idéznék néhány gondolatot, de nincs itt rá lehetőségem. A lakiteleki találkozó 30. évfordulóján gondoljunk a vészhelyzet felé sodródó ország megmentését célzó nemzeti oldal szárszói találkozására és nyilatkozatára, amelyet kevesen ismernek. Egyik mondata: „Az ország nemcsak háborúban veszhet el, békében is.” Talán a *Szárszó '93* című, hétszáz oldalas könyvet (Bp., 1993, Püski Kiadó) sem ártana kézbe venni, forgatni, olvasgatni az ifjúságnak. Igazi „Történelmi lecke fiúknak...”

Jövő év augusztusában, a 25. évfordulón, érdemes lenne számvetést készíteni, földézni az elhangzott fő téziseket, s emlékezni a magyar emigráció ott is jelen levő, de azóta elhunyt kiválóságaira: Borbándi Gyulára, Gombos Gyulára, a főszerző Püski Sándorra, valamint a rendszerváltoztatás áldozataira, elhunyt fő programadóira, vezetőire, szereplőire s az akkor már nagybeteg kormányfőre is, aki kíméletből nem kapott Szárszóra meghívást, s néhány hónap múlva eltávozott közülünk.

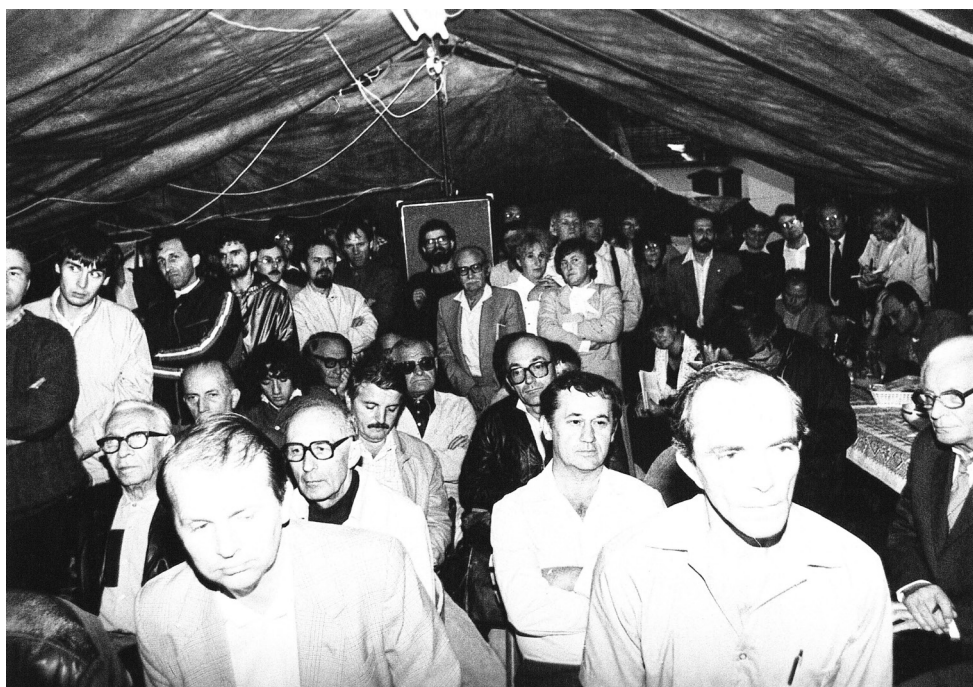
Pillanatkép a sátorban

1987. szeptember 27., Lakitelek, Szikra 272., Lezsák Sándor udvarában

„Félre kishitűség: szégyen, ki most retteg.
Jön már az erősb kor: szavak után tettek.
Ál-lelkesedésnek kezd fogyni határa,
Az üres hű-hónak lefelé száll ára...”
(Arany László: *Hunok harca*, részlet)

Szárszóról nincsen fotóm, de a lakiteleki találkozóról őrzök egy olyan képet, ahol a sátor közepén ülök és jegyzetelek, s köröttem mintegy harminc fölismerhető ember ül és áll, akik zömére ma is emlékszem, köztük barátaim, jó ismerőseim voltak. Úgy vélem, ez az itt közölt csoportkép – a résztvevők egy hatoda – reprezentálja a lakiteleki sátor közönségét, akiket bemutatok az olvasóknak.

A melegtől kissé elbágyadva, de figyelmesen, elgondolkodva ül az első sorban balról Kozma Huba kiskunmajsai tanár, 1970-től a Múzeum igazgatója. Huba Lezsák Sándor régi barátja és szövetségese a Kádár-korszakban, 1990–94 között országgyűlési képviselő, 1991-től a Magyarországi Gazdakörök Országos Szövetségének elnöke, később Pongrácz Gergely társa a kiskunmajsai 1956-os Múzeum fölépítésében és működtetésében. Mellette jobbra Fekete Pál kiskunfélegyházi tanár, később országgyűlési képviselő, aki mögött dr. Varga Mihály, az ELTE egyetemi docense, az orosz kultúra kiváló ismerője és közvetítője ül.

Ő a kilencvenes években Fekete Gyula társává szegődött a Magyarok Világszövetségében, ahol Szíjártó Istvánnal együtt a Százak Tanácsa létrehozását és működését segítette haláláig. A 2. sor balszélén Újhelyi Szilárd (1915–1996) legendás ellenálló, aki 1937-ben a Márciusi Front egyik alapítója, illegális kommunista párttag, majd 1945 után fontos vezetői tisztségeket (népjóléti államtitkár, a Kulturális Kapcsolatok Intézete, majd a Rádió vezetője) töltött be. 1951 márciusában letartóztatják, koncepciós perben 8 évi börtönre ítélik, ahonnan 1954 júliusában kiengedik, rehabilitálják, majd kinevezik filmfőigazgatónak. 1956-ban Nagy Imre tanácsadója, vele együtt tartóztatják le és száműzik Snagovba, ahonnan 1958-ban térhet haza. 1962 után a filmszakmában dolgozik, 1973-tól 1977-ig Magyarország UNESCO nagykövete, a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapítója volt. Mellette ül dr. Szesztay András szociológus, a Márton Áron Társaság református vezetőségi tagja, a honi közélet ismert alakja, kiváló előadó és publicista. Karba tett kézzel fáradtan figyel az előadóra Benke László költő, szerkesztő, akivel Tamási Lajosnál, a legismertebb 56-os vers, a „Piros a vér a pesti utcán” szerzőjénél, a híres Csepeli Munkás Olvasókör vezetőjénél találkozgatunk. A költő tanítómestere, mentora volt Benke Lászlónak.

A 3. sor bal szélén Vigh Károly történész, a Bajcsy Zsilinszky Társaság alapítóelnöke, mögötte Hegedűs István szociológus, pénzügyi szakértő, jelenleg a Magyarországi Európa Társaság elnöke. Mögötte ül „a gondolkodó” Vekerdi László tanárom, barátom, tanácsadóm; tudománytörténész, könyvtáros, polihisztor. Ő mellette jobbra sötét szemüvegben Kovács András filmrendező, a Film-

művész Szövetség elnöke, előtte pedig én jegyzetek. Mellettem jobbra Lugossy László filmrendező, a Filmművész Szövetség titkára, később a Duna Televízió alelnöke. Balra az álló sorban elől (félig látszik) Galló Béla szociológus, ma népszerű pszichogenetikus, közszereplő, mögötte talán Áder János ifjú jogász, mai államelnökünk. Karba tett kézzel Tóth Károly Antal tanár, esszéista, az *Ellenpontok* című, nagyváradi magyar szamizdat alapítószerkesztője áll. Őt ellenzéki tevékenysége miatt feleségével együtt a román hatóságok letartóztatták, s több hónapi tortúra után engedték haza. 1984-ben áttelepült Magyarországra, ahonnan 1988-ban Svédországba távozott. Környezetvédelmi szakember, kitűnő publicisztikai magyarországi és erdélyi folyóiratokban jelennek meg. A szakállas fiatalember Bakó László szervező lehet, mögötte a szemüveges úr Bertha Zoltán irodalomtörténész Debrecenből. Szakállas és karba tett kézzel figyel Bogár László közgazdász, aki ma népszerű előadó, közíró és debattőr. Mögötte, úgy sejlik, Bégány Attila programozó matematikus, Kárpátalja védője áll, s mellette a keretes képből Elek István kritikus, közíró, az MDF alapító tagja, országgyűlési képviselő, a *Heti Válasz* főszerkesztője, Orbán Viktor egykori tanácsadója. Ő előtte Bogdán Emil martonvásári állatorvos áll, aki mellett két hölgy: fehér blúzban Bíró Zoltánné Tóth Rozália, a művészotthonok vezetője, előtte karba tett kézzel barátnője, Bíró Friderika néprajzkutató, Für Lajos párja. Mellettük a padon Rátkay Ildikó szerkesztő figyel, mögülük Szakolczay Lajos közíró, kritikus, publicista. Ildikó mögött Medvigy Endre, a jogvégzett irodalmár, szervező, szerkesztő, a népi irodalom éltetője; az MVSZ Szent László Akadémiája (amelynek Pozsgay Imre volt a rektora) alapító-dékánja áll. Mögötte jobbra Dragon Pál szentendrei kisiparos, a helyi közélet kiemelkedő alakja, akit majd a Kiszgazdapárt országgyűlési képviselőjének választanak. Mellette áll a csillogó szemüvegű Konrád György író, aki rendkívüli sikert arat bölcs, toleráns, a kedélyeket nyugtató, a sátor közönségét biztató hozzászólásával. Mellette a sötét ruhás, nyakkendő urat nem ismerem föl, de a buzgón jegyzetelő Jeszenszky Gézát, Antall József tanítványát, rokonát, külügyminiszterét és majdani washingtoni nagykövetünket igen. Előttük elég sötét a kép, de mintha Zöld Ferenc könyves szakember és Alexa Károly publicista, szerkesztő ülne az asztal mögött.

A „niemandolás” ellenszereiről

„Ünnepe és gyásza a létnek
a tengeren lépő haza
Kivont sugárral látható
az Igazság Pillanata”
Szécsi Margit: *A Glóriák Ura – Nagy Lászlónak* (részlet)
Elhangzott a lakiteleki tanácskozáson.

A Lakiteleki Találkozó huszadik évfordulójára készült, megjelent és a világhálón kerengett egy rendkívül dehonesztáló pamflet. Ebből csak azért idézek egy részt, hogy a közelgő választások előtt – Arany Jánosnak, a magyar nyelv mű-

vészének és mesterének 200. évfordulóján – a magyar nyelvű és szellemiségű újságíróknak, a honi médiamunkásoknak bemutassam a gyalázkodó, felületes, vádaskodó, igaztalan és a vele járó gyűlöletkeltő, nemtelen stílus elijesztő példáját:

„...És jött Antall, aki pontot tett a lakiteleki eszmeiségre: kirabolta a kárpótlási jegyekkel a nemzetet, s elindulhatott az a privatizáció (lat: jogtalan haszon-szerzés, rablás – a szerk.), amely által a kommunistáktól a kisgazdákon át a Fideszig minden párt parlamenti képviselője meggazdagodhatott. S amikor elfogyott ez a felosztható rablott érték, akkor jött a nagybani eladás, amelyből korrupcióval fűszerezve ismét dagadtak a zsebek. Közben eladták végleg a Kárpátalját, Erdélyt, a Felvidéket, a Délvidéket, és tovább hülyítették a közoktatásban a nemzet jövőjét, azaz a fiatalságot. [...] Egy dolgot azonban nem mondtak el, mert nem hitték, hogy ez megtörténhet: hogy lesz képük e *politikai niemandoknak* húsz év múlva még egyszer összejönni, önmagukat ünnepelni [...] annak a politikai trágyakupacnak a tetején, amelyet ők hordtak össze húsz év alatt, s amelyhez az első lapát fekáliát húsz éve ők loccsantották le Lakiteleken, [...] s amelyet ma az általuk hatalomra segített politikai maffia őriztet idegen fegyverekkel, [...] s amelyre feldobják majd a nemzet megcsonkított hulláját is. Mert volt egy önjelölt demokrata rendszerváltó fórum húsz esztendeje Lakitelken!” (Stoffán György: *Lakiteleki szerecsenmosdatás.*)

Miután bemutattam a sátor résztvevőit, utánanéztem a fenti szennyirat szerzőjének. Nacionáléja alapján, akár a Teleki Pál budavári szoborállítása ürügyén kirobbantott médiaháborúban is részt vehetett volna – a mi oldalunkon. De hál’ istennek ezt nem tette meg. Nem emlékszem rá, hogy valaha találkoztam, beszéltem volna vele. Számomra niemand volt. E cikkével lett valaki, aki fölíratkozott a „niemandolók és fasisztázók” listámra.

A magyar felsőoktatásra és kutatás-fejlesztésére fordított két évtizedes szakmai, köztisztviselői munkám megcsúfolásának érzem, amikor ilyen és hasonló stílusú cikkek jelennek meg magyarul. Különösen fájó, amikor egy-egy tehetséges, jó tollú újságíró vetemedik erre a gyalázatra. Egyik preferált egyetemi programunk volt a legmagasabb szintű képzés helyreállítása a katonai, a diplomata- és az újságíró-képzésben Magyarországon. Az utóbbit több egyetem is vállalta, de keserűen tapasztalom, hogy e téren nem járt osztatlan sikerrel hajdani vállalkozásunk.

A Lakiteleki Nyilatkozat nyilvánosságra hozása miatt Pozsgay Imrét fél éven át vegzálták „elvtársai” az MSZMP csúcsszerveinek ülésein, meghallgatásain, majd pár év múlva a „sajtószabadság bajnokai” se Istent, se embert nem kímélve „fekáliával”, mocskos beszéddel, hazug cikkekkel fertőzik a közéletet, rongálják közérzetünket. A Magyarok Világszövetsége főtitkáraként, részben Csoóri Sándor melletti kiállásomért is több golyót kaptam, s néhányat a mi hadoszlopainkból. Egyik esetben az áldott emlékü Tempfli József nagyváradi püspök, az MVSZ Etikai Bizottsága elnöke és nyilatkozata védett meg egy alattomos kilövéstől. 2004-ben szívemet érte a Teleki Pál tudós-államférfi budavári szobrának

fölállításaért ellenünk hergelt médiaháború, amelynek győztesei – a múlt század nagy magyar nemzetpolitikusának – emlékjelét kitiltották szülővárosából. Balatonboglárra menekítettük, s halálának 63. évfordulóján, méltó lengyel–magyar szoboravató ünnepségen, „örök megőrzésre” a bátor városnak átadtuk. Szülővárosa, Budapest és a Magyar Tudományos Akadémia mindmáig nem rehabilitálta a kiváló tudós–államférfit.

A pártállami rendszerben kialakult niemandolás ellenszerére szinte ösztönösen találtunk rá a kinnal-keservvel létrehozott Bethlen Gábor Alapítványban, amikor elhatároztuk, hogy a nemzetvédő és építő munkát, a kiemelkedő teljesítményeket, alkotó személyiségeket Bethlen Gábor-díjjal tüntetjük ki. A Pártközpont korifeusaival emiatt kellett csatározunk hónapokig, mert ilyen-olyan kifogásokkal meg akarták tiltani, hogy pl. Király Károlyt, Duray Miklóst kitüntessük. Emlékszem arra is, hogy korábban hiába hagyta jóvá a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa elnöksége a Veres Péter-díj létrehozását, a Pártközpont megakadályozta annak realizálását, noha elnökünk, Szabó István akkor KB-tag volt. Nagy tettnek számított 1988-ban még az is, hogy Mályusz Elemér, a kiváló történettudós állami kitüntetést kapott a 90. születésnapján. Előjegyzési naptáramból idézek: aug. 22., hétfő: „Mályusz Elemér kitüntetése jegyében telik el a napom. Sikerült keresztülverni – ha nem is a Zászlórendet –, legalább egy Aranykoszorús Csillagrendet kapjon. Mozgósítottam a Magyar Nemzetet és segítettam, hogy a rádióban is sikerüljön az interjúja. Pusztai Feri szép be-

szédet mondott, a résztvevőket én jelöltem ki (család 4 fő, Benda Kálmán, Glatz, Pölöskei, Fügedi Erik, Pósa, Ildi [a személyzetis], Pusztai Feri és én)...” A magyar középkor legjelentősebb tudósát indexre tett *Vörös emigráció* című könyve miatt diszkriminálták. Hálás voltam, hogy az Eötvös Kollégium Baráti Köre segített Benda Kálmánnak és nekem a kirekesztett nagy tudós kis kitüntetését elintézni.

A nemzeti elkötelezettségű alkotók, tudósok, közéleti szereplők, intézmények és civil szervezetek diszkriminálása módosult, de nem szűnt meg a rendszerváltás után sem. Korábbi írásomban jeleztem a lakiteleki találkozó szervezőinek bántó mellőzését az Antall-kormányban. Most két saját példát említek: 2002 őszén a Nemzeti Tankönyvkiadó privatizátor igazgatójának niemandolásától mentette meg a külföldi magyar diákok számára készített magyar nemzetismereti tankönyvünket Lezsák Sándor és az Antológia Kiadó; 2007-ben a BGA-t sújtó diszkrimináció elleni tiltakozásul kértem elnöki fölmentésemet a Kuratóriumtól. Arra mégis lehetőségünk nyílt, hogy kiépítsük az értékeinket preferáló elismerési rendszert, melynek súlya van, még ha szerényebb is a publicitása. A Bethlen Gábor Alapítvány évente adományozott kitüntetéseiével (Bethlen Gábor-díj, Márton Áron Emlékérem, Teleki Pál Erdemérem, Tamási Áron-díj) ösztönzi a magyarság – benne az utódállamok nemzetrészeinek és a diaszpóra – értékeinek, alkotóinak megismerését, elismerését, a magyar szellemi-kulturális örökség védelmét, sőt a kelet- és közép-európai kulturális együttműködést is. Az elmúlt évtizedek során félszáz ország közel négyszáz jeles személyiségét és intézményét, egyesületét tüntettük ki határon innen és túl végzett nemzetszolgálatukért, kulturális, közösségi szerepvállalásukért. Ajándék számunkra – főként a kitüntetetteknek –, hogy a *Hitel* folyóirat a kezdet kezdetétől közli a díjátadó ünnepségekről kiadott rövid tájékoztatót és az elhangzott laudációk szövegét. Legutóbbi kiadványunk, a *Hitel* Könyvműhely gondozásában megjelent *A kolozsvári Bethlen Gábor szoborállítás Aranykönyve* (Bp., 2016) tartalmazza a BGA kitüntetéseit és eddigi kitüntetettjeinek összesített (1986–2015) névsorát, amelyből világosan kirajzolódik értékrendünk. Ez némileg eltér az államétól, az egyházakétól, a pártokétól, az akadémiákétól. A niemandolás ellen szól a Magyar Örökség-díj intézménye, amelynek megalapításában és működtetésében 2014-ig részt vettem. Eredményét, kitüntetettjeik listáját, a róluk szóló méltatásokat a *Laudációk Könyvében* (I–IV, 1995–2015) olvashatják. Aki pedig ellátogat a színhelyre, annak figyelmébe ajánlom, s kérem, nézze meg a Lakiteleki Találkozó szellemiségét éltető emlékművet, a megújuló, Magyar Örökség-díjas Lakiteleki Népfőiskolát. Azon belül keresse meg a Keresztény Panteon, a Nemzeti Panteon szobrait, az érdemek elismerését jelző emlékpadokat s más emlékjeleket, amelyek erősítik önbecsülésünket. Ezt szolgálja a 2017. augusztus 19-én a csallóközi Királyfiakarcsán ünnepélyesen fölszentelendő Magyarok Nagyasszonya szobor is, melyet a gyermekkorában onnan kitelepített Rieger Tibor szobrászművész ajándékozott falujának. Közadakozás segítette a bronzba öntését, fölállítását.

„A Magyarok Nagyasszonya adjon erőt minden magyarnak a jövődökhöz!”

Barki Éva asszony Bethlen Gábor-díja¹

Dr. Barki Éva így határozza meg helyzetét és szerepvállalását:

„Semmilyen pártpolitikát nem képviselek. Sohasem voltam, nem vagyok és nem is leszek semmilyen párt tagja. Tevékenységem természetesen politikai jellegű is, de csakis az igazság érdekében léptem és lépek fel, emelek szót, és ez a jövőben is így lesz. Mivel teljesen független vagyok, megengedhetem magamnak ezt a luxust.”

Ez a tudatosan vállalt pártokon kívül elfoglalt pozíció azonban nem akadályozta Éva asszonyt abban, hogy már 1988-ban a Jurta Színház MDF-es gyűlésén előadást tartson, segítsen tanácsaival és tüntetően részt vegyen később is minden jelentős ellenzéki rendezvényünkön. Nem azért, mintha elkötelezte volna magát egy mozgalom mellett, mely később párttá alakult, hanem azért, mert a magyarság és a kereszténység ügye, képviselte volt fontos számára, és '88-ban, '89-ben mindezt az MDF-ben, annak politikai erőfeszítéseiben látta.

Mint kisebbségek védelmével foglalkozó, azt hivatásának tartó nemzetközi jogász, e minőségében is hivatásának tekintette elsősorban is a magyar ügyek, a trianoni békediktátum következtében más államok fennhatósága alá került magyarok védelmét csakúgy, mint nemzetgyilkossági kísérletnek is nevezhető trianoni békediktátum szakmailag is megalapozott, következetes kritikáját.

Mit kell tudnunk dr. Barki Éváról, Eva Maria Barkiról?

Magyarországon a mintegy 260 lélekszámú Barki családnevűek az Észak-Dunántúlon gyakoriabbak, és Komárom, Esztergom, és Fejér megyékben már Mátyás király korában is összeírtak ilyen nevű személyeket. Édesapja nem tudott neki mesélni a családjáról, mert olyan korán vesztette el, hogy személyes emléket már nem őrizhetett meg tőle. Ő maga így vall erről: „Édesapám magyar volt, féléves koromban meghalt, mégis magyar nevelést kaptam, akkor is, ha anyukámmal németül beszéltem. Az iskolában egyetlen magyar származású gyerekként kiemelten foglalkoztam a magyar történelemmel, sokat vitáztam

LEZSÁK SÁNDOR (1949) író, költő, tanár. Az Országgyűlés alelnöke.

1 Lezsák Sándor laudációja elhangzott Máriaremetén, 2017. június 9-én.

a történelemtanáraimmal. Amikor ügyvéd lettem, az egyetlen voltam Bécsben, aki beszélt magyarul, így nagyon sok honfitársam képviselőjét láttam el. Természetesen nemcsak a magyar érdekeket védem, hanem az igazságot is. Ha szükséges, akkor más népek esetében is hangot adok a véleményemnek.”

Akik ott voltak az 1987. évi Lakiteleki Találkozón, majd részt vettek a rendszerváltást előkészítő politikai küzdelemben, azok nagyon jól emlékeznek arra, hogy a bécsi ügyvédnő már kezdettől fogva segített minket a polgári demokratikus jogokért folytatott harcunkban, nemzetközi ismeretei révén kapcsolatokat teremtett, hogy a kelet-európai ellenzéki erők egymásra találjanak, és sokat dolgozott a kisebbségi sorban élő magyarság addig elhallgatott jogséremeinek a feltárásában.

A Jurta Színházban, az alakuló MDF által szervezett ellenzéki fórumokon kerültem Éva asszonnyal közvetlen kapcsolatba. Szókimondó határozottsága, céltudatos, alapos tárgyismerete, erélyes hangja engem is meghódított. 1988 áprilisában arról beszéltem neki, hogy II. János Pál pápa Ausztriába, Bécsbe látogat, és az országhatárhoz közeli Darázsfalu sportrepülőterén tart szabadtéri szentmisét. A plébániák mellett én is szerveztem csoportokat. Magyar papírzászlókat is vásároltunk, hogy érzékeljék a jelenlétünket a várhatóan százezres tömegben. Erre biztattam a plébániákat is, de az esztergomi Érseki Hivataltól rosszálló megjegyzést kaptam: Ne lobogtassuk tömegesen a magyar zászlókat, ne irritáljuk a vendéglátó osztrákokat.

– Ez jellemző az osztrákokra, de Esztergomra is, ahol még mindig félnek Mindszentyről beszélni – mondta Éva asszony, majd erélyesen kérdezett:

– Maga mit akar csinálni?

– Vásárolni fogok 20-30 ezer magyar papírzászlót, megpróbálom átvinni a magyar határon a szentmise helyszínére, és ott elosztogatjuk a magyar hívők között.

– Akarja a segítségemet?

– Megköszönöm.

– Akkor küldök magának pénzt, maga is hozzáteszi, amennyi van, és vesz minél több zászlót, hoz magával embereket, a határon én várom magukat, onnan megyünk Trausdorfba, szétosztják a zászlókat, a magyarok integetnek a Szentatyának, így hozzá is eljut majd a magyar zászlórengeteg.

Így is történt. A határon az ügyvédnő meggyőzte a magyar és az osztrák vámosokat, hogy a kereskedelmi mennyiségű, több mint negyvenezer magyar papírzászlót osztogatni fogjuk, nem pedig árusítani. A Szabad Európa Rádióban dolgozó Juhász László segítségével megszereztem a darázsfalvi sportrepülőter alaprajzát, ez segített eligazodni. A bevezető utakhoz állítottam kettesével lakiteleki színpadosokat, akik az este, éjszaka érkező buszokat megállították, és 50-50 zászlót adtak minden busznak. Mint később kiderült, magyarnak, osztráknak, horvátnak, szlovénnek, olasznak egyaránt.

A sajtónak is föltűnt, a híradó és az újságok képei is mutatták, hogy a magyar papírzászlók rengetege köszöntötte a Szentatyát. Éva asszony nélkül ez nem

sikerülhetett volna. Esztergom mindezt túlzásnak tartotta, de végül elfogadta, hogy a magyar hívők így fejezték ki szeretetüket a Szentatya iránt.

A nemzetközileg is egyre ismertebb bécsi ügyvédnő részt vett a nyolcvanas évek legnagyobb tüntetését előkészítő szervezőmunkában – az erdélyi falurombolás elleni, 1988-ban, Szent László napján tartott hatalmas felvonulás előkészítésében. A Ceaușescu diktatúra nem akarta elhinni, hogy az erdélyi falvak lerombolása elleni óriási tiltakozás megszervezésében nem vett részt a ténylegesen nagyon passzív magyar állam – és másnap, június 28-án megtorlásul bezáratta Magyarország kolozsvári konzulátusát, és a személyzetét azonnali hatállyal kiutasította az országból. A megmozdulást támogató keresztény elkötelezettségű ellenzéki pártok által alapított Márton Áron-díjat az elsők között kapták meg 1988 novemberében az erdélyi falvak megmaradásáért szervezett Hősök terei tüntetés szervezői, közöttük Éva asszony is.

1990 márciusában magyarellenes, véres pogromot szervezett a román hatalom Marosvásárhelyen. A magyarokat ütlegetők akkor verték ki Sütő András író fél szemét. Akik ellenálltak és visszaütöttek – azokat a román bíróságok súlyos évekre megbüntették, és többüknek ez az életébe került. Éva asszony mindent megtett a nyíltan kisebbségellenes büntetések semmissé tételéért, és nemzetközi szinten is felhívta a figyelmet a román hatalom kisebbségellenes gyakorlatára. A székelyföldi fiatalok ügyét a strasbourgi Emberjogi Bizottság előtt is képviselte. Jogvédő tevékenységét a román titkosszolgálat a megfigyelésen túl a legdurvább eszközökkel kívánta megtorolni. 1994 decemberében az osztrák kémelhárítás vezetője figyelmeztette, hogy legyen körültekintő, mert a román titkosszolgálat tervbe vette a „semlegesítését”, ami a jól értesült sajtó szerint egyértelműen a meggyilkoltatását jelentette. Ezzel egyidejűleg hivatalosan tiltakozott Romániánál az osztrák külügyminisztérium, amiért a román titkosszolgálat megfenyegette a magyar származású bécsi ügyvédnőt. Válaszul Románia dr. Barki Éva Mária számára beutazási tilalmat írt elő. Érdeemes megemlíteni ennek a tilalomnak az utóéletét. 1997 végén a Román Külügyminisztérium feloldotta a belépési tilalmát. 1998-ban Erdélyben előadást tartott az európai kisebbségi autonómia-megoldások gyakorlatáról, válaszul az év októberében – idézve a határozatból – „a román állam érdekeit sértő tevékenysége miatt három évre kitiltották az országból”.

A Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör sorrendben 14. találkozó-ját először rendezte meg Magyarországon, Egerben, 1990 októberében. A konferencián Közép-Európa jövőjéről tanácskoztak. A Bécsben élő ügyvédnő az első és második világháború utáni, diktátum jellegű békeszerződések hibáiról nyilatkozott. Bebizonyosodott – mondotta –, hogy ezek a szerződések nem hozták meg a várt békét, ellenkezőleg, tartós válságot okoztak. A trianoni szerződés igazságtalan, ennek orvoslása Európa feladata és kötelessége. Jelenleg Európán önrendelkezési hullám vonul végig. Egy új korszak küszöbén állunk, Közép-Európa újjá fog születni. Előbb azonban meg kell oldani azokat a problémákat, amelyeket a rossz békeszerződések okoztak. Már 1991-ben éles szemmel észre-

vette, hogy Közép-Európa felértékelődik „A jövő nagy problémája, hogy létrejön-e ismét Közép-Európa? Én hiszem, hogy igen. És ha mégsem, az tragédiához vezethet. Meggyőződésem, hogy csak egy egészséges Közép-Európa tudja megmenteni kontinensünk egészét.” A nyugati államok az Egyesült Államokkal együtt erőt vesztenek, mert náluk az értékhanyatlás, a morális válság már olyan mértékű, hogy tévesztésük visszafordíthatatlannak tűnik. Véleménye minden bizonnyal elősegítette a visegrádi négyek (Lengyelország, Magyarország, Csehország és Szlovákia) együttműködésének 1993. évi kialakulását, amely együttműködés eredményei ma már vitathatatlanok.

A kilencvenes években három ország is megszűnt létezni Magyarország körül – jelesül Csehszlovákia, Szovjetunió és Jugoszlávia. A helyükbe lépett új államokkal – így a szlovák, az ukrán, a szlovén, a horvát és a szerb köztársaságokkal – az elismerésükről szerződéseket kellett kötni. Éva asszony folyamatosan hangsúlyozta, hogy kisebbségvédő jogszabályok bevezetésétől kell függővé tenni az elismeréseket – mindhiába. A magyar–ukrán alapszerződés kritikusaít az akkori kormánypárt kizárta a politikai életből, és Éva asszony szerint „a kisebbségvédő garanciák tekintetében számunkra egyértelmű csalódás a szlovák–magyar alapszerződés”.

2002 december elsején Magyarországon a román követségen a magyar miniszterelnök ünnepélyesen koccintott vendéglátóival. Az ügyvédő szerint magyar felségterületen ünnepelni Magyarország megcsonkítását – a magyar miniszterelnök asszisztálásával – megdöbbenítő arcátlanság!

2004-ben az athéni olimpián két magyar versenyzőtől is megvonták az odaítélt érmeiket doppingvadásra hivatkozva. Elég kilátástalan helyzetben Éva asszony vállalta a magyar versenyzők jogvédelmét a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnökeiben. Bár az érme visszaadását a svájci – lausanne-i – székhelyű Nemzetközi Sportdöntőbírószám nem ítélte meg, a korábbi vádak több ponton enyhítette.

2005 májusában a szlovák és az osztrák államfő megbeszélését követően minden fő kérdésben a teljes nézetazonosságukat hangsúlyozták. Dr. Barki Éva Mária az osztrák államfőnek írt levelében kifejezte megdöbbenését, hogy az osztrákokat is sújtó beneši dekrétumok tekintetében nincs nézetkülönbség. A szlovák államelnök csupán egyetlen nappal ausztriai látogatása előtt egy interjúban kategorikusan elutasította a beneši dekrétumok felülvizsgálatát. A beneši dekrétumok Szlovákia magyar lakossága számára mind a mai napig súlyos terhet jelentenek – hangsúlyozta Éva asszony.

2005 nyarán, az „Erdélyi Magyar Ifjak” gyergyószentmiklósi táborában előadó volt, hét év után először látogathatott Romániába. Nem látott érdemi változást Romániában az emberi jogok tiszteletben tartása terén. Példaként említette a táborban történt rendőri zaklatást, ahol igazoltattak minden táborból kilépőt, felírták az útleveleik számát és az autók rendszámát, levetették a magyar zászlókat, és gazdasági vizsgálatot rendeltek el a szervezők ellen. Ebben az országban még a félelem uralkodik – összegezte. Mindezek a nacionalista visszaélések is indokolják a magyar lakosság autonómia iránti igényét.

2005 szeptemberében a Tolna megyei Váralján tartották éves összejövetelüket a polgári körök. A találkozón a magyar külpolitika irányváltását követelte dr. Barki Éva, mert szerinte a magyar kisebbségek felszámolásához vezet a minden áron – így a kisebbségi jogok feláldozása árán is – keresett „jó viszony” a szomszédos államokkal. „Ne csapjuk be saját magunkat, és mondjuk ki világosan: a mostani politika hosszú távon egyenesen az asszimilációhoz vezet, és a mindenkori magyar kormány ezzel egyetértett. A jószomszédság, a Nyugat parancsai, de a kényelmesség is prioritást élvezett a határon túli magyarság sorsa előtt. Minden más szólam nem őszinte.” „Most augusztusban hét év után először voltam ismét Erdélyben, és láttam, személyesen tapasztaltam, hogy lényegesen nem változott az emberi jogi helyzet, a kollektív jogok kapcsán egyáltalán nincs előrelépés. Ami változott, az az, hogy a magyarok is a román hatóság részei lettek, hogy a magyarok is képviselik azt a román politikát, amely a magyarságot csak az egységes nemzetállam keretében tűri el... A saját kormány ellen nem lehet harcolni, két úrnak nem lehet szolgálni!”

Megsokasodtak Éva asszony emberi jogi feladatai, amikor 2006. október 23-án – megfogalmazása szerint – a legkegyetlenebb módon, erőszakos rendőri túlkapásokkal, lovakkal, könnygázgránátok ezreivel, vízágyúkkal, gumibotokkal és gumilövedékekkel oszlatta fel a Gyurcsány-kormány az 1956. évi forradalom 50. évfordulójára békésen emlékezőket. Mind a médiában, mind nemzetközi fórumokon határozottan képviselte a sérüléseket szenvedettek érdekeit.

Kisebbségvédelmi intézkedések megkövetelésére adott volna alkalmat 2006-ban Romániának az Európai Unióba történő felvétele – de az ügyvédnő intelmei ellenére a magyar külpolitika ismét mellőzte a kisebbségvédő feltételek megszabását, holott Magyarországnak a tagfelvételi eljárásban vétőjoga volt.

A világon szétszórott magyarság emberi és szellemi kapcsolatainak a megerősítése érdekében 2007 nyarán ő is a „Világ magyarságának a találkozója” balatongyöröki táborának a szervezői között volt. Ő is előadást tartott, emellett nívós történelmi, kulturális és művészeti programok révén erősítették a megjelentekben a magyarsághoz való tartozás érzését és élményét.

2010-ben polgári kormány került hatalomra Magyarországon. Több ország szocialista és liberális vezetése ezt a váltást nem akarta elfogadni, és vagy közvetlenül, vagy áttételesen támadta az új magyar kormányt. Ausztriában 2012 októberében az osztrák állami televízióban olyan állítások jelentek meg, miszerint Magyarországon kényszermunkára hajtják a romákat, hogy gyenge a rendőrséggel szemben a lakosság jogvédelme. Éva asszony panaszt nyújtott be több osztrák intézményhez, többek közt az osztrák televízióhoz, a nézők fórumához és a kommunikációs hatósághoz helyesbítésért. Indoklásában kifejtette, hogy Magyarország polgárai mind a civil jogban, mind a büntetőjogban, mind közigazgatási ügyekben szélesebb körű jogvédelmet élveznek, mint az osztrákok. A jogvédelem is erősebb, mert a rendőrségi eljárások ellen nálunk lehet független bírósághoz fellebbezni. A romák Magyarországon országos önkormányzatba szerveződhetnek, két képviselőjük ül a Magyar Parlamentben, és egy roma

képviselőnőt az Európai Unió parlamentjébe is delegáltak. Ausztriában a romák jogai meg sem közelítik a magyarországiakét. A kétségtelen igazságok ellenére több éves jogi huzavona után sem kaphatott Magyarország elégtételt.

2012-ben egyre több jele volt annak, hogy brüsszeli bürokraták, túllépve a hatáskörüket, beleszólnak Magyarország belügyeibe. 2012 márciusában Bécsben szimpóziumot tartottak a magyar kormánynak a magyar szuverenitást védelmező intézkedéseiről, amelyeket a hazai ellenzéki pártokkal karöltve Brüsszelben erősen bíráltak. A „Magyarország – veszély vagy reneszánsz Európa számára” című szimpózium egyik előadója volt. Előadásában hangsúlyozta, hogy bár az Európai Unióba való belépés önként történt, ez mégsem jelentett beleegyezést a nemzetgazdasági és valutapolitikai szuverenitás feladásába. Uniós tagságunk különösen nem jelent beleegyezést olyan ügyekbe való brüsszeli beavatkozáshoz, amelyek a nemzetállamok kompetenciájába esnek, mint például az alkotmány vagy a médiaügyek. „Nem mi távolodtunk el az európai értékektől, hanem a brüsszeli hatalomcentrum. Nem mi tagadjuk meg a demokráciát, hanem az európai uniós szervezetnek hiányzik a demokratikus legitimációja” – fogalmazott.

2013 nyarán az Európai Parlament szocialista, liberális, kommunista és zöld többsége elfogadta a Magyarországot hamis színben feltüntető úgynevezett „Tavares”-jelentést. A valótlanságokkal és csúsztatásokkal teli politikai határozat ellen dr. Barki Éva több nemzetközi fórumon felemelte a szavát.

Zebegényben minden nap 16 óra 30-kor, a trianoni diktátum aláírásának időpontjában megkondul az Emlékezés Harangja. Minden esztendőben itt tartja központi megemlékezését a Trianon Társaság. A 2013. június 1-én tartott megemlékezésen Éva asszony, a Nemzetközi Erdély Bizottság elnöke is beszédet mondott a kisebbségi sorba került magyarok autonómiájának a szükségességéről.

2013 decemberében az osztrák állami televízió egy műsora gúny tárgyává tette Magyarország Szent Koronáját. Éva asszony panaszt tett az „Európai Nemzetközi ügyek” osztrák miniszterénél. Levelében hangsúlyozta, hogy „állami szimbólumok gyalázása – bel- és külföldieké egyaránt – az osztrák jogszabály szerint is büntetendő, és elkövetését még a véleménynyilvánítás szabadsága vagy a művészeti szabadság sem igazolja. A magyar Szent Korona, mint az állami címer része, Magyarország állami jelképe, és mint ilyen büntetőjogi védelmet élvez.” A panaszt évekig ide-oda tologatták, és máig sem orvosolták.

Ugyancsak 2013–2014-ben az osztrák kultúrpolitika zászlóshajójának, a Burgtheaternek a vezetői felhatalmazást éreztek magukban arra, hogy – nem mint magánemberek, hanem mint vezető ausztriai kultúrpolitikusok – valótlan indokok alapján lépten-nyomon bírálják Magyarország belpolitikáját. Éva asszony tiltakozott a hamis vádak ellen. Nem a magyar viszontválaszok miatt menesztették az osztrák színház vezetőit, hanem azért, mert hatalmas veszteséget okozva hónaljig belenyúltak az osztrák államkasszába.

2015 elején Európában óriási túlerővel léptek fel a politikában a bevándorlás pártai kormányok. Vállalva sok kellemetlenséget – így hazája, Ausztria rosszallását is –, dr. Barki Éva Mária belement az egyenlőtlen küzdelembe. Rámu-

tatott arra – ami fölött politikai okok miatt sokan elsiklanak –, hogy néppárti tagságuk ellenére Angela Merkel és Jean-Claude Juncker teljesen liberális álláspontot képviselnek. Kiemelte, hogy Ausztriában véleményterror van. A válságoknál, a hivatalokban, a bankoknál tilos az alkalmazottaknak a migráció ellen bármilyen negatív véleményt megfogalmazniuk. Elbocsátják azokat, akik mégis szólni mernek. Ezzel a lappangó erőszakkal szemben a viseigrádi négyek dacolnak, de gyengék. Csatlakoznia kellene a szlovéneknek és a horvátoknak a V4-hez, és távlatban az osztrákoknak, a románoknak és a bajoroknak is, hogy a közös célok alapján képviselni tudják érdekeiket Brüsszelben vagy akár Brüsszel ellenében. Realista abban a kérdésben, hogy Szlovákia és Magyarország az Európai Bíróságtól várja, hogy mondjon nemet a brüsszeli diktátumra. „– Tartok tőle, hogy az Európai Bíróság – mint eddig már sokszor – a tagállamok érdekei ellen fog ítélni. Ugyanis a fő probléma az az uniós irányelv, amely azt mondja: a háborús területről érkezőkkel ugyanúgy kell bánni, mint a politikai menekültekkel. Az uniós irányelv megszüntetését kellene először kérni.”

2016 októberében népszavazást tartottak arról a szocialista és a liberális politikusok által javasolt szuverenitási kérdésről, mely szerint az Európai Unió a magyar Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhatta nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését. A kérdésre 3 millió 362 ezer állampolgár nemmel szavazott. Ebben része volt dr. Barki Éva Mária körleveleinek, előadásainak és felhívásainak – amelyekben hangsúlyozta: „Erkölcsei kötelezettség NEM-mel szavazni!”

A népszavazást megelőző vitákban az ügyvédnő kiemelte, „Magyarország ebben a mocsárban egy szikla, egy világítótorony, amely megvéd bennünket, és amely Európában sok embernek reményt ad.”

Akik jól ismerik a mindig fáradhatatlan Éva asszony jogvédő tevékenységét, azok esetleg hiányolhatnak ebből a méltatásból több eseményt. Hangsúlyozom, hogy csak a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt szorítkoztam a felsorolt történésekre.

Tudom, hogy Éva asszony hiszi is, amit mond, meggyőződéssel vállalja harcot az igazságért, a magyarságért, és nem azért, mert elkötelezte magát egy párt vagy egy kormány, netán egy személy mellett, hanem azért, mert hite és meggyőződése erejével, szakmai felkészültségével életre szóló harcot, küzdelmet vállalt – és nem adja fel.

A bevezetőben idézett hitvallását megismétlem:

„Semmilyen pártpolitikát nem képviselek, sohasem voltam, nem vagyok és nem is leszek semmilyen párt tagja. Tevékenységem természetesen politikai jellegű is, de csakis az igazság érdekében léptem és lépek fel, emelek szót, és ez a jövőben is így lesz. Mivel teljesen független vagyok, megengedhetem magamnak ezt a luxust!”

Nekünk pedig az a luxus és történelmi elégtétel engedtesse meg, hogy kortársunkat, küzdőtársunkat, dr. Barki Éva Máriát a munkásságához, életútjához méltó Bethlen Gábor-díjjal jutalmazzuk.

Lárai Eszter

Nő feketében

Fekete zsákban él a nő. Fekete zsákban.
Feketében jár-kel. Talpig feketében.
Fekete zsákja a háza, lakása, zárkája.
Két ablak van vájva szeme elé,
kicsi, fekete csipke függönyözi el,
kilát, ha ki akar látni a szabadba.
Ennyit látok a nőből: fekete zsákot,
arctalan, melletlen, lábatlan mozdulatot,
érezem az idegen erőt, mi zsákba gyúrte ezt a nőt.
Nem látszik az arca, szemének a színe,
szégyen marta vonásai, szeme szín koldulása.
Jön egy másik fekete lény mögötte.
Olyan egyformák, mintha klónoznák őket.
Fekete rabok a mozgatható külön zárkákban,
a huszonegyedik századi Európában.

Nem tudhatom, hogy ő mit érez,
de azt tudom, hogy én mit éreznék
fekete senkiként.

Száll

Magyar vagyok,
ezért mindig szálllok:
felszálllok a villamosra,
leszálllok a buszról,
beszálllok a taxiba,
és felszálllok a repülőre,
majd megszálllok egy szállodában.

LÁRAI ESZTER (1963) költő, irodalomtörténész. Verseskötetei: *Idő-gettó*, *Tollbafojtás*.

Az biztos, hogy egy nép se
szálldos annyit, mint a magyar.
Ez egy kis büszkeséggel tölt el,
egy szál magamban
a buszmegállóban.

Az ótörők mitológia koronás termékenység istenasszonya. Kirgizisztán, Tokmok közelében, 1995

Cudar világ

A gyerek előbb az oldalára fordult nyöszörögve, majd fázósan összehúzva magát a paplan védelmébe bújt. Anyja felsóhajtott, tudta, hogy szívtelenség, amit csinál, de nem volt más választása. Felemelte a paplant, és gyengéden ismét megrázta a fiú vállát. Ébredj, suttogetta közben, mire a gyerek felnyitotta a szemét. Álmos pillantása egyenesen a mennyezetről függő csillárra tévedt, a vakító fénytől hunyorogni kezdett, motyogott valamit félálmban.

Fogalma sem volt, mi történik körülötte.

Apja az ajtóban állt lehorgasztott fejjel, akár egy önálló mozgásra képtelen bábu. Drótkeretes szemüvege az orra hegyére csúszott, ám helyett, hogy megigazította volna, a keret fölött nézte a csillár alatt terpeszkedő természetes alakot, amint közömbösen piszkálja az orrát, mintha semmi köze nem lenne ahhoz, ami a szobában zajlik.

Az anya végre kiségitette fiát az ágyból.

– Öltözz gyorsan! Sietnünk kell – sürgette a gyereket, aki csak most vette észre a szoba közepén álló szürke ruhás rendőrt. Ijedten tekintett az anyjára, de nem kapott magyarázatot, mire az ajtó felé fordult, apjától remélve, hogy közbelép, s talán visszabújhat az ágyba. Apja azonban se nem mozdult, se nem szólt, csak a rendőrt bámulta mereven, mint akit megbabonázott annak látványa.

A gyerek éppen végzett az öltözködéssel, amikor a másik szoba ajtajában megjelent egy kövér alak. Szürke egyenruhát viselt az is, ám társa közönyével ellentétben ingerült pillantással tekintett körül.

– Mi az istent csinálnak ennyi ideig? – dörgött a hangja. – Nem fogunk egész nap magukkal szarakodni. Gyerünk! Indulás!

A gyerek riadtan az anyjához bújt, aki védelmezően átkarolta, s elindult vele az előszoba felé. A kövér rendőr, megelőzve őket, a még mindig mozdulatlan apához lépett.

– Szedje a gönceit, és lóduljon! Ne akarja, hogy én noszogassam, mert azt holtáig megemlegeti – üvöltötte magából kikelve.

Az apa összerezte a durva hangra, megfordult, majd gépiesen lehajolt a lábai mellé állított bőröndökért. Meggörnyedve a bőröndök súlya alatt, elindult. Felesége és a gyerek követték, mögöttük a behemót rendőr.

Az asszony megtorpant az ajtóban, hátranézett volna, de az eddig közömbösséget tanúsító rendőr durván megbökte, így nem maradt lehetősége búcsúpillantást vetni otthonára.

Garami Viktor a polcra helyezett tégléit rendezgette, amikor nyílt a patika ajtaja. Megfordult, s egy pillanatra megütközött azon, hogy a belépő egy fiatal hölgy s nem pedig egy idős asszony, mint vevőkörének többsége. A nő is megdöbbent, mintha valaki másra számított volna a pult mögött. Meg is kérdezte nyomban: maga az új patikussegéd?

A férfi, le nem véve tekintetét a vevőről, arcán elnéző mosollyal válaszolt:

- Mondjuk inkább úgy, az új tulajdonos.

- Nocsak! - lepődött meg a nő.

- Ha nincs ellene kifogása - mondta a férfi. - Megnyugtathatom, ugyanolyan figyelmes kiszolgálásban fog részesülni, mint korábban bármikor. Megjegyzésből ítélve, úgy tűnik, nem először van itt.

A nő zavarba jött, elpirult, majd elnevette magát.

- Ami azt illeti, igaza van. Elég régóta járok ide annak ellenére, hogy egy ideje már...

- Elkerülte ezt a boltot. Ami, ha őszinte akarok lenni, nem is olyan nagy baj, mert ez azt jelenti, semmiféle nyavalya nem kínozza, és nincs szüksége gyógyszerekre.

- Nincs is, hál'istennek. Anyámat gyötri állandó fejfájás, marokszám szedi a Kalmopyrint. Most is azért jöttem.

- Marokszám? - kérdezte Viktor, miközben kihúzta a pult egyik fiókját, s hirtelen támadt jókedvében tényleg egy jó maroknyi Kalmopyrint helyezett a pultra.

- Ez elég is lesz - bólintott rá a nő komolyan.

- A mennyiségből ítélve - jegyezte meg a férfi csodálódottan -, úgy tűnik, egy darabig nem akar betérni hozzánk.

- Ha nem muszáj - felelte a nő hangjában enyhe kacérkodással.

- Muszájról szó sincs - vágta rá azonnal Viktor. - Ám bármikor betérhet, ha erre van dolga. Gyógyszert nem ajánlok, de egy teára szívesen látom.

Három nap múlva a nő fázósan, esőkabátba burkolózva ismét megjelent a patikában.

- Forró teát ígért, hát most szeretném a szaván fogni.

Viktor már indult volna a hátsó helyiségbe, elkészíteni a felajánlott teát, csak hogy ekkor két idősebb hölgy nyitotta rájuk a patika ajtaját. Viktort ez zavarba hozta, de egy szemvillanás alatt feltalálta magát.

- Ne haragudjon, de... Ugye megérti - mutatott a jövevények felé. - Hanem, tudja mit? Egy óra múlva zárok. Utána átmegyek a Mazura vendéglőbe. Kérem,

jöjjön oda maga is. Meghívom egy pohár fűszeres forralt borra. Ebben a cudar időben az még a gyógyteánál is jobban fog esni.

A nőnek nem volt ellenvetése, igaz jóváhagyását sem jelezte akár egy főbólin-tással, egyszerűen csak annyit mondott: viszontlátásra, és már sarkon is fordult.

A fehér abrosszal leterített asztalnál Viktorban felmerült, a nőnek esetleg fogalma sincs, hol találja a Mazura vendéglőt, s így valószínűleg hiába várja. Lemondva a remélt találkozóról, éppen a vacsoráját akarta megrendelni, amikor a nő megjelent.

- Örülök, hogy idetalált - üdvözölte a férfi. - Már nem is reméltem...

- Nem volt nehéz - mosolygott a nő. - Itt lakom a Phönix utcában, majdnem szemben ezzel a vendéglővel. De talán bemutatkozhatnánk, eddig ugyanis erre még nem adott alkalmat. Falkner Eszter.

- Bocsánat, ez tényleg az én hibám. Garami Viktor - ragadta meg a nő kezét, miközben már helyet is kínálta.

Így kezdődött a kapcsolatuk. Mindketten érezték, vonzalmuk kölcsönös, ami érthetővé tette, hogy rövid idő múltán már közös jövőt tervezgettek. Az Európában több mint egy éve dúló háború másokat sem tartott vissza a szerelemtől, házasságkötéstől vagy akár a gyerekszüléstől. Budapest lakossága egyelőre csak a hírekből ismerte a háborút, ami, sokak reménye szerint, már nem tarthat sokáig. Angliát megroppantja a német hadigépezet, s ez talán Hitler étvágyát is kielégíti majd.

Mitől kellett volna félni?

Eszter az ötödik találkozásuk alkalmával bevallotta Viktornak, hogy zsidó. Nem vallásos, mint mondotta, huszonegy éves korára nem látott még zsinagógát belülről, a Talmudot is csak hallomásból ismeri, de mégiscsak zsidó.

Viktor egyszerűen vállat vont. Na és - jegyezte meg könnyedén, mint aki sohasem hallott a németországi pogromokról, a hazai zsidótörvényekről; mint aki semmi jelentőséget nem tulajdonít annak, hogy kinek mi a származása. Emberek vagyunk.

- Ha nem tévedek - mondta Viktor ezúttal is a Mazura vendéglő asztalánál -, apai nagyapám is zsidó volt. Számít ez valamit? Szerintem semmit. Teljesen mindegy, hogy valaki a Bibliát vagy a Talmudot forgatja a kezében. Magánügye. Mondok más valamit. Az egyetemen volt egy évfolyamtársam, Mecske Pali, akinek a szülei tótok voltak, alig beszéltek magyarul, a fiuk mégis magyar, de még mekkora, s ezt soha nem győzte hangoztatni, a kelleténél talán még jobban is.

Mazura úr házi vörösborát iszogatva hosszasan, s ami talán még fontosabb, meggyőzően fejtette ki véleményét a zsidókérdésről, amit szerinte csak a politikusok nagyítanak fel önös érdekből, saját, ki tudja, milyen céljaik elérésére. Erre Imrédy Béla szolgálhat a legjobb példával. A második zsidótörvényt ő nyújtotta be a parlamentnek, aztán kiderült, hogy neki is voltak zsidó ősei, bele is bukott. Nyilván, tette még hozzá Viktor, a politika nagy befolyással van az egyszerű emberek életére, ugyanakkor azt sem szabad szem előtt tévesztetni,

hogy minden politikus olyan, mint a szélkakas. A széljárás pedig megfordulhat. Az ilyen Hitler-féle fanatikusokat vagy jobb belátásra bírják, vagy előbb-utóbb félreállítják őket.

Karácsony után már az esküvő is szóba került. Viktor ezzel kapcsolatos elképzeléseit a leendő anyós árnyékolta be. Eszter ugyanis kijelentette, nem akarja magára hagyni beteg édesanyját. Viktornak nem volt ínyére egy fedél alatt élni a valójában nem is olyan öreg asszonnyal, akit időközben természetesen megismert, mint zsémbes, a kákán is csomót kereső, meglehetősen összeférhetetlen nőszemélyt. Kialakult véleményének ugyan nem adott hangot, még csak célzást sem tett rá, ám ellenkezését mindamellett nyilvánvalóvá téve kifejtette, mi több, érvekkel is igyekezett alátámasztani, mennyivel jobb volna, ha külön háztartásban élne. Ezt még az is megkönnyítené, hogy alig három utcasarkokra laknak egymástól.

A probléma magától oldódott meg 1941 februárjában. A mamával egy erős szívinfarktus végzett. Viktornak, ha őszinte akart lenni magához, el kellett ismernie, ez a tragikus esemény soha jobbkor nem következhetett volna be.

Ekkor azonban egy másfajta nézeteltérés támadt közöttük. Eszter el akarta halasztani a május elejére kitűzött esküvőt, mondván, nem illik vigasság a gyászhoz.

Viktor ezt már nem tudta megállni nevetés nélkül.

– Nem lesz nagy ceremónia, nem lesznek meghívott vendégek, így aztán vigasság sem lesz – mondta. – Tiszteletben tartom az érzéseidet, de azzal, hogy halogatjuk a házasságot, nem változik semmi. Már ami a gyászt illeti.

Esztert, legalábbis Viktor hite szerint, végül egy racionális okfejtés győzte meg: pénzpazarlás volna két lakást fenntartani. Igazából mégsem ez hatott.

Eszter az édesanyjával egy Phönix utcai garzonlakást bérelt, aminek költségeit gépiprónői fizetéséből még tudta volna vállalni, tehát nem anyagi megfontolás miatt adta be derekát. Anyja halálát követően azonban az otthonosan berendezett garzonlakás egyszerre elviselhetetlenül rideg lett. Viktornak viszont tágas, háromszobás lakása volt a Sziget utca végén, Dunára néző ablakkal. Szülei nem sokkal azután költöztek ide, hogy az újlipótvárosi Duna-parton felépültek a Palatinus házak. Életét el sem tudta volna képzelni máshol, s éppen ezért a lakáshoz – bár az egy személy számára óriásinak bizonyult – még apja halála után is ragaszkodott.

Az idősebb Garami, alig élve túl felesége halálát, három éve hunyt el, és szinte az utolsó pillanatig dolgozott a közeli Erzsébet malom vezető beosztású tisztviselőjeként. Magas fizetése volt, amit körültekintően, rosszmájúak szerint kicsinyesen osztott be éveken keresztül.

Apai hagyatékának köszönhetően Viktor az előző év nyarán megvette tulajdonosának özvegyétől a közeli patikát. Egyetemi tanulmányainak befejezése, 1936 óta saját gyógyszertárról álmodott, s bár vidéken erre már régen lehetett volna alkalma, esze ágában sem volt elköltözni a fővárosból. Sőt még a szűkebb pátriájának tekintett Újlipótvárosból sem. Bízott magában, tudta, az ember min-

den reális elképzelését előbb-utóbb valóra válthatja, ha van elég türelme és kitartása hozzá. Akkor még a szerencse is melléje szegődhet.

Eszter végül a költözés kérdésében is engedett. Ez, noha magának sem valotta be, egyáltalán nem esett nehezére, hiszen megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor utoljára zárta be maga mögött a garzonlakás ajtaját, és két hónappal a kitűzött esküvő előtt birtokba vette új otthonát. Már az első nap hozzáfogott a lakás átrendezéséhez, amibe – a bejárónő legnagyobb csodálkozására – Viktor egyszer sem szólt bele. Ő csak ahhoz ragaszkodott, hogy apjától rámaradt dolgozószobájában ne változzon semmi.

Viktort meglepte, hogy mennyivel barátságosabbá, otthonosabbá vált a hatalmas lakás Eszter keze nyomán. Nem mintha a bejárónő addig végzett munkája bármikor is kívánni valót hagyott volna maga után, ámde ő csak takarított, port törölt, mosott, s meg sem fordult a fejében, hogy bármit is eltoljona helyéről, míg Eszter alaposan felforgatott mindent.

Polgári esküvőjük, miként eltervezték, egyszerű, minden felhajtást nélkülöző körülmények között zajlott le. Ezt már csak azért is ildomosnak tekintették, mert az ország az öngyilkosságot elkövető Teleki Pál miniszterelnököt gyászolta. Mátrában töltött rövid nászútjukon teljes elszigeteltségben egymásnak szentelhettek minden percüket. Így csak hazatérésük után értesültek arról, hogy a magyar honvédség bevonult a Délvidékre. A hír sokkhatással volt Eszterre.

– Ez már háború – mondta, nem titkolva a várható jövő kiváltotta félelmét.

Viktor, aki korábban lelkesen fogadta Kárpátalja és Észak-Erdély visszacsatolását az anyaországhoz, igyekezett megnyugtatón felelni. Természetesen neki is voltak balsejtelmek, s noha következetesen távol tartotta magát a politikától, hallott híreket, olvasott újságokat, szót váltott tájékozottabb vevőivel, de optimista természetének köszönhetően bízott abban, hogy a háború, bármeddig folytatódik is, közvetlenül nem fogja érinteni Magyarországot. S miként szülei a világháború okozta nehézségeket, úgy ők is átvészelik majd a vészterhes időket.

Eszter egyáltalán nem volt ennyire optimista, és az elkövetkezendő események őt igazolták.

Június 22-én, miként annyi más embert, őket is váratlanul érte a Szovjetunió megtámadásának híre. Alig néhány nappal később, amikor Magyarország is hadat üzent a kassai bombatámadásra hivatkozva, Eszter sírva fakadt.

– Ugye megjósoltam, hogy mi sem kerüljük el a háborút. Mi lesz velünk? – kérdezte kétségbeesetten, és ezúttal egy biztató válasz reménye nélkül.

Ekkor már Viktornak is szertefoszlottak az illúziói, de eltökélte magát, nem hagyja, hogy félelem uralkodjon felettük. Hiszen a legveszélyesebb, a legbizonytalanabb helyzetekben sem szabad feladni a reményt. Ő, a patikus, nagyon jól tudta, hogy mindenre van gyógyír, ami enyhítheti a fájdalmat, ami segíthet legyűrni a kórokozókat, és meghosszabbíthatja az életet. Ebből a tudatból merített erőt.

Amire nem sokkal később ugyancsak nagy szüksége volt. Augusztus elején Eszter már a házasságukat is veszélyeztetve látta. E hónap nyolcadik napján

ugyanis hatályba lépett a harmadik zsidótörvény, amely megtiltotta a vegyes házasságokat, s ő attól tartott, ez a törvény a házasságuk felbontására kötelezheti őket.

Másnap délben Viktor a segédjére bízta a patikát, és felkereste ügyvéd ismerősét a Légrády Károly utcában. Telegdi úrról tudta, hogy zsidó, így feltételezte róla, éppen ezért közismert ügyvédként az új törvénynek is alapos ismerője.

Egy pillanatra meghökkent, amikor az idős úriember lehajtott fejjel, zavartan törölgetve szemüvegét, nekiszegezte a kérdést:

– Maga, Garami úr, ugye nem zsidó?

– Talán igen, talán nem – adta meg Viktor a választ némi töprengést követően. – Úgy tűnik, manapság az ember nem maga határozza meg, zsidó-e, vagy sem. Ezt a szívességet megteszik mások helyette. Az egyik nagyapám zsidó volt, engem megkereszteltek, de ettől még nem hiszem, hogy szintiszta árja volnék.

– Nyilván nem az, jelen pillanatban még sincs mitől félniük. Az új zsidótörvény magukra nem vonatkozik, mert maguk már összeházasodtak. Attól meg nem kell tartaniuk, hogy a házasságukat esetleg megsemmisítik, vagy hogy válasra kényszerítenék magukat. Egyelőre.

– Mit akar ezzel mondani? – kérdezte Viktor felhúzott szemöldökkel.

Telegdi úr széttárta karjait.

– Csak figyelmeztetni szeretném. Ez már a harmadik, zsidók lehetőségeit korlátozó törvény. Nincs kizárva, hogy ezt hamarosan követi majd egy negyedik, egy ötödik vagy akár egy hatodik törvényrendelet, amelyik már nemcsak korlátozza bizonyos emberek életlehetőségeit, de még az életüknek is határt szabhat. Ahogy mondtam, maguknak egyelőre még nem kell félniük. Ennek ellenére legyenek óvatosak, maga pedig vigyázzon a feleségére. És tartalékoljon elég nyugtatót, idegcsillapítót és altatót. Ha így folytatódna tovább a dolgok, én is gyakrabban térek be a patikájába.

Életükben – az országtól egyelőre még távoli háború s a mindinkább lesújtó hírek ellenére – egy viszonylag nyugodt időszak következett. Egyetlen komolyabb vitájuk abból fakadt, hogy Viktor nagyon szeretett volna gyereket, ám Eszter határozottan kijelentette, egyetlen porontyot sem hajlandó a világra hozni mindaddig, amíg béke nem lesz Európában. Viktor, ha nem is egykönnyen, de beletörődött.

Eszter megtartotta gépírónői állását a Vilmos császár körúti biztosítónál, ahol számtalan emberrel találkozott, akik a valós hírek mellett egyre ijesztőbb rémhírekről is suttogtak.

– Egy zsidó kollegánkat munkaszolgálatra vitték – fogadta Eszter egyik nap hazatérő férjét. – Ágyútölteléknek.

A munkaszolgálat, amelynek alapjait az 1939-ben hozott honvédelmi törvény teremtette meg, ekkorra már széles körben ismertté vált, sokan mégsem voltak tisztában funkciójával. Viktor, aki maga is hallott erről éppen eleget, egy percre sem álmította magát, mégis enyhíteni akarta a valóságot.

– Nem szabad mindent elhinni, amit az emberek beszélnek – mondta. – Háború van, ami sajnos nagyon sok ember életét követeli, teljesen mindegy, hogy valakit fegyveres vagy egyszerűen csak munkaszolgálatra hívnak be.

– Én azt hallottam... – vetette közbe Eszter, de Viktor azonnal a szavába vágott.

– Mondtam már, nem szabad mindennek hitelt adni. Az emberek csak rémisztgetik egymást.

– Téged...

– Engem egyikre sem fognak behívni. Mentességet élvezek, ettől tehát ne tarts.

Sokáig úgy tűnt, még Eszter szemében is, hogy közvetlenül valóban nincs mitől félni.

1944 tavaszán azonban minden megváltozott. Március 19-én német csapatok szállták meg az országot, s noha a kormányzó a helyén maradt, mindenki tudta, hogy ezek után a németek fognak dirigálni. A döbbenettől még fel sem ocsúd-
tak, amikor másnap, alig néhány perccel az iroda nyitása után Esztert félrehívta a főnöke, s közölte vele, bár végtelenül sajnálja, nem alkalmazhatják tovább.

Szótlanul vette tudomásul a döntést, és méltóságát megőrizve hagyta el a biztosító irodáját. A körúti villamoson is igyekezett uralkodni magán, de már a patika előtt kitört belőle a keserves zokogás, ami egyaránt megrémítette Viktort és a segédjét is.

Putz Imre, a patikussegéd tapintatosan félrehúzódott, s egy szótlan fejbólintással vette tudomásul, hogy a tulaj magára hagyja, mert hazakíséri feleségét.

Másnap, még mielőtt kinyitották a patikát, Putz Imre odaállt a főnöke elé.

– Mondanék valamit. Ha akarja hallgat rám, ha akarja nem. Hozza ide a feleségét, a vevőket ő is ki tudja szolgálni, s legalább nem emésztí magát az otthoni semmittevésben. A gyógyszerész feladatait magam is el tudom látni, mialatt maga beszerez mindent, amihez csak hozzájuthat, s amire csak futja a pénzéből. Higgye el nekem, néhány hónap, és még vattából is hiány lesz. Ha időben lép, nem fog rosszul járni.

Viktor némi töprengés után megfogadta a tanácsot. Esztert nem kellett győzködni, örült, hogy hasznossá teheti magát.

Kihasználva felszabaduló idejét, elsőként régi ismerősét, Tóth Sándort kereste fel a Váci úti Rico kötszergyárban. A gyár udvarába lépve meghökkent a két katonai teherautó látványától. Tóth Sándor, amint meglátta őt, ellépett a teherautók mellől, és félrevonta az épület sarkához.

– Ne kérdezd, mi folyik itt, hiszen te magad is láthatod. Szinte mindent a tábori kórházaknak visznek el – magyarázta.

– Remélem, azért még nekem is jut valami – reménykedett Viktor. – Éppen ezért jöttem.

Tóth Sándor gondterhelten ráncolta homlokát az igényelt mennyiség hallatán.

– Semmit sem ígerek, de megteszek minden tőlem telhetőt.

A szállítmány két nap múlva érkezett a patikába, és Imre, a segéd elámult a rakomány láttán.

– Ha így folytatja beszerző körútjait, hamarosan mi látjuk el a város minden apotékáját – jegyezte meg.

Néhány nappal később, Viktor nagy meglepetésére, egykori évfolyamtársa, Mecskó Pali állított be a patikába. Meglátva a hátsó helységben felhalmozott kötszer csomagokat, elismerően csettintett.

– Így boldogul az, aki közel van a tűzhöz. Segíthetnél nekem is. Éppen azért ugrottam be hozzád, hogy elújságoljam, patikához jutottam én is – mondta Mecskó egy mozdulattal leintve Viktor gratulációját –, de kis híján üreshez.

Viktor elborzadva hallgatta barátja rémregénybe illő beszámolóját, miszerint Mecskó Pali az egyetemi tanulmányok befejezése után visszatért Mátészalkára, ahol Bauer Miksa gyógyszerész segédje lett. A kissé összefüggéstelen előadásból kiderült, hogy a környékbeli zsidókat a németek és a velük együttműködő csendőrök összefogdosták, majd marhavagonokba préselve elszállították őket. Köztük volt a patikus is, akinek gyógyszerárát nemcsak tulajdonosától, de a készleteitől is megfosztották. A bolt így maradt Mecskó Palira.

– Tudod – mondta végezetül a volt évfolyamtárs –, mindig szerettem volna önálló lenni, de nem ilyen áron. Ismersz már, tudod, hogy egyetértettem a zsidótörvényekkel, meg azzal, hogy a magyaroknak kell biztosítani nagyobb lehetőségeket. Azt azonban sohasem gondoltam volna, hogy idáig fajulnak a dolgok. Ami most zajlik... az... egyszerűen barbarizmus. Embertelenség még akkor is, ha a háború áldozatokat követel. Mert amiket hallottam... jobb nem is beszélni róla. Nem akarom elhinni. Mindegy, a patikát működtetnem kell tovább, szükség van rá. Nekem pedig mindenre szükségem van. Annál is inkább, mert Artner doktort is elhurcolták, és sok betege hozzám fordul segítségért. Hiába magyarázom nekik, patikus vagyok, és nem orvos. Hanem ajánlanék neked valamit.

Az ajánlat a következőképpen hangzott. Viktor beszerez számára minden gyógyszert, kötszert, amit csak lehet, tartósan tárolható élelemért cserébe. Mint mondotta, akár két évre is elegendő zsírral, kolbásszal, sonkával, szalonnával tudná ellátni volt évfolyamtársát.

– Hidd el – tette még hozzá –, az élelmiszernek hamarosan arany értéke lesz.

Viktor csak annyit mondott erre, gondolkodik az ajánlaton. Döntésében Mazura úr, a vendéglős segített egy elejtett megjegyzésével. Eszterrel, mint rendszerint majdnem minden nap, vacsorázni tértek be a Pozsonyi úti vendéglőbe.

– Úgy egyék ám – adta Mazura úr szóbeli körítését a rántott borjómájhoz –, hogy ha így mennek tovább a dolgok, hamarosan még grízestésztát sem tudok majd az asztalukra tenni.

– Ugyan már! – nevetett Viktor. – Ha kell valami, menjen a szomszédba a Meinlhez, ott mindent megkap.

– Nem adok sok időt, és az is ki fog ürülni. Majd meglátja – mondta Mazura úr. Ez hatott.

Másnap Katona József utcai otthonában kereste fel a gyógyszergyáros Richter Gedeont. Egy-két futó találkozástól eltekintve nem ismerték egymást, Viktor mégis úgy határozott, megkerüli a hivatalos utat.

A gyógyszergyáros szívélyesen fogadta annak ellenére, hogy megviselt arca nyomasztó gondokról árulkodott. Viktor beszámolt barátja helyzetéről, elhallgatva természetesen az árucserére vonatkozó megállapodást.

– Csak a mi termékeinket tudom garantálni – mondta némi töprengés után Richter Gedeon. – Hyperolt, Kalmopyrint, Adrenalint, alapanyagokat helyi keveréshez, de ezekből is csak korlátozott mennyiséget.

Richter Gedeon állta a szavát, s néhány nap múlva a patikába megérkezett a szállítmány. Több, mint amennyit Viktor remélt. Két nappal később Mecskó Pali egy honvédtiszt társaságában leponyvázott Opel Blitz teherautón érkezett.

– Tévedsz, ha azt hiszed, egy kocsirakomány árut szereztem neked.

Mecskó Pali legyintett.

– Így gyorsabb és egyszerűbb volt, ráadásul még katonai kíséretem is van. Régi barátom, Horváth Ádám főhadnagy – mutatta be kísérijét a volt évfolyamtárs. Az autó felé intett: – Úgy vélem, a kóstolót célszerűbb volna a lakásodra vinni. Valaki még azt hihetné, hentesüzletre akarod cserélni a patikát.

Krajcsák Béla, az idős házmaster, aki a kétszer igénybe vett lift kezelése mellett a felhordásban is segédkezet nyújtott, nem titkolta ámulatát, de a Viktortól kapott két pengő fuvardíj megtette hatását. Nem kérdezősködött.

A hozott árumennyiség meglepte Viktort. Két bödön disznózsír, négy tábla szalonna, három hatalmas füstölt sonka és vagy tizenöt kiló füstölt kolbász. Némi iróniával meg is jegyezte magában, szerencse, hogy Eszter nem ortodox zsidó.

A főhadnagy egy öt meg egy húszliteres demizsont is le akart emelni a teherautóról, Mecskó Pali azonban megállította.

– A kicsi jöhet, abban szatmári szilvapálinka van házi használatra. A nagyobbik tartalma tiszta szesz, azok a patikába valók. Ott nagyobb hasznát veszik.

Aznap este Viktor büszkén nyitotta ki Eszter előtt a kamraajtót. Tartott ugyan attól, hogy felesége elhibázott, rossz befektetésnek tekinti a csereüzletet.

– Lehet, hogy nem éljük túl ezt a háborút, de hogy éhen nem fogunk halni, az szent. – Ennyi volt Eszter hozzáfűznivalója.

A megpróbáltatások júniusban köszöntöttek rájuk. Kivételesen otthon vacsoráztak hideg ételt, ha már volt miből, s közben a Telefunken világvevő rádiót hallgatták. A beolvasott közlemény a budapesti gettó felállításáról, valamint a sárga csillag zsidók számára kötelező viseléséről értesítette a hallgatókat. Eszter kezébe temette arcát, majd váratlanul felpattant az ebédlőasztal mellől, s fel-alá járkálva a szobában hisztérikusan ismételte:

– Ezt nem tehetik meg! Ezt nem tehetik meg!

Viktor jobbnak látta hallgatni, igaz, nem is tudott volna mit mondani. Ha kiejti a száján, amit gondol, csak olaj a tűzre. Hiszen tudta jól, hogy megtehetik. Mindent megtehetnek, amióta a németek megszállták az országot. Mecskó Pali beszámolója óta azt is tudta, Magyarországon is akadnak szép számmal, akik ellenkezés nélkül, sőt örömmel hajtják végre a németek utasításait.

Eszter sirógörcsöt kapott. Az ebédlőasztal szélébe kapaszkodva eszelősen kiabálta:

– Bélyeget nem akarnak a testemre égetni, mint a vágómarháknak? Azt nem akarják, hogy fennhangon hirdessem az utcán, zsidó vagyok, kerüljetekek emberek, mint a leprást, mert megfertőzők mindenkit, aki a közelembe kerül. Dög-vészt hozok rátok.

Elhallgatott. Levegő után kapkodva roskadt le a székre. Szembefordult férjével, farkasszemet néztek. Halkabban, ugyanakkor szemlátomást elszántan mondta:

– Hát nem! Én nem fogok sárga csillagot kitűzni a mellemre.

Viktor lesütötte szemét, homlokát ráncolva gondolkodott. A hallottak alapján tudta, ha bárhol az utcán igazoltatják a feleségét, és kiderül róla, hogy zsidó, az nagyobb katasztrófát zúdíthat rájuk, mint a sárga csillag viselése. A rendeletet ő is égbekiáltóan felháborítónak, az emberi méltóság sárba tiprásának tartotta, ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy semmit sem tehetnek ellene.

Azaz...

Csak hosszas hallgatás után merte kimondani, ami eszébe jutott.

– Egyvalamit tehetünk csak. Ezentúl ki sem mozdulsz a lakásból. A patikába se jársz be.

– Tehát a börtön. – Eszter tiltakozólag emelte fel kezét. – Ne szólj! Ne kezdj el magyarázkodni. Éppen te akarsz szobafogságra ítélni? És meddig? Életem végéig?

– Nem – mondta Viktor. A tehetetlenség szálnalmas ráncokat gyűrt az arcára. – Hidd el, nem tart már sokáig. A németek kimerültek. Én ugyan nem értek hozzá, de józan ésszel megítélve, képtelenség megnyerni egy földrészre kiterjedő kétfrontos háborút. Az angolszászok már partra szálltak Franciaországban, Rómát is elfoglalták. Ha így haladnak, a nem távoli jövőben az oroszok is elérik a határainkat. Nem, nem – gyözködte saját magát is Viktor –, már nem tarthat sokáig. Egy év maximum. Talán még annyi sem.

– És én egy éven keresztül itt raboskodjak a négy fal között?

Viktor lehajtotta fejét, mint akit bűntudat gyötör. Alig hallhatóan jegyezte meg:

– Nem tudok jobbat.

Felállt, odalépett Eszterhez, és szorosan magához ölelte.

– Szeretlek, édesem, és semmilyen körülmények között nem hagylak magadra – suttogta. – Ha kell, itt maradok veled, bezárkózom én is a lakásba.

Eszter a férje vállára hajtotta fejét, csendesen sírt.

– És ezek a falak meddig nyújtanak védelmet? – kérdezte.

– Ameddig én veled vagyok. Örökké.

Eszter végül egy álmatlan éjszakát követő gyözködés után belátta, ha valóban nem akar a mellén sárga csillaggal utcára menni, akkor nem tehet mást, mint elfogadja a javaslatot.

Természetesen megszűntek a Mazura vendéglőben elköltött vacsorák, s Viktor a patikát is mind gyakrabban bízta segédje gondjaira. Előfordult, hogy nap-

közben négyszer is hazaszaladt, s ezt végül már ő maga is kínosnak érezte, hiszen úgy tűnt, feleségét ellenőrzi, mintha nem bízna benne, s attól fél, hogy vállalva a kockázatot, kimerészkedik az utcára. Mert kísértése volt rá. Három ablakuk nyílt a Margit-szigetre, azon túl a Rózsadombra, pompázó nyári zöldre. A Dunát ellepték az evezősök, a szigeti átkelőhajóról vidám gyerekzsivaj szűrődött be a nyitott ablakokon keresztül. A rakpartról felhallatszó zajok, a sarki Colibri bár zenéje, a Pozsonyi úton elhaladó 15-ös villamos csörömpölése, csilingelése, mint a zavartalan békés élet szirénhangjai csábították a szabadba.

Hogy hazaruccanásainak elfogadható magyarázatát adja, Viktor részletekre osztotta az immár ráháruló napi bevásárlást. Délelőtt a Glázner péknél vett kenyeret, vagy a Lehel téri piac kofáitól vásárolt gyümölcsöt, délután a Meinl üzlet csemegéit vitte haza. Minden esetben, szinte bocsánatkérően jegyezte meg, a patikába mégsem viheti az élelmiszereket, este pedig már semmit sem lehet beszerezni.

Eszter ugyan átlátott a fortélyoskodáson, mégsem tette szóvá. Zokszó nélkül vállalta magára a háziasszony szerepét (elküldte a bejárónőt, akinek segítségét immár nem igényelte). Reggelente kitakarított, délből ebédre várta Viktort, délután pedig, jobb híján, terítőket horgolt. Felületes szemlélő joggal hihette volna, tökéletesen elégedett a helyzetével.

Viktor azonban tudta, hogy nem így van. Felesége egyre zárkózottabb lett, magába roskadt, hosszú percekig ült maga elé meredve, s valahányszor lépteket hallott a gangról vagy a lépcsőházból, ijedten összerezsent, rémülten kapta fel a fejét.

Így köszöntött rájuk az az őszi vasárnap, amely sok emberben ébresztett reményt. A rádióból hallották a kormányzó proklamációját, s mint oly sokan az országban, hitték, hogy Magyarország számára véget ér a háború.

Az öröm korainak bizonyult.

A házba nap mint nap új lakók érkeztek, furcsa mód bútorok, háztartási kellékek nélkül, kofferekkel, vállra vetett batyukkal mindössze.

Viktor a házmestert faggatta.

– Csak nem akarnak itt is gettót kialakítani? – kérdezte Viktor döbbenten.

– Elkerítve még nincs, de gettónak már gettó – felelte a házmester, akit Viktor arra kérlett, ha módjában áll, hozzájuk senkit se költöztessen be. Kérését ötven pengővel nyomatékosította. Krajcsák nem akarta elfogadni a pénzt, mondván, rajta semmi sem múlik, kis hal ő a vízözönben. Végül azt tanácsolta, sárga csillag helyett egy „nem zsidó lakás” szövegű cédulát tűzzön ki az ajtóra.

Végignézve a szálnalmas cipekedőkn, gazembernek érezte magát, aki érzéketlenül fordít hátat a rászorulóknak. Ugyanakkor elfogadtatta magával, hogy neki egyetlen kötelessége van. Övni, védeni a feleségét mindentől és mindenkitől, bármi áron. És tartani benne a lelket, elvégre nincs olyan vihar, amit ne lehetne átvészelni.

Hazatérni készült ebédre, amikor hatalmas robbanás rázta meg a patika épületét. Ijedtsége lódította ki Imrével együtt az utcára. Egy a híd felől érkező idős férfi eszelősen kiabálta:

– Felrobbantották a Margit-hidat!

A rakparton és a Rudolf téren hatalmas tömeg verődött össze. A vízbe szakadt hídról emberek sokasága menekült a térre, sebesülteket hoztak, jónéhány sérült jajveszékelve, de saját lábán vánszorgott a biztonságot jelentő hídfő felé.

Sok nyilas is feltűnt a tömegben. A robbanást követően tucatjával tódultak kifelé a Szt. István körút és Rudolf tér sarkán álló házból, amelyben a kerületi nyilas központ rendezkedett be. Akadt köztük, aki hatalmi szóval a pánikhangulatot akarta megfékezni, többségnek azonban fogalma sem volt, mitévők legyenek, tanácstalanul tébláboltak a bámészkodók között.

Nem sokkal később a patika is megtelt emberekkel. Egymás szavába vágva követeltek kötszereket, jódot, gézt, fájdalomcsillapítókat. Sokan fizetni is elfelejtettek a nagy sietségben.

Viktor figyelmét egy sírásával küszködő és kétségbeesett zavarában tanácstalan vevő foglalta le, így Eszter jelenlétét már csak akkor vette észre, amikor az a pulttal szemközti vitrin elé húzódva engedett utat a türelmetlen embereknek. Indult volna, hogy a pultot megkerülve a hátsó helyiség biztonságába kísérje feleségét, ám ekkor egy fiatal nyilas tűnt fel a patika ajtajában. Ez teljesen megbénította, akaratlanul is arra gondolt, a keretlegény Esztert követte.

A nyilas, félretolva egy idősebb asszonyt, Imréhez lépett, és súgott valamit a fülébe. A segéd bólintott, majd intett neki, hogy kövesse. Eltűntek a hátsó helyiségben. Kisvártatva a karszalagos férfi kötszerekkel jócskán megpakolva átfurakodta magát a vevők között, s az utcára kilépve eltűnt. Viktor, amint végezt a vevővel, sietve a hátsó helyiség biztonságába kísérte feleségét.

Jóval később, amikor az üzlet forgalma alábbhagyott, ment hátra ismét, hogy hazakísérje az asszonyt.

– Megörültél? Hogy lehettél ennyire meggondolatlan? – tett szemrehányást már odahaza a lakásban.

Eszter, elmondása szerint, annyira megijedt a hatalmas robbanástól, amit nem tudott mire vélni, hogy ösztönösen szaladt le az utcára. Látva a híd felé rohanó embereket, azt hitte a híd közelében levő patika is megsérült. Ezért nem fordult vissza.

Viktor szótlánul hallgatta Eszter beszámolóját. Az ablaknál állt, ahonnan jól láthatta a Dunába hajló hidat, a vízbe merülő villamoskocsik roncsait. A látvány nyomasztóan hatott rá, igazából nem is figyelt Eszter szavaira. Csak akkor kapta fel a fejét, s fordult el az ablaktól, amikor felesége valami másról tett említést.

– Azt tudod, ugye – kérdezte –, hogy az a nyilas ott a patikában egy fillért sem fizetett az átvett kötszerekért? Ráadásul azt is hallottam, hogy Imre megkérdezte tőle, elég lesz? Mire az a gengszter azt felelte, egyelőre. De majd még jövök, tette hozzá. Mondd, megbízol te a segédedben?

Viktor nem válaszolt, ám a kérdés szöveget ütött a fejében. Tisztában volt vele, hogy veszteség érte, sokan távoztak a patikából fizetés nélkül, az adott körülmények között ez valamennyire érthető is volt, de hogy pont egy nyilas... és Imrével összejátszva, ezen elgondolkodott.

Putz Imrét kiváló gyógyszerésznek tartotta, s talán éppen ezért kapcsolataira sokkal inkább munkatársi, mint főnök-beosztott viszony volt a jellemző. Szaktudása és végzett munkája alapján fel sem merült benne, hogy bizalmatlan legyen vele szemben. Ennek ellenére vajmi keveset tudott segédjéről, s most az, amit Esztertől hallott, felháborította.

Másnap reggel első dolga volt felelősségre vonni.

Putz Imre nem keresett kifogásokat, nem mentegőzött.

– Hogy éppen egy nyilasnak? Talán mégsem minden nyilas aljas gazember. Ez például segíteni akart a hídon megsebesült embereken. Ahogy sokan mások, így ő sem fizetett, ez igaz, de egyszer még jól jöhet, ha netán viszonzza majd valamivel.

Két héttel később a segéd mintha ráérezett volna, hogy eljátszotta főnöke bizalmát, ugyancsak furcsa meglepetéssel állított be a patikába.

– Schutzpass. Két darab, névre szóló – mondta, miközben egy borítékot nyomott Viktor kezébe. – Ne firtassa, hogy jutottam hozzá, csak tegye el.

Viktor hallott már éppen eleget a zsidóknak kiadott, külföldi védettséget s ezáltal több-kevesebb biztonságot garantáló menlevelekről, az mégsem jutott eszébe, hogy legalább a felesége számára szerezzen egyet. Furcsa mód, bár ezt elég bizarr elképzelésnek tartotta, arra gyanakodott, Imre attól a nyilastól szerezte ezeket a dokumentumokat, amelyeknek hitelességéről sem volt meggyőződve. Éppen ezért nem is akarta elfogadni, ámde gyorsan meggondolta magát. Lehet, hogy adott esetben ez mentheti meg Esztert egy mindinkább fenyegető tragédiától, villant át az agyán. Elvégre minden akaratával azon van, hogy feleségét megóvja a fenyegető veszélyektől, s hogy épségben vészeljék át a közelgő vihart.

És a vihar, a szovjet Vörös Hadsereg feltartóztathatatlanul közeledett a fővároshoz. Kezdetét vette a nyilasok fékevesztett tombolása. A nemzetközi gettóként számontartott Újlipótváros sem élvezett teljes védettséget. A nyilasok naponta tartottak razziákat, amelyeknek során a külföldi követségek által kiadott menleveleket semmibe véve zsidók százait hurcolták el. S akkor már senki előtt sem lehetett kétséges, hogy mi lesz az elhurcolt emberek sorsa.

Viktor állandó rettegésben élt, szinte óránként szaladt haza meggyőződni felesége biztonságáról. Minden alkalommal szívszorongva lépett a lakásba, tartva attól, hogy Esztert nem fogja otthon találni. December közepén hazafelé tartott a patikából, amikor a Phönix utcából féltucat nyilas meggyötört embereket terelt a Pozsonyi útra. A téli sötétség és a gyenge utcai világítás ellenére is felismert két ismerőst. Hajdú József mérnököt, aki Eszterék szomszédja volt a Phönix utcai házban, valamint azt a nyilas legényt, akit Imre látott el kötszerekkel. Az idős mérnök fázósan, összegörnyedve próbált lépést tartani a többiekkel, megmegcsúszva az úttest sárga keramitkockáin. Viktor még látta, hogy lemarad, azt is, hogy a nyilas legény hátralép, s karjánál fogva lökdösi vissza a sorba.

Megállt a Meinel üzlet előtt, mintha a kirakatot nézné, szeme sarkából azonban figyelte a menetet, amely, várakozásával ellentétben, nem fordult be a Sziget utcába a Dunapart felé, hanem tovább haladt a Pozsonyi úton.

Megvárta, míg a menet a Légrády Károly utcához ér, aztán futó léptekkel sietett haza.

Otthon, mint napok óta már minden este, első dolga volt ellenőrizni, le vannak-e eresztve a faredőnyök, behúzva a függönyök. Bekapcsolta és felerősítette a rádiót, de még így is hallotta a rakparton dörrenő lövéseket. Ilyenkor mindig Eszterre nézett, s remélte, hogy felesége nem ismeri a lövések valós okát. Egyszer ugyan rákérdezett, s ő azt válaszolta: biztosan katonaszökevényekre lödöznek a nyilasok. Úgy tűnt, a válasz megnyugtatja Esztert, bár efelől nem volt teljesen meggyőződve, mert felesége fásultan bólintott, mint akinek már mindegy, kik lövöldöznek, és kire. Viktor persze nagyon jól tudta, mi történik a rakparton, éppen eleget hallott az esti kivégzésekről.

Karácsonyra már annyira félt, annyira nem merte egy percre sem magára hagyni a feleségét, hogy üzletét végleg Putz Imre gondjaira bízta. Nehezeére esett, nem a segédjébe vetett feltétlen bizalom megingása miatt, hanem mert a patika adta élete értelmét. A szakma szeretete sohasem elégítette ki maradéktalanul, szüksége volt a patika nyújtotta függetlenségre, a tulajdonos semmi máshoz nem hasonlítható büszkeségére. Csak ezeknek tudatában érezte magát teljes értékű embernek. Ugyanakkor szerette, féltette annyira a feleségét, hogy bár nehéz szívvel, de még a patikát is feláldozza érte.

Január első napjaiban az utcai harcok már az Újlipótváros közelében folytak, a légítámadások és az ágyúlövedékek becsapódásai őket is a légoltalmi pincébe kényszerítették. A zsúfolt pincében néma rettegés lett úrrá az embereken, a félelem, hogy bármelyik pillanatban fejükre dőlhet a ház, s mindannyian a romok alatt végzik be életüket, kiült az arcokra, mintha már mindenkiből kihalt volna a remény utolsó sugara is.

Egyedül Krajcsák Béla, a házmester vállalkozott arra, hogy időnként elhagyja a légópincét, s kimenjen az utcára értesüléseket szerezni. Felesége ugyan mindenáron vissza akarta tartani, ám ő az első világháborús frontszolgálatára hivatkozva nem engedett. A ház lakói tőle tudták meg, hogy az oroszok már a körúton vannak, s hogy ágyúik a várat, a budai oldalt lövik. Ez talán bizakodással tölthette volna el a pincébe menekült embereket, csakhogy a házmester arról is beszámolt, hogy a Rudolf tér Parlament felőli oldalán álló Palatinus házat tönkrebombázták, no meg a közeli református templom is súlyos sérüléseket szenvedett. Ezek a hírek inkább rémületet keltettek a lakókban, mindenki attól félt, ezt a házat is rommá fogják lőni.

Ez azonban nem következett be. Krajcsák Béla egy nap azzal tért vissza a légópincébe, hogy a pesti oldalt már nem lövik, Budán folynak az elkeseredett harcok.

A bátrabb lakók, köztük Eszter és Viktor, felmerészkedtek a pincéből.

A lakásban dermesztő hideg fogadta őket. Két ablakot a lehúzott redőny dacára is betört a légnyomás, ezt leszámítva azonban mindent sértetlenül találtak. Viktor vizespohárba töltött a szatmári szilvapálinkából, amit Eszter csak hosszas unszólásra volt hajlandó meginni. Az ötvenöt fokos pálinka mégis használt. Átmelegítette őket, és Eszter is felengedett tőle. Viktor hosszú idő után

először látta mosolyogni. Bátortalan mosoly volt az arcán, nem múlt még el az állandó rettegés, de feltett kérdéséből már kicsendült a remény.

– Nem korai még ünnepelni?

– Igaz, hogy nincs még vége – mondta Viktor, és szavait igazolták a folyó túlsópartjáról idehallatszó ágyúlövések –, mégis azt hiszem, a nyilas pribékek már soha nem fognak visszatérni. Egy belövés, ne adj isten, még elragadhat tőlem, de a hóhéroktól talán már nem kell félnünk.

Aztán Budán is megszűntek a harcok, a romok között megindult az élet.

Viktornak a torkában dobogott a szíve, léptei egyre lassultak, amint először haladt végig a Pozsonyi úton, patikája felé tartva. Félt, hogy a patika helyén csak romokat talál, s ez a félelem kis híján megbénította. Ahogy közeledett azonban az épület felé, reménykedni kezdett, léptei is felgyorsultak.

Az üzlet ablakai betörve, az eladótér díszes csillárja kiszakítva a mennyezetből. A kőpadlót vakolatdarabok és törött porcelántégelyek lepték el, a fal mellé állított vitrin feldőlve, a pulton vastagon állt a por. Az árukészletből szinte semmi sem maradt. Csüggedten szemlélte a pusztítást, nehezen tudta elképzelni, hogy a törmelékek helyén egyszer majd ismét patyolat tiszta üzlet fog működni.

Tavasza mégis kinyitott, miként a környék sok más kis boltja, amelyekben ugyanúgy üres polcok várták a betérő vevőket, akik mégis jöttek szép számmal, eleinte nem is annyira vásárolni – hiszen alig volt mit –, sokkal inkább beszélgetni, értesüléseket cserélni, s az eltűnt, meghalt ismerősök feletti sajnálkozás mellett örülni az életnek.

Németország kapitulációjának hírére már Eszter is elfogadta, hogy valóban véget ért a rettegés korszaka. Visszatért régi életkedve. Örömmel és szorgalmasan segített Viktornak a patika helyrehozatalában, s ő talán még férjénél is jobban örült, amikor úgy látta, most már betérhet az első vevő.

Egy júniusi napon bejelentette: gyereket vár.

Viktor esküdni mert volna, hogy nincs nála boldogabb ember az egész földkerekségen. Kristálytisztán emlékezett Eszter négy évvel korábban tett kijelentésére, miszerint addig nem hoz egy porontyot a világra, míg béke nem lesz Európában. Hát most béke van. Ha senki más, egy asszony mindig megérzi ezt.

1946 januárjában Eszter a Baross utcai klinikán egy fiúgyermeknek adott életet. Addigra a gyógyszertár árukészletét is sikerült úgy amennyire feltölteni, most már csak a segéd, Putz Imre hiányzott. Viktor minden nap várta, hogy jelentkezik, erre azonban nem került sor. Lakcímét ismerte, s még az előző év őszén – az 55-ös villamos már közlekedett a Váci úton – kivillamosozott Újpestre. Hiába érdeklődött a szomszédoktól, senki sem tudta, mikor és hova költözött szüleivel együtt.

A patikával járó teendőket, most már, hogy Eszter minden percét az újszülött kötötte le, egyedül látta el, családjára csak az esték maradtak. Ilyenkor végre megszabadult a napi gondoktól, amelyeknek okozója elsősorban a rohamosan inflálódó pengő volt. A napi bevétel másnapra már az alapvető szükségletekre

sem volt elég. Szerencséjére a környéken lakott néhány jómódú ember, akik arannyal fizettek a nagy becsben tartott gyógyszerekért. Egy textilkereskedő rendszeresen járt a patikába Bilagitért – az egyetlen valami, ami enyhíti a gymbántalmait, mondta minden alkalommal –, s mivel parasztokkal folytatott cserekereskedelmet, tojással, zöldséggel, húsáruval tudott fizetni elmaradhatatlan gyógyszeréért. Ennek köszönhetően, ha nem dúskáltak is a földi javakban, igazából komoly hiányt sem szenvedtek.

Viktort mindamellett aggasztotta ez a helyzet. Elég volt látni a lépten-nyomon kiragasztott „Halál a feketézőkre” szövegű plakátokat, és máris összeszorult a gyomra. Sokat hallott a gazdasági rendőrség razziáiról, és feltételezte, adott esetben hiába magyarázná, hogy nem feketézik, csupán a mindennapi ellátást akarja biztosítani a családjának. Úgy, ahogy erre lehetősége van.

Augusztusban végre fellélegezhetett, az új pénz, a forint bevezetésével nem volt már szükség kockázatos cserekereskedelemre.

Egy este, vacsora közben Eszter, alighogy lenyelte az utolsó falatot, komoly arccal fordult a férjéhez.

– Te református vagy, azt akarom, hogy Ádám is az legyen.

– Kérlek – egyezett bele Viktor, nem tudván mire vélni a látszólag hirtelen támadt ötletet.

– Sokat gondolkodtam rajta – folytatta Eszter. – A mi fiunk nem lesz zsidó. Elég, ha az anyja az. Nem akarom, hogy atrocitásoknak legyen kitéve, vagy az életét kelljen féltetni emiatt.

– Ugyan már! Rémekeket látsz. Az, ami volt, soha nem fog visszatérni. Nem hiszem, hogy az emberiség ne tanult volna az elmúlt évek tragédiájából.

– Isten adja, hogy igazad legyen. Ettől függetlenül...

– Ahogy akarod.

Garami Ádámot 1946 szeptemberében keresztelték meg a Pozsonyi úti református templomban.

Három évvel később egy este Viktor feldúltan érkezett haza. Még lódenkábátját sem vetette le, kalapját sem akasztotta a fogasra, egyenesen a konyhába sietett, és izgatottan kezdte mesélni:

– Ma láttam azt a nyilast, aki, ha emlékszel rá, Imrével összejátszva kötszereket hordott ki a patikából. Még te hívtad fel rá a figyelmemet. Nos, a 15-ös villamosról szállt le, de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy katonai egyenruhát viselt. Egy nyilas, aki az új hadsereg tisztje. Ehhez mit szólsz?

Eszter hosszas hallgatás után szólalt meg.

– Két családról tudok a házbán, akik kivándoroltak Palesztinába. Nekünk is azt kéne tenni.

– Arról szó sem lehet! – tiltakozott Viktor. – Egy nyilas, aki beférkőzött az új hatalomba, még nem jelenti azt, hogy...

– Pedig nem ártana, ha legalább elgondolkoznál rajta.

Ezen, házasságuk történetében első alkalommal, komolyan összevesztek. Eszter állította, hogy Magyarországon semmi sem változott, ugyanolyan rémes

korszak fog rájuk köszönteni, mint néhány évvel korábban. Jó, tette hozzá, most nem a zsidókon csattan az ostor, hanem a keresztényeken, lásd Mindszenty, kommunistákon, mint Rajk vagy más, köztisztviselőben álló embereken, akiknek egyetlen vétkük, hogy... nem is tudom, mi a vétkük, ha van egyáltalán. Milyen jövő vár itt ránk?

– Akármilyen – felelte Viktor dühösen –, akkor sem megyünk sehova. Minden ideköt bennünket. Béke van, és ez azért sokat jelent. A politikusok gyilkolják egymást, ha akarják, ez az ő dolguk. Mi viszont hétköznapi, egyszerű emberek vagyunk, távol tartjuk magunkat a politikától, s éppen ez a kívülállásunk garantálja a biztonságunkat. Senkinek nem áll érdekében, hogy bármiért is rajtunk álljon bosszút. Különben is, a felkorbácsolt kedélyek előbb-utóbb lenyugszanak. Maradunk a fenekünkön, és punktum.

Néhány hónap múlva Viktor talán megbánta makacs ellenszegülését, bár ezt még önmagának sem vallotta be, és Eszter sem emlékeztette rá soha többet.

A patikába indult egy július végi péntek reggelen, s útközben arra gondolt, milyen boldogan várja Ádám fia a vasárnapot. Megígérte neki, hogy strandra mennek, s hogy labdázni fog vele a vízben. A gyerek lelkesedése rá is átragadt, s azon kapta magát, mennyire szeretné ő is, ha már vasárnap lenne.

A patikától néhány méterre földbe gyökerezett a lába. Nem akart hinni a szemének. A bejárati ajtó előtt ugyanis Putz Imre várakozott két ismeretlen férfi társaságában. Volt segédjének felbukkanása még jobb kedvre derítette. A viszontlátás öröme nem tartott sokáig.

Putz Imre kezét fogott vele, majd egy hűvös mozdulattal elhárított magától minden kérdést.

– Ne haragudjon – fogott hozzá jövele magyarázatához Putz Imre –, de most hivatalos minőségben vagyunk itt az elvtársakkal. A Fővárosi Tanács Gyógyszertári Központjából jöttünk, hogy a kormány 1950. évi 25. számú törvényerejű rendelete értelmében azonnali hatállyal az állam birtokába vegyük át a gyógyszerterát. A kulcsokat kérem.

Viktor értetlenül bámult egykori segédje arcába, s még akkor sem fogta fel, mi történik valójában, amikor Putz Imre egyik kísérője durván rászólt:

– Nem hallotta? A kulcsokat!

Gépiesen, mint akit nem is a tudata vezérel, nyújtotta át a patika kulcsait a követelőző kísérőnek. A két ember bement a patikába, Putz Imre hátramaradt, s az ajtóban megállította a belépni készülő Viktort.

– Csak megnehezítené a dolgunkat, Garami úr. E perctől kezdve már semmi felett sem rendelkezik, semmit nem vihetne innen magával. Jobban teszi, ha most szépen hazamegy. Hétfőn jöjjön be a Gyógyszertári Központba, ott majd döntenek az ön sorsáról.

Látva Viktor döbbenetét még hozzátette:

– Sajnálom, nem én tehetek róla.

Hazaérve lezökkent a konyhaasztal mellé, arcát a tenyerébe temette, Eszter csak hosszas unszolás után tudta szóra bírni.

– Most mi lesz? – kérdezte aggodalmasan, miután végighallgatta férje beszámolóját a történetekről.

– Fogalmam sincs – felelte Viktor. Hangja elcsuklott, és könnyecseppek peregtek le az arcán.

A központban közölték vele, hogy mennyire értékelik szaktudását, amire a szocialista társadalomnak is nagy szüksége van. Éppen ezért a munkájára a továbbiakban is igényt tartanak. Megneveztek egy budai patikát, ahol beosztott gyógyszerészként dolgozhat. Megmondták azt is, mennyi lesz a fizetése, s hogy a többi majd megtudja Horányi elvtárstól, a megnevezett gyógyszerértár vezetőjétől.

Horányi elvtárs, akit nyilván tájékoztattak új beosztottja múltjáról, nem titkolt kárörömmel fogadta.

– Itt aztán nem kutyulhat mindenféle gyógyírnak nevezett kotyvalékot. Mi nem a haszonra törekszünk, hanem a dolgozók egészségét szolgáljuk.

Viktor nagyot nyelt, keze ökölbe szorult, nehezen tudott uralkodni magán, végül csak egy bólintással jelezte, hogy megértette, mit várnak tőle. Efelől ugyan fogalma sem volt.

Mindenesetre igyekezett legjobb tudása szerint dolgozni, ám életében először nem lelte örömét a munkában. A változás, amin keresztülment, Eszternek már az első napokban szembetűnt. Kedvetlen volt, s ami soha nem fordult elő, figyelmetlen is. Még a fiára sem fordított annyi időt, mint korábban, s ha esténként leült vele játszani, gondolatai szemmel láthatóan máshol jártak. Ádám többször is rászólt sértődötten: Apa, téged ez nem is érdekel. Ilyenkor mosolyt erőltetett az arcára, s megpróbált a gyerek kedvében járni, ami csak néhány percig sikerült.

Eszter azt javasolta, keresse fel Putz Imrét, s beszélje rá, hogy legalább a volt patikájában dolgozhasson, természetesen akár beosztottként.

Volt segédjét nem találta meg a Gyógyszerértári Központban, s először azt sem értette, nevének említésére miért néznek rá gyanakodva. Később jutott tudomására, hogy Putz Imrét letartóztatta az ÁVH. Miért? Azt senki sem tudta vagy nem akarta megmondani.

– Nem tudom nézni, ahogy emészted magad. Egyelőre még van otthonod, van családot. Gondolj azokra, akiket még ezektől is megfosztottak. Legalább irántunk légy belátással – kérlelte Eszter nap nap után.

Viktor ilyenkor csak hümmögött, s minden alkalommal megígérte, hogy úrrá lesz kedélybetegségén. De semmi sem változott.

Még egy év sem telt el a patika államosítása óta, amikor egy szerdai reggelen, miként az előző hónapokban minden nap, kedvetlenül és az időt halogatva borotválkozott. Az előszobában megszólalt a csengő. Hallotta, hogy Eszter ajtót nyit, majd kisvártatva éles sikolyt hallott, amitől annyira megijedt, hogy mélyen megvágta arcát a borotvával. A borotvaecsetet a mosdókagylóba dobta, öles léptekkel azonnal az előszobában termett. A látogatónak már hűlt helye volt, nem értette, mi történhetett, csak Eszter állt a falnak támaszkodva sápadtan. Egy papírlapot nyújtott remegő kézzel Viktor felé.

Átvette a papírt, s úgy, ahogy volt, arcának egyik felén borotvahabbal, a másikon egy vérző csíkkal a szobába ment, hogy felvegye szemüvegét. Le sem ült, állva futotta végig a papírlap szövegét. Csak a lényegét fogta fel agyával. Kitelepítési határozat... a kézbesítéstől számított huszonnégy órán belül... csak a leg-szükségesebb holmikat... fellebbezésnek helye nincs.

Eszter is bejött a szobába, leültek egymással szemben, mindketten a másiktól várva, hogy megszólaljon. A bénító csendet Eszter zokogása törte meg.

– Reggel jönnek értünk – préselte ki magából elcsukló hangon.

– Igen, reggel – felelte Viktor, s közben eltakarta arcát az írásos határozattal.

De nem reggel jöttek, hanem kora hajnalban. Ketten voltak. Egy alacsony kövér rendőr, akinek hasán feszült a szürke zubbony, s aki első látásra inkább hasonlított egy vidéki levélkihordóra, mint egy törvény felhatalmazta végrehajtóra, meg egy lomha mozgású, bárgyú tekintetű másik rendőr, aki még akkor sem akarta levenni ujját a csengő gombjáról, amikor Viktor már kitárta előttük az ajtót.

Eszter és Viktor előző nap összepakolták mindazt, amit szükségesnek véltek, le sem vetkőztek éjszakára, a fotelekben ülve nyomta el őket rövid időre az álom. Csak Ádámot bújtatták ágyba, a kövér rendőr miatta türelmetlenkedett.

A kapu előtt teherautó várt rájuk, a platóján két fegyveres rendőr vigyázott egy tucatnyi hallgatag, lehorgasztott fejű emberre, akik akkor sem tekintettek fel, amikor Eszter felsegítette a fiát, a nagy darab rendőr meg, látva Viktor erőtlenségét, felhajtotta a két koffert a fent ülők lábai elé, majd egy durva lendülettel Viktort is feltuszkolta a teherautóra.

A józsefvárosi pályaudvaron több teherautóról tereltek embereket a rájuk várakozó szerelvény marhavagonjaiba. Mindamellet, hogy a vonat azonnal elindult, amint az utolsó embert bepréselték, útjuk hosszú ideig tartott. Fogalmuk sem volt, hová viszik őket, a menetidő sem nyújtott támpontot, mivel a szerelvény néha órákat vesztegelt.

Jócskán elmúlt már dél, mire megnyíltak a vagonajtók, és rendőrök kezdték el kilökdösni a félelemtől és az utazástól meggyötört embereket. Tettlegességtől sem riadva vissza, kettős sorokba tereltek mindenkit, majd hosszas várakozás után elindult a menet.

Viktor a vagonból leszállva sem nézett körül, fejét a földre szegve, a két börrönd súlya alatt meggörnyedve vakon engedelmeskedett minden parancsnak. Ha nem mozdult, és meglökték, bukdácsolt a lökés irányába. Nem tudta, nem is érdekelte, hol van, ment, amerre sodorták, akár az akasztófa alá is terelhették volna.

Eszter egyik kezével a fiát szorította magához, másik kezével a tőle telhető módon támogatta férjét. Keveset járt vidéken, gyér ismeretei voltak, de nem látva hegyeket még a távolban sem, annyit meg tudott állapítani, hogy valamelyik alföldi tanyavilágba hozták őket.

Egy szegényes parasztház előtt megállították a menetet épp csak annyi időre, hogy Viktorékat kiállítsák a sorból.

– Ez a maguk helye – mondta az egyik kísérő rendőr, és a szélesre tárt kapura mutatott.

Ott álltak egy ismeretlen parasztember portájának bejáratánál, s fogalmuk nem volt, mitévők legyenek. Szemben velük, az udvar végében, szalmatetős szérű mellett idős paraszt állt mozdulatlanul, vasvillájára támaszkodva, és mereven nézte őket. Eszter a kapuból nem láthatta tisztán az arcát, mégis az volt az érzése, az ember egy percen belül megragadja vasvilláját, és rájuk támad, hogy még a környékről is elkergesse őket.

A paraszt helyett egy fekete fejkendőss asszony toppant eléjük.

– Akkor hát magukat kaptuk – mondta egy hatalmas sóhaj kíséretében. Eszter nem tudta eldönteni, mit jelenthet a felszakadt sóhaj. Megkönnyebbülést vagy keserű lemondást. – Erre gyűjjenek.

A konyhán keresztül egy apró, sötét helyiségbe vezette őket, s Eszter az ajtóban megtorpant. Amikor szeme megszokta a félhomályt, kétségbeesetten nézett a parasztasszonyra, mintha valami csodát remélne tőle. A helyiség padlózata döngölt föld, bútorzata mindössze két szalmazsák, a bejáratnál szemben egy fából tákolts háromlábú ülőke, rajta egy petróleumlámpa. A jobboldali szalmazsák fölött börtöncellák ablakaira emlékeztető nyílás.

– Ez lészen a maguké – mutatott körbe az asszony, majd az ajtó melletti sarok felé bökött. – Oda tegyék, amit magukkal hoztak.

– Istenem! – suttozta Eszter elképedve. Magához szorította fiát, hogy utat engedjen a mögöttük belépő Viktornak, akinek arcáról nem lehetett volna leolvasni, milyen benyomást tettek rá a látottak. A kijelölt sarokban földre helyezte a kofferokat, és megállt mellettük, mintha további utasításokra várna.

Ekkor az udvaron látott paraszt is megjelent az ajtóban. A vasvilla nem volt nála, de Eszter számára az is félelmetes volt, ahogy rájuk nézett. Sötét, apró szemeiből sugárzott a gyűlölet. Asszonya ráförmedt:

– Mi köll? Maraggy veszteg, Vince! Ne akard megütni ránk hozni a bajt!

Az idős ember megvetően köpött egyet a földre, aztán szótlanul megfordult, és eltávozott.

A parasztasszony Viktorra szegezte tekintetét, és szánakozva a fejét csóválta. Pillantása ezután az ijedelmében anyjához tapadó Ádámra tévedt, végül Eszteren állapodott meg.

– Magát se irigylem – mondta –, de maj’ csak megleszünk valahogy. Tuggya, mer muszáj.

Ezzel elindult kifelé, hogy magára hagyja a pesti családot. Eszter mellett elhaladva még odasúgta:

– Osztán nehogy má’ tőlünk féljenek ám!

Elűszó

Midőn húsz voltam, kitisztult az ég,
Lehetett már kokárdát hordani.
Nyüzsgött mindenki mérgezett egérként,
Jártak a szájak, ellenzékiesség,
Zászlók, tüntetés, fáklyás vonulás,
Szuszogva izzadt az értelmiség,
Simán elhitte, hogy most ő a fontos,
Az emberek javán munkálkodik,
Ünneplést szervez, és mindent kimond,
Amit korábban szigorúan tilos volt.

Minden habos agy kész szülőszoba,
Odabenn csupa vér, csatak, jajongás,
S másnap az újszülött gondolatot
Pólyában üdvözülten körbehordták.

Csodálta mind, s a saját gyermekét
Éppúgy cipelte tartva a magasba,
Összevesztek, kié szebb, húsosabb,
Ügyvéd, sebész, költő képviselő lett.

A vész kitört. A közlekedés
Mögött csörögtek dagadó zsebek,
Emberszájak haraptak kétpofára
Zsíros tőkét, más életét szagatva,
A nagy szellemi csetepatész meg
Korcs belviszályokká fajult hamar.
Vad villám záporzott tekintetekből:
Komcsi, fasiszta, kotródj, te gané!
Kettéhasadt minden egyes atom,
Minden család kétfejű szörnyeteg,
Két szája egymásra lángot okád,
Szétszagatott nép húzkod kötelet
Atyák csontja felett tipródva dühben,
S a nyomor Kádár-paravánjai mögül
Előbújnak a hajléktalanok.

LACKFI JÁNOS (1971) költő, író, műfordító. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanít. Legutóbbi kötetei: *Szóvihar* (összegyűjtött versek, 2016), *Szerelmi nyomozás* (ifjúsági regény, 2016).

Most hűtőház van, megdermedt pixelek.
Megkeseredtünk.
Nem fűszerektől, mint az Unicum,
Gyomorbajtól, mint a bűdöslő szájak,
Melyek köphetnek bármennyit, hiába,
Elcsattan csak a fűben nedvesen,
A nyálból új nép nem serken soha.
Majd eljön a szájrasszó tavasz,
Bűvöl csalóka mentaillatot,
Bár mentát sose látott a labor.
Képernyőn néha átsüt indulat,
Kidőlt fogak rendbe hozatva mind,
Sövényükön dől vad politika:
Kérdjétek a sok entellektüelt,
Melyik zsebükben hordják lelküket?

Atomtól atomig

Állok a konyhapultnál éjszaka,
S két deci csilló közelségen át
Felnagyítom a rejtőző anyag
Láthatatlan, nyüzsgő viadalát.

Ezer kilométerekről jön e víz,
Szűrte felhő vagy barlang fala,
Küldte eső, hó, hordozta a köd,
Foglyom, pedig szabad volt valaha.

Messzi üzenet, és majd ha megiszom
(Minthogy szomszárunk sem élhetek),
Tovább vonul csatornacsöveken,
Hogy öntözzön sok másik életet.

Tanultam ám, hogy nem csak ennyi ez,
Hogy üvegtestben vad molekulák
Járják táncukat, szilaj démonok,
Neutron, kvarkok, s törpülnek tovább.

Magamba döntöm s kész világokat
Iszom vele – egy részecske talán,
Teljes bolygó, felszínén tengerek,
Növény, folyó, állattal telt karám.

És létezik fájdalom, meglehet,
S bár pirinyó, nekik irtóztató,
A poharamban szenved, imbolyog
Vajúdva százezernyi földgolyó.

Hát végtelenig ismétlés a lét?
Apró égitest, messze és közel,
Ím itt rezegsz, bár láthatatlanul,
Lenyelhetlek, s te tovább létezel.

Ó, jaj, s e bolygóknak mindegyikén
Egy esti konyhában valaki áll,
Képzeld nála parányibb létezést.
Keze ügyében vízzel telt pohár.

Habsburg-évszázadaink súlya

Csak az idén három történelmi évfordulóra került sor, melyek országunk politikai-gazdasági-szellemi állapotait hosszú évtizedekre meghatározták. A történet az 1278. augusztus 26-án lezajlott morvamezei (dürnkroni) csatával kezdődik, mely kiindulópontja a Habsburg-család felemelkedésének. Az ütközetet Rudolf sváb-elzászi gróf és IV. László magyar király Ottokár cseh uralkodó, a Német-római Birodalom trónkövetelője ellen vívta. Ottokár László kun íjászaik támadásakor a harcmezőn életét vesztette. Dinasztiája, a Premysl-ház ugyan nem semmisült meg, de közép-európai vezető szerepe véget ért. A svájci eredetű Habsburg (Habichtsburg) grófok, a Héjavár nevű, romjaiban ma is álló erődítmény gazdái Rudolfal olyan birodalmat alapoztak meg, melyben V. Károly császár idején „sose nyugodott le a nap”. Ám az impérium népei, kivált a magyarság a közel nyolcszáz éves Habsburg ragyogás hosszú alkonyára – a kis nemzetek főképp arra – emlékeznek. A csehek önállósága a harmincéves háború során vívott Fehér-hegyi csatával közel háromszáz évre megszűnt. Más kérdés, hogy örökös tartományként hogyan éltek a vereséget követő stabilitással, a betagozódás lehetőségeivel és földrajzi fekvésük előnyeivel.

Az idei évfordulók, ha nem is egyforma súlyúak, mindenképp jelesek. Egyben alkalmat adnak a kérdésfeltevésre: országunknak mit adott és mit vett el tőle a szerteágazó, kevés kiemelkedő képességű, annál több közepszerű, olykor kifejezetten örült uralkodót termő család? A szállóigévé kopott „Felix Austria” mindenesetre jelzi, hogy a Habsburgoknál szerencsésebb dinasztia Európában nem létezik. Többek közt erre utal az idén háromszáz éve született Mária Terézia királynő koronája, melyet szorongatott helyzetében a magyar nemesség *Vitam et sanguinem pro rege nostro!*¹ felkiáltásával sikerült megőriznie. Negyvenéves uralkodása elején a porosz-osztrák háborúban Sziléziáról, a törökkel szemben szerbiai, boszniai és havasalföldi területeiről lemondott, de a békét megnyerte. Lotharingiai Ferencsel kötött házassága és tizenhat gyermeke biztosí-

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Kései virradat, 1570–1579* (Hitel Könyvműhely, 2015).

1 Életünket és vérünket királynőnkért.

totta a dinasztia fennmaradását, melynek a mai napig több száz tagja van. Előremutató intézkedéseivel: a jobbágyterhek szabályozásával, az egyházi és állami oktatás szétválasztásával, gimnáziumok és egyetemi karok alapításával, állandó hadsereg szervezésével, tisztiorvosi szolgálat létrehozásával, a közvilágítás bevezetésével, barokk kastély- és templomépítésetünk szorgalmazásával a birodalom legemlékezetesebb uralkodónője. Felvilágosult abszolútizmusa országai javára vált. Számos titulusa ellenére csak a magyar Szent Koronát volt hajlandó viselni.

A másik jeles dátum az idén százötven éve létrejött kiegyezés.

Erről is számtalan elemzés és monográfia született dicsérő és elmarasztaló értelemben egyaránt. Magam azok közé tartozom, akik az átfogó megállapodás gazdasági-kulturális előnyeit helyezik előtérbe. Mi több: a kompromisszumot Ausztria és az alkotmányos Magyar Királyság túléléséhez Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf és von Beust osztrák külügyminiszter, majd Eötvös József, Baross Gábor, Széll Kálmán, Wekerle Sándor és Tisza István államférfiúi munkássága nyomán elengedhetetlennek vélem – de látom azt a terhet is, amit nem sokkal a 48/49-es forradalom és szabadságharc után a lelkekre nehezült. Tán ez a nem szűnő vita kulcskifejezése: a tudathasadás, mely az áldozatok utódait és a bebörtönzötteket kínozh(tat)ta. Tizennyolc évvel a cári orosz hadsereg által kikényszerített világosi fegyverletétel után azt a Ferenc Józsefet kellett uralkodónak elfogadni, akihez a szabadságharc leverése, az aradi vértanúk kivégzése, a legbátrabb hazafiak kufsteini és olmützi raboskodása, majd a keserves Bach- és Schmerling-korszak köthető. Ferenc Józsefnek azonban sikerült, ami senki más Habsburgnak: képmása a paraszti tisztaszobák falain és emlékpoharak tízezrein ellenfele, Kossuth Lajos portréjával együtt szerepelt.

Ugyancsak 150 éve, 1867. május 22-én íródott Kossuth elhíresült Cassandra-levele, melyben megjósolta a Habsburg Birodalom bukását, helyette a közép-európai népek ún. dunai konföderációját javasolta. Előbbiről érdemes megjegyezni: hosszú távon mind halálra vagyunk ítélve, ami érvényes az államalakulatokra nézve is. Utóbbi pedig a Kossuth-féle nyílt levél belső ellentmondása. Színtiszta utópia, mely nem veszi figyelembe a nemzetek lappangó önállósulási vágyát – főképp a csehekét és a horvátokét – és azt, hogy amire egy gazdaságilag és kulturálisan fejlett nagyhatalom nem képes, azt népei, mindenekelőtt hatalom-éhes politikai vezetői önként aligha vállalják. Kossuth arra sem gondolt, hogy a Nyugat, mindenekelőtt a franciák célja évszázadok óta a versenytárs császári Németország és szövetségese, Ausztria–Magyarország elpusztítása. Ezért akarták Kelet-Közép-Európát darabokra szakítani.

Kossuth hívei, az ún. 48-asok és a függetlenségek folyvást a magyar alkotmányra – inkább annak betűjére, mint szellemére – hivatkoztak, noha azt csaknem csorbíthatatlanul sikerült megőrizni. A történelemben révedőket nyomasztotta, hogy 1849 a Bocskai-felkelést és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát követte akkor is, ha a utóbbi Európa máig legméltányosabb békéjével, a szatmárral végződött (egyetlen kurucnak sem esett bántódása). A tárogatók hangja, Bercsényi

Miklós, Bottyán János, a későbbi áruló Ocskay brigadéros meg a hamis vád alapján lefejezett Bezerédj István csatakiáltása, végül a majtényi síkon eldobált zászlók és fegyverek koppanása szívszorítóbb és emlékezetesebb, mint Károlyi Sándor előnyös megállapodása.

Egy nemzet önbecsüléséhez és emberi tartásához a hősiesség elengedhetetlen.

Ha a nagy tettek az emlékezetben elenyésznek, újabbakra nem kerül sor. Ha pedig csak a harcra és az áldozatokra gondolunk, elsikkadnak a fejlődés és a gyarapodás nagyjai; azok, akinek az ország talpra állása köszönhető. A Magyar Tudományos Akadémia szervezését jelentős összegekkel támogató József nádor, Deák Ferenc és mások nélkül nincs megnyugvás, Hunyadi János, II. Rákóczi Ferenc, Görgey Artúr, a márciusi ifjak és az aradi vértanúk nélkül nincs lelkesítő példa. A végvári harcok hőszai: Zrínyi Miklós, rátóti Gyulaffy László, Thúry György s a humanista katona, Batthyány Boldizsár; az önálló erdélyi fejedelemség létrehozói, egyben a magyar művelődés őrei: Báthori István és Bethlen Gábor; jeles hadvezéreink közt Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós és berenhidai Huszár Péter üstökösökből lettek állócsillagok. Fényük máig beragyogja a magyar eget. Folyvást őket állítjuk szembe a fakó és ellenszenves Habsburgokkal, de azokkal is – például I. Miksával, Ernő, Mátyás és Lotharingiai Károly főhercegekkel –, akiknek az ország háborúban és békében egyaránt sokat köszönhetett. A Habsburgok küldték Magyarországra a török elleni harcok kiválóságát, a korszak legjelesebb európai stratégiáját, Schwendi Lázár bárót, von Teuffenbach gróf kassai főkapitányt, az Esztergomot visszafoglaló Mansfeld tábornagyot, Mercoeur herceget, Bádeni Lajos Vilmos örgrófit („Türkenlouis”), Miksa bajor választófejedelmet, az olasz d’Aste bárót, Buda 1686. évi visszavívásának legelső hősi halottját és Savoyai Jenőt.

A história sohasem fekete-fehér. Még a szürke zóna is bővelkedik erősen vitatott katonákban és politikai vezetőkben. Magyar részről ilyen a mohácsi csata idején Szegeden veszteglő Szapolyai János, fia, János Zsigmond erdélyi uralkodó és a kalandor Thököly Imre, birodalmi tekintetben a Szent Szövetséget, ezzel a Napóleon utáni hosszú békét megteremtő Metternich kancellár. A hercegnél eredményesebb diplomatát a félmúlt nem ismer. Kevesen tudják, hogy ő bólintott a Lánchíd megépítésére Pest-Budán – Bécsset megelőzve –, és tőle kapott európai útlevelet a „rebellis” Széchenyi István és Wesselényi Miklós. Történelmünk fintora, hogy maga Széchenyi a hídon soha nem kelt át – akkor már Döblingben tartózkodott –, az átkelőt pedig 1849. november huszadikán az aradi hóhér, Haynau avatta fel.

A harmadik esemény az otrantói csata századik évfordulója.

A birodalom 1571 óta nem vívott jelentős tengeri ütközetet. Akkor Lepantónál a Szent Liga egyesült keresztény hadai a török flotta ellen a Habsburg don Juan d’Austria vezérletével megsemmisítő győzelmet arattak, ezzel az oszmánokat a Földközi tenger medencéjéből egyszer s mindenkorra kiszorították. Ha nem is ilyen sorsdöntő, az Otrantónál történtek hasonlóan emlékezetesek, Horthy Miklós sorhajókapitány világra szóló győzelme miatt. A csata a Földközi-tenger

legnagyobb ütközete, melyet a Császári és Királyi Haditengerészet az egyesült brit-olasz flotta ellen vívott. Horthy az antant több tucat hadihajóját semmisítette meg vagy tette harcképtelenné. A támadás során súlyosan megsebesült, majd újra átvette a parancsnokságot, és az ellenséges flottát távozásra kényszerítette. Bár az első világháború vége felé az erőviszonyokat nem befolyásolhatta, az antant tengeri erői tíz százalékát (!) pusztította el annak ellenére, hogy nyomasztó túlerőre támadt. Első tisztje, Suboriç Róbert a csata elején hősi halált halt, majd a parancsnokságot átmenetileg Stanislaw Witkowsky sorhajóhadnagy vette át – a csász. kir. hadiflotta tisztikarában és legénységében a Monarchia minden nemzete képviseltette magát –, végül a győzelmet a magához tért Horthynak sikerült kivívnia. Tettéért I. Károly király tizenegy admirálist, valamint huszonnégy sorhajókapitányt megelőzve ellentengernaggyá és a haditengerészet főparancsnokává nevezte ki (később megkapta a Monarchia legkritikább kitüntetését, a Katonai Mária Terézia Rendet). Az otrantói ütközet ma is tananyag a brit Royal Navy akadémiáján.

A csata nemcsak hadtörténeti fontosságú. Horthy Miklósnak akkoriban sikerült kiemelkednie tisztársai közül. Báró Hazai Samu tábornokszernagy, hadügyminiszter után ő lett a Monarchia legmagasabb rangú magyar katonai vezetője. Irányította a szegedi ellenforradalmi komitét, majd kormányzóvá választották, és megkapta a legfőbb hadúr címet. Negyedszázados működését a kommunista és balos történetírás ma is Horthy-korszaknak nevezi, noha az említett huszonöt év sokkal összetettebb. Az elfogultak szándékosan homályban hagyják, hogy ő nevezte ki Bethlen István és Teleki Pál grófokat a Trianon után épp hogy lélegző Magyarország miniszterelnökévé, Klebelsberg Kunót és a tudós Hóman Bálintot kultuszminiszterré, a náciellenes Keresztes-Fischer Ferencet belügyminiszterré, majd ideiglenes kormányfővé, s még számos jeles személyiséget államtitkárokká és országos intézmények vezetőivé. Legtöbbjük a Monarchiában kezdte pályafutását. Az akkori viszonyok közt szocializálódtak – ahogy maga Horthy –, magyarul: az ország talpra állítása a „régieknek” köszönhető. A kormányzó érdeme, hogy lojalitása ellenére megakadályozta I. Károly király visszatérését, ezzel az antant és az utódállamok támadását. Az otrantói csata századik évfordulóján erre is emlékezünk.

A kitartó Habsburgok

Rudolf német királlyá választása a történelem kisebb csodái egyike. Az ellenjelölt, II. Ottokár hatalma a Habsburgéval össze sem hasonlítható. Előbbi Csehország, Morvaország és Szilézia mellé megszerezte a kihalt Babenberg hercegek tartományait: Felső Ausztriát, Stájer és Karintiát, végül kijutott az Adriára. Épp ezért tartott tőle az Egyház, és félték a birodalom főrendjei. Ottokárhoz képest Rudolf szegénynek minősült, azonfelül meghaladta az akkoriban soknak számító ötvenötödik évét. Ennek ellenére a küldöttek egyhangúan őt választották.

Még a koronázáshoz is kölcsönt kellett kérnie. A nép császáranak tekintette magát, így bármely alattvalóját hajlandó volt fogadni. Ő az első uralkodó, aki a nürnbergi birodalmi gyűlésen németül szólalt meg – latinul nem beszélt –, mindenesetre vele kezdődik az anyanyelvű politizálás. Óriási birtokokra tett szert, melyeket utódai folyvást gyarapítottak. Fia, Albert jelölte ki Bécsét székvárosává, majd Nassaui Adolf kérésére uralma után a második Habsburg-császár lett. Csehország mellett csak azért nem próbálta bekebelezni a Magyar Királyságot, mert túl erősnek találta. Inkább a pápa jelöltjét, Károly Róbertet támogatta, végül a család a XIV. sz. derekán hanyatlásnak indult.

Csakhogy a hírhedten szívós dinasztia nem adta föl. Úgy tűnt, a számos német fejedelem egyikeként a Habsburgok napja leáldoz, míg a dolgokat ismét egy Rudolf nevű, tizenkilenc éves ifjú vette kézbe. Vegyes személyiségére jellemző, hogy nem riadt vissza a hamisítástól, ugyanakkor ő építtette újjá a Szent István dómot, és ő alapította a Közép-Európa, köztük a Magyar Királyság művelődésére óriási hatást gyakorló bécsi egyetemet.

A Habsburgok szerencséjére utal: Frigyes, a dinasztia negyedik császára ötvenhárom esztendőn át uralkodott. Őseitől nemcsak előreugró állát, makacsságát és fös vénységét is örökölte. Nemigen olvasgatott, annak ellenére, hogy titkárként alkalmazta a hírneves humanista Aeneas Silvius Piccolomonit. Fortuna istenasszony abban is mellé szegődött, hogy rá támadó öccsétől, a gyilkos szándékú Alberttől Podjebrád György cseh király mentette meg. Kelet felé nem tudott terjeszkedni, de gyámfiát, Habsburg Albert utószülött sarját – Jagelló Ulászló halála után – V. László néven a csehek és a magyarok királyukként fogadták el. A siheder rövid uralma jelentéktelen, egyben szomorú emlékezetű. Gyakorlatilag azonos a stájer Cillei (Zilly) Ulrik gróf intrikáival és hatalmaskodásával. Lászlóra nézve felettébb helytálló Arany János verse: *Ki az? mi az? Vagy úgy – / Fordulj be és aluggy / Uram László király: / A zápor majd eláll, / Az veri ablakod. A gyöngé kezű, mindenre a „dobzse” (jól van) kifejezéssel bólogató kölyökkirályhoz, még inkább a gyilkos, törtető Cillei Ulrikhoz fűződik Hunyadi László lefejeztetése. A hagyomány szerint a kivégzésre a budai Vár Balta köz nevű keskeny átjárójában került sor. Cilleit nem sokkal azután a Hunyadi-hívek Nándorfejevárt megölték. A Habsburg-ellenes közérzet ihlette Erkel Ferenc operáját, a *Hunyadi Lászlót*, melyben kórus énekli: *Meghalt a cselszövő, nem dűl a rút viszály / Országunk élni fog, mert László nagy király...* A zenemű előadásain a karzatról ezrek harsogták, hogy ellenállásukat ezzel is kifejezzék. A magyar lelkültre sajátosan jellemző, hogy a tisztelt közönség, a művészek, de a diletánsok is jóval kevésbé megbocsátók, mint a politikusok és a tárgyilagos történészek. Többek közt ennek tulajdonítható Arany János verse, *A walesi bárdok* átütő sikere, ugyanígy Thaly Kálmán történész, függetlenségpárti képviselő hamisított kuruc kesergői, a Petőfi-epigon Lisznyay Kálmán versei, Herceg Ferenc sekélyes regényei, Takáts Sándor piarista tanárnak, a bécsi Hadilevéltár tudós kutatójának honfiúi büszkeségtől dagadó, tendenciózusan válogatott írásai, Benczúr Gyula heroikus-akadémista festészete és sok más.*

A kelet-közép-európai Habsburg terjeszkedésnek Corvin Mátyás is csak átmenetileg tudta útját állni. A nemzeti emlékezet legnagyobb királyaink közt tartja számon – közigazgatási és hadi sikerei, továbbá a magyar művelődésben játszott kiemelkedő szerepe miatt korántsem ok nélkül –, jóllehet a Habsburgokra emlékeztető mohósággal igyekezett uralmát a környező országokra kiterjeszteni. Császári koronára áhítozott, noha jóval kisebb esélye volt rá, mint annak idején a cseh Ottokárnak. A birodalmat már rég a Habsburg-dinasztia tartotta kézben, nemcsak kiterjedt családi kapcsolatai és erőforrásai miatt, hanem mert a német nyelvű Nyugat idegen uralkodót semmiképp sem fogadott volna el. Mátyás homo novusnak, azaz új embernek számított az előkelő, régi birodalmi famíliákhoz, hát még a Habsburgokhoz képest, ráadásul itthon sem örvendett teljes körű elfogadottságnak. A historikusok egy része szerint a császári koronára azért vágyott, hogy a Német-római Birodalmat a török elleni háború szolgálatába állítsa, mások szerint korára jellemző hódító politikát folytatott. Utóbbi törekvés dicsőséget szomszédhozó személyiségétől nem állt távol, már csak azért sem, mert Európa-szerte ő volt az egyetlen „első generációs” király.

Van a dolognak lélektani olvasata is.

A történelmet nemzetek, olykor kiemelkedő személyiségek alakítják. Márpedig az említetteknek lelkük és karakterük van. Mátyás és a magyar nemesség bosszúvágyát egy megbocsáthatatlan gaztett szította: a Szent Korona eltulajdonítása Visegrádról, majd annak Bécsbe csempészése. A tolvajlást a dinasztia megbízásából Habsburg Erzsébet korábbi dajkája, az osztrák Kottaner Jánosné követte el. Mivel a magyar korona jogi személy, a rendi alkotmány megtestesülése, távollétébe semmiképp sem lehetett beletörődni. Mátyás Ausztriára támadt, majd Bécsnek büszke vára „bús hadát nyögte”, végül a koronát a III. Frigyes császárral kötött megállapodás alapján 80 000 aranyforintért visszavásárolta. Vagyis fogcsikorgatva azért kényszerült fizetni, ami a magyarság elidegeníthetetlen tulajdona és legszentebb öröksége.

Mátyás tettei közt leggyakrabban a Budára hívott olasz humanistákat, corvinákból összeállított könyvtárát és a húszezer fős ún. fekete sereg szervezését emlegetjük. Utóbbi Európa középső és keleti fertályán páratlan, mert a nemesi felkelőkkel és a bandériumokkal szemben korszerű hadrendbe szervezett zsoldosokból állt. Ugyanakkor a sereg magvát cseh husziták, lengyelek és németek, a könnyűlovasságot balkáni szerbek és bosnyákok képezték. Vezéreik Kinizsi Pál, Magyar Balázs, Báthori István, Jaksic Dimitru, a török trónkövetelő Bajazid és az oláh Vlad Tepes (Drakula) voltak. A király óriási hadseregéhez 90 000 magyar és székely tartozott, de őket csupán alkalmilag lehetett összehívni. A fekete sereg különböző fegyvernemekből állt, mely akkoriban Nyugaton is újdonságnak számított. Meglepő, hogy a király után Közép-Európában az első uralkodó, aki állandó hadsereget szervezett, és katonáit laktanyákba szállásolta, Mária Terézia volt. Azonban csöppet se meglepő, hogy Mátyás halála után a fekete sereg többsége Miksa császár szolgálatába szegődött. Kevésbé ismert, hogy a szétszéledt zsoldosok Nándorfejérvárt megpróbálták a török

kezére juttatni. Lázadásukat Kinizsi Pál véresen megtorolta, végül a sereg 1494 tavaszán feloszlott.

Ez is magától értetődő. Magyarországon és keletebbre erős, olykor véres kezű uralkodókra volt szükség – például Báthorira és Bocskaira –, hogy a széthúzó rendi társadalmat úgy-ahogy összeragasszák. Mátyás kíméletlen adóztató, mármár zsarnoki személyisége nem ismert irgalmat. Így tudta reneszánsz udvarát és a sereget fenntartani. Ezzel szemben a Habsburg Birodalom számtalan többé-kevésbé független fejedelemségből, grófságból és szabad királyi városból állt, melyeket időről időre meg kellett nyerni. Ez viszont a belháborúknak és a véres vallási villongásoknak kedvezett. A Habsburgok csakis a zsoldosokban bíztak – feltéve, hogy csapataikat megfizették –, így aztán egy időre a hajdúkat is sikerült maguk mellé állítaniuk. A história nagy kérdése: a török háborúk során miért nem tudták a magyarokat igazán megnyerni? Úgy hiszem, a kudarc hagyományainkban, királyeszménkben és közösségi tudatunkban gyökerezik. A nyelv akkoriban nem sokat számított, hiszen a nemesség, illetve a főrendek latinul, németül, olaszul írtak és társalogtak. A mainál sokkal képlékenyebb volt a haza fogalma is. Az emberek elsősorban alattvalók, másod-harmad sorban honfiak és magyarok. A pártoskodást szította a török veszedelem és az előrejutás, a nyers anyagi érdek, az arisztokrácia házassági szokásai, vagyis a birodalmi beágyazottság és országon belül a földrajzi elhelyezkedés. Ugyanakkor megmaradt az ábránd, mely az Árpád-ház dicső emlékezetű királyaihoz, az Anjou Nagy Lajoshoz és – utólag – Corvin Mátyáshoz fűződött. Nem csoda, hogy Erdély és a Magyar Királyság „törökös” és „németes” pártokra szakadt. Ráadásul az alkalmi csoportosulások között létezett átjárás (példa rá Báthori, Bocskai és Bethlen Gábor).

Hiába védte keleti területeit nagy erőkkal és költséggel Habsburg Miksa és utódai, később a dinasztia főhercegei, emlékeztünkben az örült császár, Rudolf, és zsoldosvezérei, az Erdélyt dúló Basta és Belgiojoso maradtak meg. Ferenc József nevéhez elsősorban az aradi vértanúk fűződnek, nem a 48-as honvédeknek saját civillistájából építetett menház, s az özvegyeknek és a hadiárvának fizetett kegydíj. Arról sem esik szó, hogy Buda 1530-tól egymást követő három ostromát a Habsburgok szervezték, előbb az asszonykatonának csúfolt Brandenburgi Joákim herceg, majd Roggendorf tábornagy vezérletével. A hadsereg túlnyomó többsége németekből, osztrákokból és olaszokból állt. Végül a negyedik, 1686-ban indított támadás sikerrel végződött, de a Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emánuel bajor választófejedelem vezette ostromlók javát akkor is a birodalmi zsoldosok képezték (nagyjából 80 000 fő, két horvát hadtest és 15-20 000 magyar).

Fentieket érdemes összehasonlítani főuraink több hónapos lagzijaival, a díszmenetekkel és lakomákkal, melyek árából hadseregeket lehetett volna fölfegyverezni. A történetírás legtöbbször három ténnyel ütköztet: a királyi várak ellátatlanságát („se pénz, se posztó”), a zászlós urak saját költségükön toborzott bandériumait, és azt, hogy az Adriától Felső-Magyarországig terjedő védvonalat, körülbelül négyszáz várat és palánkot jól-rosszul a Habsburgok tartották

fenn. Korszerű erődeinket talján mérnökökkel ők építették. Mondhatnánk, a régi jó ütközőállamelv érvényesült: a birodalmi területeket magyar vérrel-verejtéssel óvták. Csakhogy a Habsburgok nyugaton is háborúztak. Voltak évek, amikor a magyar és erdélyi hadszíntéren tízezrével hullottak a szász, brandenburgi, bajor, osztrák, itáliai és vallon zsoldosok, míg nemességünk tekintélyes része menekült Felső-Magyarországra, vagyis a harcokból egyszerűen kivonta magát. A legmagyarabbnak nevezett XVI. század hősköbén bővelkedik, de belvillongásban, pártütésben, a szemérmetlen önérdek megnyilvánulásaiban ugyanúgy. Mi hasznosabb: a hibáinkkal szembenezés vagy az ellenállás hangsúlyozása? Mit se számít a tárgyilagosság? A nemzeti lelkiismeret csorbulása szóba se kerüljön? Kölcsey Ferenc *Himnuszának* pár sora nem véletlen sóhajtja: *Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / 'S elsújtád villámidat / Dörgő fellegedben...*

Tán ezúttal is a lélektant kell segítségül hívunk.

A nyúlászívú, haszonelvű árulókat a szépirodalom legtöbbször azért szerepelteti, hogy szembeállítsa a bátrakkal és az áldozatvállalás magasztos eszméjével. Az *Egri csillagok* hősei, Dobó István, Bornemisza Gergely és Mekcsey István mellett Hegedűs hadnagy legfeljebb epizodista, kinek megérdemelt akasztása a sodró eseményekhez képest eltörpül. Ám hangsúlyos a Habsburg segítség elmaradása, miként Gyula 1566. évi ostromának feldolgozásakor, jól lehet annak súlyos okai is ismeretesek. A magyar főrendek sem siettek Egert fölmenteni, noha a támadás előkészületeiről országszerte tudtak. Gárdonyi regényének nem feladata, de hősei utóéletét egyetlen kivétellel senki se dolgozta föl. Hagyták évszázadokra feledésbe merülni. Mekcseyt hazafelé menet a saját jobbágyságai verték agyon, Bornemisza a Jedikulában végezte, a kapitány fogadkozásai ellenére Habsburg-szolgálatot vállalt. Hóvári János „A hűtlen Dobó” című kismonográfiájában leírja, a hős miként hatalmaskodott. Többek közt felkoncoltatta az ellenszegülő gönci polgárokat, Erdély társvajdájaként megpróbálta a kincstárát eltulajdonítani, címek és gazdag birtokadományok ellenére több ízben az uralkodó ellen fordult, bebörtönözték, szabadon engedték, végül nem sokkal utolsó szökése után elhunyt.

Az érvek pro és kontra elfödik egymást.

Értem én: a tárgyilagosságnak álcázott meghunyászkodás, és önnön vétkeink nyakló nélküli hangsúlyozása sehová se vezet. Mi több, táptalaja az idegnek majmolásának. Csurka István ironikus szavaival élve: „Az idegen szép.” Fenét az. Lehet gyönyörű és csúf, eszes és ostoba, tisztességes és galád, de nem azért, mert nem magyar, hanem mert olyan, amilyen. Másfelől: bűneink takargatása éppolyan káros, mint az öngyűlölet és a sokszínű Nyugat örökös példává hamisítása. Persze ez sem kizárólagos magyar sajátosság. A reneszánsz idején a marakodó városállamok Itáliája az akkori brit, francia, német stb. sznobok mekkája volt. Hozzájuk képest a mélyen hívő katolikus pápapárti Habsburgoknak sikerült bizonyos közép-európai „ellenkultúrát” teremteniük, mely a barokktól a biedermeieren és a rokokón át egészen a szecesszióig ívelt. Irodalmunk is velük vagy ellenük szökkent szárba, kezdve Bornemisza Péterrel, Pázmány Pé-

terrel és Nádasdy Tamás nádor sárvári nyomdájával. Később az európai nemzetek a franciákat utánozták, Montesquieu-t, Voltaire-t, Descartes-ot istenítték, miközben saját kiválóságaikat, pl. Buxtehude-t és J. S. Bachot alig méltányolták. Händelnek az angol királyi udvarba kellett távoznia, hogy életműve kibontakozhasson. Évszázadokon át mi sem értékeltük (eléggé) az európai hírvű brassói Bakfark Bálint lantművészt és Kazinczy barátját, az énekgyűjtő-verselő Pálóczi Horváth Ádámot, az *Ej, haj gyöngyvirág, teljes szekfű szarkaláb, bimbós majoránna* kezdetű népdal (?) megörökítőjét (Ő és új, mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé, 1813).

Kevésbé ismert tény: II. József császár hírhedt nyelvrendeletét a pozsonyi felsőház maradéktalanul megszavazta. Már-már feledésbe merül, hogy az országgyűlés a magyar nyelvet csupán az 1844. november 13-ai II. törvénycikkben tette hivatalossá. Addig a közigazgatás és az ítélkezés procedúrái, sőt a megyegyűlések is latinul folytak. Ostoba téveszmék keringenek Mária Terézia királynő magyar nemesi testőrségéről is, melynek az új magyar költészet sarjadása és a Reformkor köszönhető. Az intézmény valóságos egyetem volt. Elsősorban nem az asszimilációt és a katonai képzést szolgálta, hanem a vármegyénként kiválasztott három-három, latinul és németül egyaránt jól beszélő, jeles ifjú oktatását, illetve a kormányzati funkciók alapos elsajátítását. Ugyanakkor kérdéses, hogy II. József jobbagy-felszabadító törekvéseinek és központosító abszolutista rendelkezéseinek volt-e jogi és gazdasági alapja. Úgy hiszem, mindkét feltétel hiányzott. A magyar arisztokrácia jó érzékkel ismerte föl, hogy hiába a ráció, a nemzet alkotmányos jogállását és a kurtanemesek megélhetését alapjaiban veszélyezteti. Ányos Pál II. Józsefet nemhiába nevezte kalapos királynak, hisz megkoronáztatni sem volt hajlandó magát.

Összegezve: a Habsburgok ádáz magyarellenesnek tartott politikáját és személyes viselkedését inkább nevezhetjük birodalmi szemléletűnek, mintsem országunk ellen irányulónak. Márpedig a birodalmi felfogás a nagyhatalmak meghatározója. E tekintetben a gyakorlat – szép szavakba csomagolva – mit sem változott. A háborúk zavartalanul folynak, míg a kíméletlen hadakozás Nyugat-Európában és az USA-ban korrump, álságos és felettébb erőszakos politikai eszközökre épül. Az EU Brüsszelben és Strasbourgban, Dél- és Közép-Európában, főleg Magyarországon és Lengyelországban fizetett árulókat (is) használ, amitől annak idején a Habsburgok sem riadtak vissza.

Szettek és profánok

A ma is élő középkori felfogás szerint egy uralkodó dinasztia jellemző, mi több, meghatározza, hány tagját avatták szentté. Az egyház politikai meggyongyolódásaitól függetlenül a szettek valóban fénylő példák. A nekik tulajdonított csodáktól eltekintve olyan életet éltek, melyre felnézett a nép apraja-nagyja. Különösen fontos, hogy emlékezetük nem múlt el. Túléltek az évszázadokat.

Búcsújáró- és kegyhelyek, városok, utcák és terek névadói, melyek jócskán segítik az erkölcsi eligazodást. Szentekről neveztek el számos bővizű forrást, ami ugyancsak az erény kiapadhatatlanságára vall. A szentek kara meghatározza az építészetet, a képzőművészetet, a zenét és a szépirodalmat is. Mondhatni: ők igazodási ponttá nemesült személyiségek.

Az Árpád-házi szenteknek a magyar lélekre és a nemzettudatra gyakorolt hatása óriási. Istvántól Imre fiáig és boldog Gizelláig, Lászlótól leányáig, Piroskáig (Iréne császárnéként lett Bizánc szentje), Erzsébetig, Margitig és Hedvigig azt a királyeszmét hordozzák, mely eltávolít az evilági nyomorúságtól, és a létezés fennkölt túlvilági perspektíváját jeleníti meg. A magyar kormány és a püspöki konferencia 2017-et Szent László emlékévévé nyilvánította, ami tisztelgés a nagy király trónra lépésének 940., szentté avatásának 825. évfordulóján. Lászlót nemcsak a zágrábi püspökség alapítása, honvédő harcai és lovagkirály volta teszi emlékezetessé, hanem az is, hogy elsőként igyekezett összefogni a középeurópai népeket. Az sem véletlen, hogy Erdély védőszentjének tekintik. Olykor eszembe jut, mi lett volna, ha a nyugati nyomást ellensúlyozva valamely Árpád-házinak sikerül égtájunk nemzeteit egy akolba terelnie. A kérdés történelmietlen, de a tűnődés szabad. A visegrádi királytalálkozó az Anjou Károly Róbert érdeme, unokája a lengyelek szentje, Hedvig, majd jön Luxemburgi Zsigmond császár négy királyi cím birtokosa, utóbbi azonban házasságoknak és a hatalmi játszmáknak tulajdonítható. A Kárpát-medence, a térség természetes központja valami okból nem szervesült Kelet-Közép-Európa centrumává, noha földrajzi és egyéb adottságai arra alkalmassá tették. Bécs, Prága, majd ismét Bécs a mágnes, mely a népeket magához rántotta annak ellenére, hogy a csehek és az osztrákok korántsem számítottak jelentős lélekszámúaknak, különösebben harciasnak és gazdagnak.

A Habsburg-dinasztia szentek sorával nem dicsekedhet. Róma utoljára IV. Károlyt avatta boldoggá, de a szakralitás a családra nem jellemző. Az impérium, teljes nevén a Német Nemzet Szent Római Birodalma másféle tulajdonságokat, tehetségeket és bűnöket hordozott. A családot a változó erőviszonyok mellett csakis a magyar Szent Korona birtoklása emelte az égiekhez közel állóvá, meg a felfogás, miszerint Isten kegyelméből uralkodnak. Ez azonban jogcímnek édeskevése akkor is, ha a közvélekedés a magáévá tette.

Ráadásul a reformáció, majd az ellenreformáció nagyon is világias küzdelemnek tekinthető. Luther Mártonnak és Kálvin Jánosnak a pápaság ellen vívott harca még elvszerű, de támogatóik, elsősorban a német választófejedelmek és főurak csatlakozása hatalmi és anyagi okok következménye. VIII. Henrik öntörvényű zsarnok volt, de szakítását Rómával egy szerencsés pillanatban, az angol nemzet egyetértésével tudta végrehajtani. A Szentszék bűnei valóban égre kiáltottak, ráadásul a katolikus egyház képtelen volt megreformálni saját magát. Más kérdés, hogy a protestantizmus nem sokkal születése után tucatnyi irányzatra szakadt, melyek éppúgy harcoltak egymással, mint a pápával és a klérussal. Az ellenreformációt megelőzték a hitújítás erőszakos cselekedetei és kö-

vetkezmenyük, a lelki és hatalmi zűrzavar. Főképp utóbbiról van szó, hiszen a véres vallásháborúkat nyers politikai érdekek robbantották ki. Magyar szempontból az irodalmi értékű hitvitázó iratok, a jezsuita iskoladrámák, Dávid Ferenc zsolnárai, Pázmány Péter munkássága, a sárospataki, debreceni, nagyenyedi kollégiumok kimagasló szellemi színvonala, Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházszervező tevékenysége, az osztrák Maulbertsch barokk oltárképei, Virág Benedek költészete és egyebek érdemelnek említést, de mindenekelőtt a tordai határozatok, melyek 1568-ban a világon elsőként mondták ki: *Minden gyülekezet maga hívja el papját* – vagyis meghirdették a teljes vallásszabadságot.

Többek közt ez az a magyar (erdélyi) nemzeti törekvés, melybe a Habsburgok sose voltak képesek belenyugodni. Emlékeztet a Kollonich Lipót esztergomi érseknek tulajdonított mondás: *Magyarországot előbb rabházzá teszem, azután koldussá, végül katolikká*. Tény, hogy Kollonich 500 oldalas abszolutista memorandum a magyar országgyűlés kiiktatására törekedett, és a nemességet sarcolni akarta, de az is tény, hogy Széchényi Pál kalocsai érsek és Esterházy Pál herceg mereven elleneztek. Végül I. Lipót király az „Einrichtungswerk” című nyíltan magyargyűlölő irományt elutasította. Az ország alkotmányos berendezkedése megmenekült, de a korlátozás szándékával a Habsburgok sose hagytak föl.

Lehet mondani: a rendiség túlhaladottá vált. Nehezen vitatható, hogy megakasztotta a gazdasági-társadalmi fejlődést. Az előjogokra, óriási latifundiumokra és elhanyagolt kisbirtokokra épített, főurakból, főpapokból, kizsigerelt jobbágyokból, kevés iparosból, kereskedőből és értelmiségiből álló magyar világ képtelen volt városiasodni és bekapcsolódni az európai munkamegosztásba. Ezért (is) volt óriási jelentőségű a reformkor, amelyet egyrészt a Habsburgok, másrészt – alig néhány kivétellel – saját maradi főrendjeink akadályoztak. Az érem másik oldala: nincs nemzet, mely eltűné, hogy kívülről boldogítsák. Akkor sem, ha az ellenállás a népesség óriási többségének elszegényedéséhez vezet. Tartós felívelést csakis a belülről vezérelt folyamatok eredményezhetnek, azokhoz viszont függetlenségre van szükség.

Az idealista Batsányi János – a legjelesebb magyarországi osztrák költő, Baumberg Gabriella bárónő férje – leírhatta: *Vigyázz a szemetek Párizsra vessétek!*, csakhogy a véres forradalmi terrortól, Napóleon császár értelmetlen háborúiról és a visszarendeződésről tudni sem akart. Másokkal együtt ő sem fogta föl, hogy a szerves történelmi fejlődés szakaszai egyetlen szökkenéssel nem ugorhatók át. Főképp akkor nem, ha importeszmékkel szemben az önállóságáért évszázadok óta küzdő Magyar Királyságról van szó. A jobbágyfelszabadítást – megkésetten – az 1848. évi I. tc. rendelte el, de az is a rendi országgyűlés határozata volt. Arról nem szólva, hogy a döntést több mint fél évszázados kísérletezés előzte meg, röviden: a helyzet megérett rá. Éppúgy, ahogy a leverett forradalom és szabadságharc után a kiegyezésre.

Úgy hiszem, a magyar történelemben az érdekegyeztetés szándéka a legritkább. Kevés a win-win (győztes-győztes) szituáció, mely – eltekintve az első és a második világháború nagyhatalmi kieroszakolásától – az észak-európai országok

és az angolszász világ, nem utolsósorban a Metternich-féle Szent Szövetség jellemzője. A kiegyezés sikertörténetének kulcsszava a kölcsönös belátás, mely a közép-európai együttműködés csúcsteljesítményének tekinthető. Az Európai Unió felettébb büszke az euróra – mely mostanában vékony jégen csúszkál –, csakhogy a Monarchia közös fizetőeszköze egy híján száz évvel előzte meg. A százkoronás bankón a névérték tíz nyelven szerepelt, nem mellesleg az angol font mellett Európa leginkább értékálló pénze volt. Az EU négy alapszabadságáról, az emberek, a tőke, az áruk és a szolgáltatások korlátlan áramlásáról csak annyit: mindezeket az Osztrák–Magyar Monarchia tucatnyi nációjának 150 évvel korábban tette lehetővé.

A külcsín és a belbecs

Egy nemzetet és uralkodó rétegét körülményeitől és karakterétől függő külleme erősen megkülönbözteti másokétól. A ruházat és a fegyverzet az ókor óta jellemzi, kik miféle viselethez ragaszkodnak. A díszes öltözék ritkán szolgálja a hasznosságot, sokkal inkább hatalmi jelkép, a számadó juhász cifra kampós botjától a főnemes kardjáig. A rangot a honfoglaló magyarság veretes övének hosszúsága mutatja, később a szablya, a sisakforgó és a vezéri buzogány. Kezdetről fogva felismerhető, miben térnek el a nyugati népek gúnyái a magyarokétól. Míg a középkor végén a Habsburgok és udvaroncuk összes ruhadarabja itáliai jellegű, a magyar arisztokrácia ragaszkodik hagyományosan díszes holmijaihoz, beleértve némi török hatást. A királyoknak csupán koronájuk, országalmájuk, jogaruk és palástjuk hasonló, azok viszont egyházi eredetűek. A páncél, a sisak és a pajzs többé-kevésbé egyforma, mert koronként függnek a használhatóságtól, a költségtől és a fegyverkovácsok szakértelmétől.

A török háborúk idején a magyar nemesi felkelők és a bandériumok viselete és felszerelése merőben más, mint a nyugati zsoldosoké. Reneszánsz lemezpáncéllal és csőrös sisakkal csak a leggazdagabbak rendelkeznek. Nincs Habsburg, ki nem vésett-domborított milánói díszpáncélban ábrázoltatja magát, majd a di-vat Magyarországra is eljut, de sose válik jellemzővé.

Mindezekből nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, csak-hogy a XVIII. századtól kezdve az eltérés egyre markánsabb. Kivált a huszárság fegyvernemi elterjedésével, melyet a Nyugat máig a magyarsághoz köt. Ha egy Habsburg magyar ruhába bújik, eszünkbe jut Ferenc József huszár díszegyenruhája és Mária Terézia főúri asszonyainkéra emlékeztető, gyöngyökkel kivarrott, fűzős rokolyája. Ezek azonban kivételek. A bécsi udvar méregdrága, de polgári jellegű, erősen francia hatású holmikat kezd viselni, beleértve a parókát, a könnyű spádét, a háromszögletű kalapot és egyebeket.

Az óriási különbség azonban a kiegyezést követően vált nyilvánvalóvá. Főrendek, kurtanemesek, bírák, prókátorok, árvaszéki ülnökök, seborvosok és jómódú mesteremberek egyaránt ragaszkodtak a ráncos torkú csizmához, a tollas

süveghez, a pitykés–zsinóros dolmányhoz és a prémszegélyű mentéhez. A vármegyei nemesség rezes fringijája és a joghallgatók ún. jurátuskardja Jókai Mór és Mikszáth Kálmán kedvelt ábrázolásainak egyike. Tetszik, nem tetszik, az efféle megjelenés az ezernyolcszázas évek vége felé a polgári Nyugat-Európában nemcsak nevetségessé, ellenszenvessé is vált. A császári Németország és a Monarchia hadserege még őrizte a késő középkori hagyományokat, az ulánus sisakot és a mellvértet, a csákót, a csótárt és a különféle nyeregtakarókat, de nyugaton a katonai viselet leegyszerűsödött (bár a német Wehrmacht tábori csendőrsége a második világháborúban is láncon függő, vésett bádoglemezt hordott a mellén). Az ún. díszmagyar jócskán hozzájárult az antant propaganda sikeréhez és a trianoni rablóbéke kierőszakolásához. A két világháború között az ellenállás jelképeként újra elterjedté vált mind a legmagasabb körökben, mind a közeposztály tagjai közt. Azóta is láthatjuk: a bajor bőrnadrágon, a zergetollas stüszikalapon, a dirndlin, a skót szoknyán és az angol gárdisták medvekucsmáján senki se nevet, bezzeg a magyar bocskai vagy zrinyi... A Nyugat vélt felsőbbrendősége e tekintetben is megtapasztható.

Ugyanakkor az is tény: a Lajtán túl sokkal inkább hagyományőrzésről, mint valamiféle politikai állásfoglalásról van szó, miközben a zsinóros viselet Magyarországon jó kétszáz éve és napjainkban is határozott véleményt tükröz. Sokan próbálnak jeles alkalmakkor magyar ruhát hordani (a *Hitel* főszerkesztőjének, számos olvasójának s nekem is van), de a bocskai nemzeti-konzervatív körökben sem vált általánossá.

Napóleon után a Habsburg birodalmi hadsereg, sőt a britek is átvették a hófehér „porcelánnadrágot”, a dupla mell- és vállszíjat meg a háromszögletű kalapot, ám a magyar honvédség és a huszárság az efféle utánzásnak sose hódolt. Mi tagadás, ez a szemlélet karakterünk megőrzése mellett súlyos bajokkal járt. A kiegyezés után a magyar parlamentben évtizedeken áthúzódó véderővita megakadályozta az osztrák–magyar haderő fejlesztését, az újoncozást és a költségek ésszerűsítését. Ugron Gábor és Szilágyi Dezső, az ellenzék vezéralakjai képesek voltak a magyar tiszti kardbojt színe miatt a vonatkozó törvényjavaslatokat obstruálni, majd megbuktatni Tisza Kálmánt, Fejérváry Géza báró ún. „darabontkormányát” és Tisza Istvánt, miközben Anglia és Franciaország lázasan fegyverkezett (utóbbi óriási államkölcsönt biztosított a cári orosz ármádiának). Ugron „a germanisatio örült kísérletének” nevezte a véderőtörvény huszonötödik paragrafusát, mert az a soknemzetiségű hadsereg egységes vezényleti nyelvének a németet javasolta. Ugron szerint „fejében a magyar európai, szívében ázsiai...”, „Kelet-Nyugat közt összekötő kapocs vagyunk...” és így tovább. A radikálisok a súlyos tiszthiány miatt és a tartalékosok továbbképzése céljából bevezetendő egyéves önkéntességet is dühödten elleneztek. A vita véres verekedésbe és tömegtüntetésbe torkollt. Így aztán a hadsereg korszerűsítése az első világháború előestéjén elmaradt.

Magyarország és Ausztria egyvalamiben mindenképp hasonló. Előbbit alapvetően meghatározza az Árpád-házi (szent) királyok és Corvin Mátyás, majd

Báthori István, Bocskai István, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos emlékezete, utóbbit a német-római birodalmi hagyomány. Jóllehet Ausztria az impérium álmáról a Monarchia szétesésekor letett, s a Habsburgokat még a nemzeti emlékezetből is kiirtotta, ne feledjük, hogy Adolf Hitlert bécsi bevonulásakor milliók ünnepelték. Ez olyan, mintha a 48-as szabadságharcot leverő I. Miklós cárt, Sztálint, Hruscsovot és Brezsnyevet, vagyis a magyar függetlenség halálos ellenségeit virágessövel fogadtuk volna. Úgy vélem, karakterológiai szempontból e tekintetben a különbség az osztrákok, általában a nyugatiak gyakorlatiasságában, illetve a magyarok és a lengyelek hősie idealizmusában rejlik. Az említett alapvető eltérésnek történelmi okai vannak, de mint tudjuk: a történelem nem múlik el. Újabban ritkán kerül szóba, de az osztrákok jelentős hányada ma is a Németországgal egyesülés híve. EU-tagokként semmi szükség rá, de a nagyság ábrándja, a közös nyelv és hagyomány a lelkekben tovább él. Nem véletlen, hogy dr. Habsburg-Lotharingiai Ottót fél évszázados semmibevétele után ezernyolcszáz ausztriai és németországi város, illetve település választotta díszpolgárává. Az EU-parlament három évtizeden át szolgáló képviselőjeként számtalanszor hangsúlyozta: *A nemzetek határok nélküli Európáját akarom.* Ő tehát azt a birodalmi eszmét igyekezett korszerűsíteni, mely történelmi távlatból szemlélve Mária Terézia királynőével és az Osztrák–Magyar Monarchiával rokonítható.

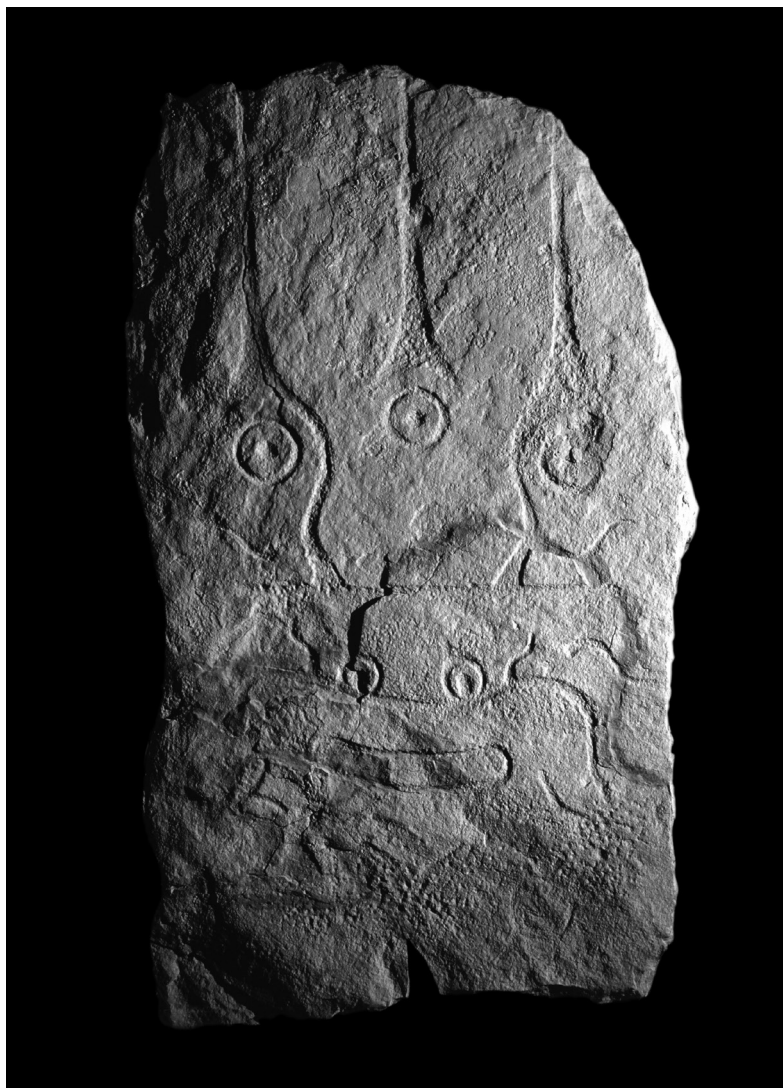
Magyarország EU-tag, de alapvető nemzetállami jogainkról – hagyományainkhoz híven – korántsem vagyunk hajlandók lemondani. Ahogy a britek, a visegrádi négyek, újabban az osztrákok és nem kevés szélsőségesnek címkézett nyugat-európai párt. Ebben az esetben is a szerves történelmi fejlődés szükségességéről van szó, melyet a gyarmatokkal nem rendelkező, huzatos Közép-Európának és a Magyar Királyságnak bőven volt alkalma meg tapasztalni.

A Habsburgok megítélése napjainkban

Úgy vélem, a vita sose fog elcsitulni. Közvéleményünk örökzöld ellentéte a „kuruc-labanc” felfogás. Mindkettő szélsőséges, de előbbi szívmengető, utóbbi a rideg tárgyilagosság produktuma. Középút a kevesek, például a jeles történészek, Czigány István, Hermann Róbert, Pálffy Géza és Tőkéczi László munkásságára jellemző. A képzőművészet a Habsburgokról Fadrusz János pozsonyi Mária Terézia szobra óta nem hajlandó tudomást venni. A zene és a szépirodalom a dinasztjáról ritkán, leginkább elmarasztalóan emlékezik meg. Ennyit számít Habsburg-évszázadaink súlya és nemzeti önállóságunk eszméje, mely a magyarság megtartója volt – és ma is az. Jóformán lehetetlen a kérdést indulatmentesen kezelni, főképp mostanság, mikor az ország függetlenségét, illetve a polgárok óriási többségének szabad akaratát Brüsszel és Strasbourg kétségbe vonja.

A történelmi emlékezet létfontosságú, de a tanulságokat érdemes levonni. Jusson eszünkbe Kölcsey Ferenc *Huszt* című versének pár emlékezetes sora:

...És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán? / Régi kor árnya felé visszame-
rengni mit ér? / Messze jövőendővel komolyan vess össze jelenkort; / Hass, alkoss, gya-
rapíts: s a haza fényre derűl! Kölcsey Huszt „bús düledékein” megállt, majd tovább
lépett. Mi is megállunk, fejet hajtunk, azután új várakat építünk, szellemi és
erkölcsi értelemben egyaránt. Magyarország egy ideje van olyan erős, hogy
a feltáró vitákkal szembenézzen, azokat érzelmi síkon és érzelemmentesen egy-
aránt lefolytassa, majd helytálló következtetésekre jusson. Ezért vállalkoztam
a fentebbi gondolatkísérletre.

Háromszemű kőarc, sztlél. Minuszinszk, Martjanov Regionális Múzeum, 1998

Szóke Kálmán

Magyarok utódai

Magunk vezettetvén
által hullaszagú mezőkön,
küldünk sopánkodást
jajongani fatetőre,

tudjuk, meghala itt
ezer meg ezer magori,
sóhajtások alatta,
fűszálakba kapaszkodón,

lendítve majdon haranglábot,
gyertyaszálon fény-ujjacskát,

mutatna utánok,
kik fölszálltanak,
megannyi vérző Jézus
ama második világba,

idehagyva minket penig
kezeket tördelni,
színe váltó urainkhoz
rimánkodni,
sírni tőlük árpaszemet
pelyhes csibeinknek,

maradna mindetig házában
dühödt egek ökle!

SZÓKE KÁLMÁN (1946) költő, Debrecenben él. Utóbbi kötete: *Garabonciás* (2012).

Őszi nóta

Vasút mellett földi bodza
szundít holnap reggelig.
Egy akácfa átlapozza
szeptemberi terveit.

Sugárszálat, csokrot hozva –
kései fény is derít,
mosolygáshoz őszi nóta
akác-arcon megterít.

Bölcsek a fák. Egyik-másik
dalolgat az állomásig,
távozóban felnevet,

tudja, ő is pusztul egyszer,
mint a kavics, csillagrendszer,
s halála csak átmenet.

Látlelet

Hibbant a Föld, vízfeje kileng,
doktorai félrekezeltek.

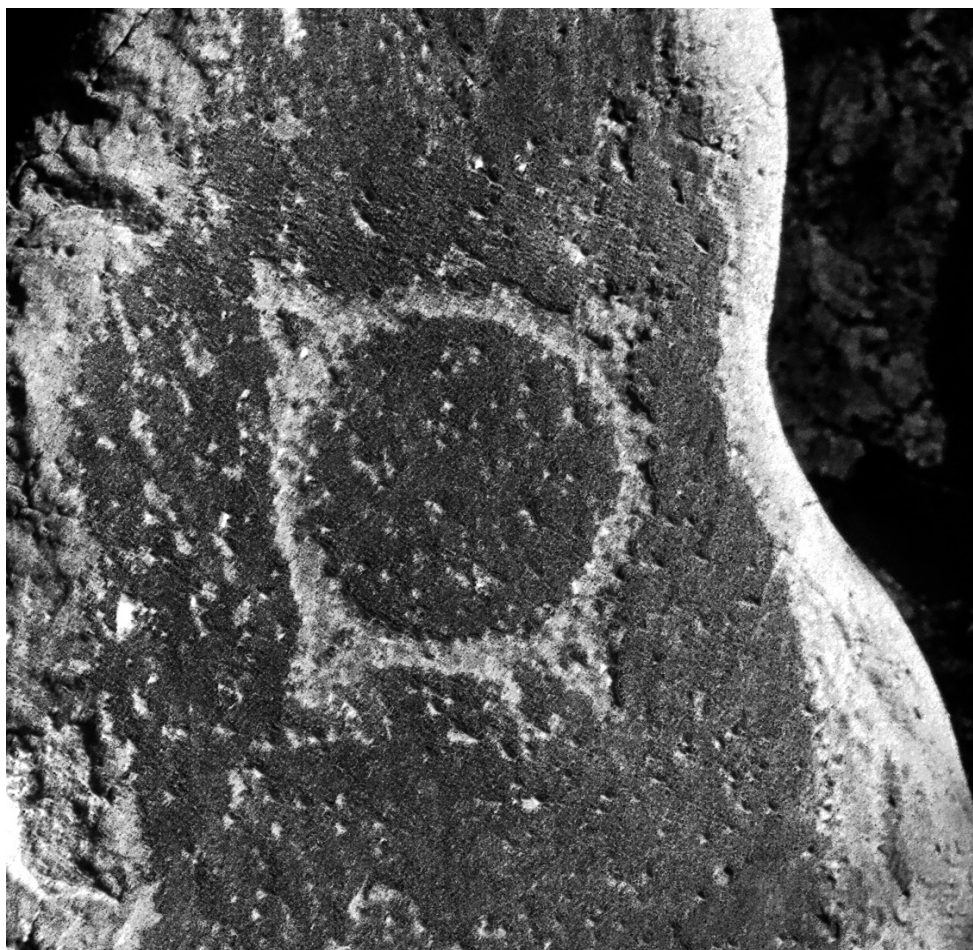
Az emberek –
pióca-piac önkéntes véradoi,
a méltóság felé mutató utakat
bekamionozták.

És motorzajban nem hallatszik
szájukról a jaj.

Radnóti

Szánom azt a katonát,
aki reám tüzet nyit –
s tisztább kornak adom át
néhány versem, füzetnyit.

Ezután nem papíron,
inkább tölgyfák törzsein,
vérrel, virággal írom
a szíven lőtt verseim.

„Fölfénylett előttem...”

Kunkovács László fotókiállításáról

Világjelek címmel nyílt kiállítás 2017 márciusában a Magyarság Házában Kunkovács László Kossuth- és Balogh Rudolf-díjas fotóművész, vizuális antropológus, polihisztor fotóiból. Már a megnyitó meghívójában feltüntetett szakemberek neve (Baki Péter, B. Kovács István, M. Lezsák Gabriella, Somfai Kara Dávid) és foglalkozása (fotó- és művészettörténész, muzeológus, régész, kulturális antropológus) is jelezte, hogy most sem akármilyen fotókiállításra invitálják a látogatókat. A kiállítás-megnyitón bemutatták az ugyancsak *Világjelek* címet viselő, háromnyelvű (magyar-angol-orosz) könyvet¹ is. A kiállításához kapcsolódóan ez év májusában pedig esti beszélgetésen, tárlatvezetésen vehettek részt az érdeklődők. Én ez utóbbira jutottam el.

Kunkovács László a művész-tudósok és tudós-művészek Kolumbusza

Az endrődi Kovács család hetedik gyermeke – kezében a fényképezőgéppel, vagy ahogyan ő nevezte: a látható világ birtokba vételének csodaszerszámaival – a természet erőivel és a szovjet/orosz hatóságokkal, a mostoha körülményekkel dacolva keresztül-kasul bejárta a földrajzi-kulturális-civilizációs egységet képező Belső-Ázsiát és Szibériát, hogy megfaggassa és megörökítse az Urál-Tien-San-Jakutföld háromszögében található, Isten teremtette természetet (a hegyeket, völgyeket, vizeket, füves pusztákat a rajta élő emberekkel, állatokkal, növényekkel) és az Ember alkotta kincseket (a sztéléket, vagyis a figurális faragásos és feliratos kőlapokat, magukban álló oszlopokat; a kőlepenyákat; a petroglifákat, vagyis a szabad ég alatt a sziklába vésett, történelem előtti ábrázolásokat, feliratokat, szimbólumokat, világjeleket; a menhireket, vagyis a késői kőkorszakból fennmaradt nagyméretű, álló kőoszlopokat; az áldozóhelyeket, a kurgánokat és így tovább. Fotóinak segítségével szegődjünk mellé mi is az útjain, és legyünk részesei felfedezéseinek!

DR. NAGY KATALIN (1951) nyelvész, irodalomtörténész, műfordító, ny. főiskolai tanár, ELTE TÓK.

1 Kunkovács László: *Világjelek / Signs of the Universe / Символы мироздания*. Magyar Fotóművészek Szövetsége, 2016.

A fotók készítésének helye és ideje

A fotók legnagyobb része természetes környezetben, az eredeti helyszíneken készült: az Altájban (a képszövegek szerint, pl. Kőalakzatok az írott történelem előtti időkben. Altaji sztyeppvidék, Kos-Agacs járás, 1995; Sztélé sámánszertartás képével. Kos-Agacs járás, 1995), a több köztársaságot érintő Urálban, például Baskíriában (Festménymaradványok a Sulgan-barlang középső szakaszán, 1996), Kazahsztánban (pl. A világmindenség jele: kör és a négy égtáj. Tamgali,² 1993; Állatmaszkos emberalak. Tamgali, 1993; Egy sziklamélyedésben rejtőzködő Napfejú. Tamgali, 1995; A napfejú szellemlény egy mitológiai állattal egyesül. Tamgali, 1995; Fölfénylett előttem a bika hátán álló Napfejú. Tamgali, 1993), Jakutföldön (pl. A fenyőtörzsek tetején faragott lófejek és kumiszivó edények. Jakutszk közelében, 1997), Hakaszfeldön (pl. A türk népek hármas koronáját viselő termékenység istenasszonya. Bojári-sziklák, 1998; Emberalaknál magasabb faragott kőszál. Az okunyevi kultúra hagyatéka. Dél-Hakaszfeld, 1998; A Nagy Szalbic kurgán részlete megalitikus hatású sztélékkel, 1998), Tuvában (pl. Áldozóhelyen. Erzin, 1995; Agancsos maszkot és koronát viselő emberalakok. Nyugat-Tuva, Bizsiktig-Haja, 1998), Kirgizisztánban (pl. Lovas vadász úzi a szarvast. Tokmok közelében, 1995) és Mongóliában (pl. A korai szkíta sztélékkel teli mező szent hely. Mörön vidéke, 1990).

A felvételek kisebbik része múzeumokban, szabadtéri parkokban készült. Például: Tarazban, a Regionális Múzeumban: Az ótörök népek termékenység istenasszonya (1993); Gorno-Altajszkban, az Anohin Nemzeti Regionális Múzeumban: Tipikus altaji sámándob (1995); az Aszkizi járásban, a Kazanovka Régészeti Nemzeti Parkban: A „hegy szája” ételáldozatok helye immár ötödik évezrede és a sziklafal, amelyen embermagasságban van a nyílás (1998); Novoszibirszkben, a Történeti-Építészeti Szabadtéri Múzeumban: Sztélé napkoronggal (1998); Kizilben, a Régészeti Intézet kertjében: A Jenyiszejen épült víztározó területéről lefejtett petroglifák (1998); Minuszinszkban, a Martyanov Regionális Múzeumban: Okunyevi sztélé töredék (1998); és Abakánban, a Regionális Múzeumban: Kódémonok (1995, 1998).

A fotók tematikája

A fotókon megörökített műalkotások tematikája szorosan kapcsolódik a Kunkovác által meglátogatott belső-ázsiai népek (az altaji nyelvcsaládon belül, a török nyelvek kipsak csoportjához tartozó kazakok, baskírok, kirgizek [és kihalt kunok], az ugyancsak az altaji nyelvcsaládba tartozó szibériai török népek, a tuvák

2 A tamga szót az uráli népek 'nemzetségi jel' értelemben használják. Andrej Tarhanov manyisi költő ars poeticáját idézem: „Az én tamgám e pici levél és a húr” (Andrej Tarhanov: *A pogány gyalogút*. Debrecen, 2000, 7). Tudniillik a levélke a természethez köti, a húr a költészethez. A tamga ebben az értelemben már inkább sorsjel.

és az altájaiak, továbbá az ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó mongolok) életmódjához, világfelfogásához, hitvilágához, kultúrájához, természeti környezetéhez, társadalmi berendezkedéséhez. Például:

Szent helyek, áldozóhelyek (Szent kőrakás Délkelet-Baskíriában, 1996. „A hegy szája” ételáldozatok helye immár ötödik évezrede és a sziklafal, amelyen embermagasságban van a nyílás – Aszkizi járás, Kazanovka Régészeti Nemzeti Park, 1998; Óskori áldozóhely a hakasz főváros, Abakán közelében, 1998; Ma is látogatott áldozóhely. Sólyom, alatta agancsmaszkos emberalakok táncolnak. Bizsiktig-Haja, 1998).

Istenségek, szellemlények, mitológiai jelenetek (pl. Napfejű. Tamgali, 1993; Fölfénylett előttem a bika hátán álló Napfejű. Tamgali, 1993; Sziklavéset egy fantázialényről – Akadémiai Régészeti Intézet, Gorno-Altajszk, 1995; A türk népek hármaskorát viselő termékenység istenasszonya. Bojári-sziklák, 1998; Kő-démonok. Abakán, Regionális Múzeum 1995, 1998).

Világértelmezések (pl. Gigantikus méretű sztélé: világértelmezés. Hakaszföld, Abakán, Regionális Múzeum; Az okunyei műveltség embermagas sztéléi megjelölik a sámánisztikus mindenségképet. Abakán, Regionális Múzeum, 1998).

Ember- és állatábrázolások (pl. Állat- és lovasábrázolások. Tamgali, 1993; Lovas vadász üzi a szarvast. Tokmok közelében, 1995; Nyilazók és egy alak állványos puskával. Uszty-Kán járás, Eki-múv/Jakonur, 1995). *Egyéb emberábrázolások* (pl. A Bojári-sziklák környékén gyakori a pálcikaemberekkel telehintett felület, 1998; Kendőzetlen férfiasság. Bojári-sziklák, 1998; Pálcikaemberek a hakasz füves pusztá északi peremvidékén, 1998; Sítalpon száguldó harcos. Bojári-sziklák, 1998; Agancsos maszkot és koronát viselő emberalakok.³ Nyugat-Tuva, Bizsiktig-Haja, 1998). *Gyógyító és egyéb rituálék, szertartások, sámánok, varázslók* (pl. Állatmaszkos varázslók a mitológiai lények között. Tamgali, 1995; Rituális tánc. Tamgali, 1995; Vésett ábra sámánnal a Kazanovka falu melletti hegymoron, 1998). *Szent és tisztelt mitológiai állatok* (pl. Szarvaskultusz. Tamgali, 1995; A szarvasos kövek népének 2700 éves emlékei – korai szkíta kor. Mörön vidéke, 1990; Napba iramló szarvasok. Mörön vidéke, 1990; A napfejű szellemlény egy mitológiai állattal egyesül. Tamgali, 1995). *Háziállatok* (pl. Háziállat-ábrák a sziklán. Kazahsztán, Tamgali, 1995; Felmálházott jakok a sólymot ábrázoló áldozóhely közelében. Bizsiktig-Haja, 1998). *Egyéb állatábrázolások* (pl. Párási jelenet. Tamgali, 1993; Állat az állatban [ún. röntgenkép]. Tamgali, 1995; Ló és kőszáli kecske. Tamgali, 1993; Tevék. Tamgali, 1993; Kőszáli kecskék az egyik kerekded kőtömbön. Tokmok közelében, 1995; Szarvasábrázolások. Uszty-Kán járás, 1995;

3 A Tuvában, Hakaszföldön és Mongóliában fennmaradt rovásírásos kőoszlopok egy-egy törzsi vagy katonai vezetőnek állítanak emléket. Bennük a hős egyes szám első személyben maga mondja el életének főbb állomásait. Most a Közsling pusztai (Tuva, Ulugkem kerület) feliratból idézek: „Gyermeknevem Subus Inal, férfinévem Kümül Öge. // Ötévesen apátlan, tizenkilencévesen anyátlan. // Férfivá értem, harmincévesen fegyveres testőr lettem. // Negyvenévesen országon országoltam. Ellenségeim fegyverrel fenytettem...” (In *Sámándobok, szóljátok. Szibéria őslakosságának költészete*. Európa Könyvkiadó, 1974, 8.)

Gazdagon vésett felület viaskodó tevékkel. Bojári-sziklák, 1998; Farkas ábrája a Bojári-sziklák környékéről, 1998.

Más szimbólumok (pl. Nap-szimbólum⁴ egy idős hakasz asszony kezén, 1998; Fallikus szobor a Csu folyó völgyéből – egyúttal ötörök kőember, 1995; A legősibb jelek egyike a mozgást, a körforgást jelentő svasztika. Tokmok közelében, 1995; A hakasz főváros regionális múzeuma példátlan tárháza az okunyevi korszak különös faragványainak. Gyakran feltűntették világmindenség-ábrájukat, a négyszögbe foglalt kört, 1995, 1998; Sztélé napkoronggal. Novoszibirszk, Történeti-Építészeti Szabadtéri Múzeum, 1998).

Gyűjtőutak, expedíciók, mai életképek (pl. Zejnolla Szamasev régészprofesszor, expedícióvezető. Taraz környéke, 1993; A petroglifákat felmérő nemzetközi régészeti expedíció. Taraz környéke, 1993; A Léna meredek partoldalába vésett jávorszarvas képe alatt Somfai Kara Dávid, 1977; Baskír gyógyító szertartás. Déli-Urál, Bajmak terület, Mullakaj falu, 1996; A terepjáró sofőrje megállt az ősök köveinél, és megölelte azokat. Tuva, Erzin, 1995).

Kunkovács László „címadási”, „képfeliratozási” eljárásai

Az ismert szerzőjű műalkotásoknak általában van címük a művészetek minden ágában (az irodalomban, zenében, szobrászatban, filmművészetben). Az ismeretlen szerzőjű műalkotásoknak is lehet címük (pl. a népköltészeti alkotásoknak), de legtöbbször cím nélkül fordulnak elő, miként a Kunkovács László által lefotózott sztélék, petroglifák, barlangrajzok is. (A későbbiekben összefoglalóan objektumoknak nevezem őket.) Laikusként⁵ azt gondolom, hogy ezeket a több száz, sőt több ezer éves kincseket a megtaláló/leletező/feldolgozó/megörökítő tudósok, művészek, egyéb szakemberek az azonosíthatóság érdekében valamilyen jellel látják el: címet vagy azt helyettesítő nevet, számot adnak nekik. Igen izgalmasnak tartom Kunkovács László „címadási”, „képfeliratozási” eljárásait. A sokféleségben két állandó elem van: a felvétel készítésének helyét (ami legtöbbször azonos az objektum helyével) és idejét (ami nem azonos az objektum megalkotásának idejével) mindenütt feltűnteti. Íme, néhány megnevezési, fel-

4 A Tom menti és a novoromanovói neolitikus sziklarajzok déli tájolásúak, és szoláris jegyek vannak rájuk vésve. Nincs olyan sziklarajz, amelyen ne volna napkarika (A. I. Martinov: *Szibériai sziklarajzok*. Corvina Kiadó, 1983, 144). A Nap a sámándobokról sem hiányozhat. Gyakori szereplője a nép- és műköltészeti alkotásoknak is. A manysi Juvan Sesztalov Nap c. versét idézem: „A Nap ékes kisasszonyka // Két szép hajfonatát fonja. // Előtűnik – szívem olvad, // Erdő táncol, föld dalolgat. // Elbújik most – kedvem, hol vagy? // Folyóm búsul, szívem megfagy.” (In Nagy Katalin: *Hét határon hallik húros daru hangja*. Budapest, 1994, Faunus, 27)

A napkultusz nyomai nemcsak a művészetekben, de a hétköznapi életben is jelen voltak és vannak. Például szülés után a méhlepényt felakasztották egy fágra, és mindig a Nap felé fordítva; a sámánok a Nap járása szerint forognak a szertartáson.

5 Nyelvész, irodalomtörténész és műfordító vagyok. A szibériai őslakos népek irodalmának kutatójaként többször jártam Szibériában.

iratozási variáns: 1. *Rögzíti az objektív valóságot*, vagyis szavakba önti azt, amit az avatatlan szem is lát (pl. Háziállat-ábrák a sziklán, Állatmaszkos emberalak, Kőszáli kecskék, Sztélé napkoronggal, Párási jelenet). 2. *Beavat az objektív valóságba* (pl. A világmindenség jele: kör és a négy égtáj; Szent kőrakás; Állatmaszkos varázslók a mitológiai lények között; A napfejú szellemlény egy mitológiai állattal egyesül; Rituális tánc; Kőszáli kecske ábrája egy vulkanikus kőbombán; Altaji lovas nemzeti viseletben; Újkori sziklaművészet: nyilazók és egy alak állványos puskával; A türk népek hármaskoronáját viselő termékenység isten-asszonya; Tudtak a harmadik szemről is; A Nagy Szalbik kurgán részlete megalitikus hatású sztélékkel; Sítalpon száguldó harcos. A harcmodor és a fegyver a népvándorlás korára utal; A Jenyiszej forrásvidékén élő tuvai sámán⁶ a szertartás előtt erőt gyűjt a szent fánál). 3. *Hozzáadja az objektummal kapcsolatos saját tudását, néprajzi, fotóművészeti, régészeti, művelődéstörténeti, irodalmi ismereteit* (pl. A hajdani vulkánokból mázsás kőtömbök röpültek ki. Méretüknél fogva szűkszávú képi közlésre alkalmasak; „A hegy⁷ szája” ételáldozatok helye immár ötödik évezrede, és a sziklafal, amelyen embermagasságban van a nyílás; a hakaszfőváros regionális múzeuma példátlan tárháza az okunyei korszak különös faragványainak. Gyakran feltüntették világmindenség-ábrájukat: a négyyszögbe foglalt kört; az okunyei műveltség embermagas sztéléi megjelenítik a sámánisztikus mindenségképet; petroglifa tanúsítja, hogy az erdőövébe került sztyeppei nép gerendából is a jurta formáját alkalmazta; a Léna fő ága a jakut főváros térségében tízszer olyan széles, mint a Duna Budapestnél; tevékkel költöznek az új legelőre. A mongol ember soha nem használja a lovat igavonásra!). 4. *Rögzíti az objektív valósághoz fűződő szubjektív viszonyát*: hangot ad véleményének, érzéseinek (pl. Az ótörök népek termékenység istenasszonya, szobortöredék. A magyarok kereszténnyé lett, háromágú koronás Boldogasszonya és a csángó magyarok Babba Máriája ide gyökerezhet; Fölfénylett előttem a bika hátán álló Napfejú). 5. *Komparatív megjegyzéseket tesz* (pl. Közvetlenül egymás mellett levő, azonos stílusú petroglifa. Balról – a honfoglaló magyarokra is jellemző harcmodor: menekülést színlelnek, közben hátrafelé nyilaznak. Csakhogy itt nem lóhátról, hanem sítalpon. Jobbról – családi ünnep a kisgyermek születésére, medvemaszkos sámánnal, hun típusú füles üsttel). 6. *Utal az alkotói stílusra* (pl. Új-

6 Erika Taube a tuva nyelv és néprajz kitűnő ismerője. Most az általa gyűjtött sámándalból idézek, melyben egy 55 éves Pürvü nevű sámánasszony egy hajnali szertartás végeztével búcsúztatta el Halak nevű segítő szellemét: „Szürkül a hajnal már... // Szívem ereszd el már! // Csevegnek tarka madarak... // Csitulj ősom, Halak! // Szürkület burka, // millió madár torka... // Süvegemet már engedd el! // ... // Sámándobom fenekét // szárítanám s nem lehet... // Szülöttem számlálnám... // Szabadítsd meg szívemet!” (In *Sámándobok, szóljátok. Szibéria őslakosságának költészete*. Európa Könyvkiadó, 1974, 108.)

7 A hakaszkoknál (réggi nevükön abakán vagy minuszinszki tatárok) a hegy a népköltészeti alkotásoknak is gyakori „szereplője”. „Fekete hegy ha nem volna, // fekete víz honnan foly-na? // Lótartó nép ha nem volna, // lófuttatás honnan foly-na?” (In *Sámándobok, szóljátok. Szibéria őslakosságának költészete*. Európa Könyvkiadó, 1974, 87.)

kori karcolt ábra egy sziklán, Karcolásos technika). 7. *Utal az objektum keletkezésének idejére* (pl. Újkori karcolt ábra egy sziklán; Emberalaknál magasabb, faragott kőszál. Az okunyevi kultúra hagyatéka; A türk birodalom idején átfaragott szkíta kori kőoszlop).

Kunkovács László a művész-tudósok és tudós-művészek Erwin Panofskyja⁸

Az Aby Warburg ikonológiai módszerét továbbfejlesztő Panofskyt a képek jelentése foglalkoztatta. (Ezért analógiám természetesen csak megszorításokkal, áttételekkel igaz, amennyiben a képek helyett a belső-ázsiai objektumok és a róluk készített fotók értendők.) A képek értelmezésének három lépcsőfoka van. Az első a preikonográfiai. Ezen a szinten a befogadó azt írja le, amit a képen lát. Nem tulajdonít neki semmiféle jelentést. Panofszky szerint „az ausztráliai bozótlakó képtelen volna az *Utolsó vacsora* témáját felismerni; számára a kép csupán egy izgatott asztaltársaság képzetét tartalmazná”.⁹ Kunkovács Lászlónak Tokmok közelében lefotózott egyik kerekded kötömbjének¹⁰ preikonográfiai leírása a következő lehetne a bozótlakó szempontjából: egy kőbe valami háromkarú rajz, kriksszkraksz van bevésve.

A második szint az ikonográfiai. Ahhoz, hogy a bozótlakó megérthesse a kép ikonográfiai jelentését, meg kell ismerkednie az evangéliumokkal, ismernie kell például Pál apostolnak a Korinthusbeliekhez írt első levelét (11, 23–26). A Kunkovács László által lefotózott kötömbön látható háromkarú rajz ikonográfiai jelentését csak az tudja megfejtetni, aki hallott és tud a szvasztikáról, vagyis a mozgást, körforgást jelentő napkeresztről.

A harmadik szint az ikonológiai. Az ikonológiai jelentés megfejtéséhez a kor szellemiségének (filozófia, vallás stb.) ismerete szükséges, ugyanis a művészek különböző módon viszonyulnak ugyanahhoz a szöveghez, ezért az utolsóvacsora-ábrázolások is különbözőek (lásd például Leonardo és Tintoretto művét). Visszatérve a Kunkovács-féle példához érdemes lenne megvizsgálni a napkereszt jelentésének fejlődését az egyes korokban, a rájuk rakódó konnotációkról nem is beszélve.

Kunkovács László mindent elkövet, minden alkalmat megragad, hogy ne a keresztény kultúrát nem ismerő bozótlakók módján szemléljük a világjeleket. Minden fotója, minden képhez fűzött gondolata arra ösztönöz bennünket, hogy ne csak a betűket, de a szimbólumokat is olvasni tudó emberekké váljunk. Hogy a folyton változó világunkban is próbáljuk megtalálni, megfejtetni, továbbadni a képek mögött húzódó verbális jelentéseket, üzeneteket, és ne tévesszük szem elől a világjeleket...

8 Panofszky, Erwin (1892, Hannover – 1968, New York) művészettörténész, az ikonológia módszertanának kidolgozója.

9 Panofszky, Erwin: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Gondolat Kiadó, 1984, 290.

10 Kunkovács 2016, 86.

Kunkovács László a művész-tudósok és tudós-művészek Paracelsusa¹¹

Paracelsus az új orvoslás négy oszlopa közül elsőként a filozófiát nevezte meg, ami az ő értelmezésében a különböző gondolati rendszerek ismerete helyett a természet kutatását és ismeretét jelenti. „A természet, a világegyetem Egy, és eredete csak az egy örök Egység lehet. Egy élőlény, amelyben minden dolog harmóniában és vonzásban áll egymással. Ez a makrokozmosz. Az ember a mikrokozmosz. És a makrokozmosz és a mikrokozmosz Egy.”¹² Kunkovács László – amint azt önálló köteteinek sora¹³ mutatja, nem veti el a könyvekkel átadható tudást – igyekszik egységben látni és fotói által láttatni a látható és a láthatatlan természetet annak minden teremtményével együtt, vagyis a mikro- és makrokozmoszt, a tárgyi és szellemi világ köré feszülő szemantikai hálót, elmélyülve a szakrális és profán térben és időben.

A *Világjelek* kiállításon és a könyvben látott képek, feliratok, összekötő szövegek és a tárlatvezetésen hallottak alapján bizton állíthatom, hogy Kunkovács László a mindenséget magában hordozó ember. Aki többször is megjárta a régészek és történészek szibériai, belső-ázsiai kincsesbányáit, aki folytonosan érezte és érzi a mulandóság és a maradandóság feszítő erejét, aki megértette és pontosan tudja, hogy mit jelentett és jelent az általa bejárt területeken élt és élő emberek számára a természet vitális birtokba vétele (a természet mint élettér: a benne való élés és a vele való egyesülés), szociális birtokba vétele (a természet mint alkotótér: a természetbe való behatolás) és szellemi birtokba vétele (a természet mint az ősi differenciálatlan filozófia-tudomány-művészet-vallás bölcsője és átörökítője), az nem is lehet más.

Kunkovács László érti és érzi a mindenséget magában hordozó ember felelősségét, ezért szóban, írásban, fotókon, kiállításokon, Mester és Tanítvány szituációkat keresve-teremtve teszi közkinccsé mindazt, amit a világról gondol, tud.¹⁴ Köszönjük!

11 Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541) 16 éves korában vette fel a Paracelsus (jelentése: Celsust felülmúló) nevet jelezvén, hogy szeretné meghaladni a középkori híres görög orvos, Kelszosz orvoslási rendszerét.

12 <http://www.ujakropolisz.hu/cikk/pacelsus-uj-orvoslas-oszlopai>

13 *Ősépítmények. Népi építészetünk archaikus elemei.* Kós Károly Alapítvány–Örökség Könyvműhely, 2000. *Kece, milling, marázsa: hagyományos halászat természetes vizeken.* Balassi Kiadó, 2001. *Kőemberek. A sztyeppe népek ősi hagyatéka.* Napút Könyvek 3. Masszi Kiadó, 2002. *Táltoserő / Шаманская сила / Shaman Power.* Masszi Kiadó, 2006. *Képet adok.* Könyvesműhely, 2013. *Pásztoemberek.* Cser Kiadó, 2013.

14 *Egy fotóművész időutazása. A Kunkovács-archívum helye, szerepe, művészeti és tudományos jelentősége.* Szerk. Angster Mária és Németh János. Könyvesműhely, 2015.

Dusa Lajos

Az éjen át

Sötéten át, sötéten át
most elsuhansz, csak elsuhansz.
Nézed a vonat ablakát,
és visszanez rád, aki vagy.

Kint semmi, semmi lámpafény,
büntet az éji nagy lapály;
a sík, a sík, hol nincs remény,
hol Isten is magában áll.

Ha béborult, hát béborult,
nézem magam, nem szégyellem.
A vak semmi magába bújt,
s micsoda tükröm lett nekem!

Az éjszakát, az éjszakát
úgy nézem, hogy az én vagyok.
Az is törvény, hogy mit se láss,
csak sejts egy valami nagyot.

DUSA LAJOS (1948) Debrecenben élő költő.

Tükörtörés

Minden hibámmal eljöttem érted,
hogy szögletes tükröt tartsak eléd,
azt remélve, hogy végre megérted,
létfilozófiád szavak nélküli beszéd.

Hiábavaló képzelt bátorságod,
számolt éveid, szoros öleléseid,
elhalófélben levő hátszágod,
akik lesték összes lépéseid.

Hiábavaló hullámszó törődésed,
bizonytalan eszmerendszered.
Minden szabálytalan megtört fényed
ütemezetten hagyja el a légteret.

Magadra maradsz egyedül, üresen,
kényszer szülte falaid belsejében,
ahol majd nem látsz át az üvegen,
és nem találsz dallamot a zenében.

Nem csak a félelem eszi meg a lelket,
és nem csak a kínok fájnak a szívnek.
Majd mikor egy örült gondolat kerget:
élhettem volna földnek, fának, víznek,

én magasból fogok visszanézni rád,
és tükröt törve fogom mondani:
felejts el minden vizet, földet, fát,
van, amit a létezés sem tud megoldani.

Szolgaszív

Én mindig csak adok,
nem számít, van-e terhem.
Központi elem vagyok
egy idegrendszerben.
Folyamatos törődés,
szervilis, néma szó,
áztatott közöny és
buktatott megváltó.
Ez vagyok: a horizont
hosszan elnyúló fénye,
ki parancsra nekiront
bármely hímre, nőtényre.

Állat az állatban „röntgen-kép”. Kazahsztán, Tamgali, 1993

A szakértelem, tisztesség és hűség XX. századi bajnoka

Vita Sándorról és hagyatékáról

Prológus

Apáink nemzedékének értékeit vissza kell állítanunk nemcsak intellektuális látókörünkbe, de be kell építenünk közösségi emlékezetünkbe és értékrendünkbe is. Ezért a „folyamatos múlt”, avagy a latin igeidő szerinti „praeteritum imperfectum” szellemi életünket meghatározó folyamatában, ha visszatekintünk a XX. század erdélyi, szellemi és társadalmi-történelmi örökségére, mindennek előtt azokat a „fehér foltokat” kell megtalálnunk, melyek örökségünk kiegészítői is. És elegendő, ha most csak a Trianon utáni és Párizsi Békeszerződést eredményező történelmi időkre gondolunk. Arra a történelmi időszakra, melyben a „Metamorphosis Transsylvaniae” – Erdély átváltozása – a történelem folyamán immár hányszor (?) újra időszerűvé vált. Amikorra már az erdélyi magyarság minden lehetségesnek gondolt utat kipróbált. Politikai törekvései kudarcba fulladtak, a transzszilvanizmus szép eszméje is utópiának bizonyult (hiszen a magyarság szép együttélési elveit-terveit a románság és a szászság sohasem vállalta és tette magáévá), s a meghirdetett „harmadik” út sem válhatott lehetségessé a magyarság egységének hiányában. Mert az erdélyi magyar egység, sem politikai, sem gazdasági szempontból, adott történelmi helyzetek és keretek között sohasem jöhetett létre.

Hiába hirdették meg Kós Károlyék a transzszilvanizmus szép eszméjét a „liberalizmus, türelem és európai tájékozódás” jegyében, mert az 1920-as évek második felében a transzszilvanizmus már elvesztette közéleti és politikai jelentőségét, akkorra ugyanis ismét kiderült, hogy az Erdélyben élő népek testvériségét csak a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarság érezte a magáénak.

Mégis érdemes felidézni, hogy a transzszilvanizmus képviselői őszintén hittek egy román-magyar-szász együttélésben, éppen a szülőfölddel való közös elkötelezettség alapján. Hittek az erdélyi szabadelvűség hagyományaiban, a nemzeti, a politikai és vallási tolleranciában s a közös és megváltozhatatlan (?) sors-

közösség predesztinációjában, hiszen a történelem folyamán az erdélyi magyarság éppen erre törekedett és ezt tette lehetővé. Azt az érzelmi és szemléleti magot és elsődleges tartalmat tette lehetővé, mely nem jelent ma sem mást, mint a szülőföld melletti állhatatos elkötelezettséget. Akik pedig mindezt nemcsak érezték, de értették és tudták is, s annak a jegyében reménykedtek és cselekedtek is, azokra méltóképpen emlékeznünk kell. A két világháború közötti időszakban öntudatosá vált, „cselekvő ifjúság”, az „Erdélyi Fiatalok” s a „Hitel” nemzedékére gondolunk most, akikről végképp nem szabad megfeledkeznünk.

A nemzetiségi öneszmélés idején, az említett nemzedéknek, az erdélyi magyar reformértelmisségnek volt neves képviselője a méltatlanul elfeledett Vita Sándor is. Akit viszont méltán nevezhetünk a szakértelem, tisztesség és hűség bajnokának, bár mindezért, az emberi élet végén, még a XX. században is csak mérhetetlen és érthetetlen nélkülözés s a balsorssal együtt elképzelhetetlen szegénység és megaláztatás jutott.

Eredete és indulása

Vita Sándor 1904-ben, Nagyszebenben s katonacsaládban született, de ezt a várost sohasem tekintette szülővárosának. Dédapja az a Zeyk Domokos, aki Bem József honvédtábornok mellett végigküzdötte az 1848–49-es szabadságharcot. A segesvári csatában „Bem valóságos élő bástyájaként” testével védte-fedezte menekülő tábornokát, majd miután biztonságban tudta őt, az üldöző kozákokat próbálta feltartóztatni, és végül, a túlerőnek sem megadva, főbelötte magát. Mind ezt Jókai Mór is megírta *Csataképek* című kötetében. (Vita Sándor emlékei szerint, ezt maga Heydte osztrák főtiszt mesélte el megözvegyült dédanyjának.)

Vita Sándor igazi szülőhelyének Diódot tartotta, ahol a Zeyk-birtokon töltötte gyerekkorát a család Gyulafehérvárra való költözéséig. Gimnáziumi tanulmányait az ottani katolikus főgimnáziumban kezdte, az alföldi ceglédiben folytatta, majd újra a gyulafehérváriiban, követve a katonatiszt apa állomáshelyeit. 1918 november-decemberében még albérletbe, de 1919. március végén már végleg a nagyenyedi „Burgnak”-nevezett Zeyk-kúriába költöznek, és lett a Bethlen Gábor Kollégium diákja. Egyik tanára Jékely (Áprily) Lajos, akinek akkoriban jelent meg első verseskötete (a *Falusi elégia*), s aki elsőként tanította a kollégiumban Ady költészetét, de úgy, hogy még 1922-ben érettségi tétellel is tette azt. Abban az évben ünnepelte a Bethlen Gábor Kollégium alapításának háromszázadik évfordulóját, s abban az évben érettségizett Vita Sándor is, és így egy életre szóló élménnyel gazdagodott, melyet élete végéig hűségesen ápolt. De előzőleg más „élményben” is részesedhetett, mely szintén sorsa meghatározója lett.

A Gyulafehérvárról való költözés közben éli át 1918. december 1-jén, az Erdély sorsát is érintő nagygyűlést, melyre a mindmáig kéziratban rostokoló emlékiratában így emlékezik: „1918 novemberében befejeződött a háború, így apám

térparancsnoki megbízatása is megszűnt. Apám Tisza-párti volt [...], Tisza halála őt is, anyámat is erősen megrendítette. Arról, hogy az előző években Tisza tárgyalt a románokkal egy megegyezés érdekében, én akkor még semmit sem tudtam. Novemberben már mind több hírt hallottunk a román falvak mozgalmairól, később arról is, hogy sok falusi kúriát, udvarházat feldúltak, a kereskedőket a faluból elkergették, árukészletüket szétosztották. Nemsokára tanúi lehettünk annak a gyulafehérvári katonai gyakorlótéren megtartott hatalmas népgyűlésnek, amely kimondta Erdélynek Romániával való egyesülését. A Nagy Nemzeti Tanács, amely tulajdonképpen az egyesülést kimondta, a tiszti kaszinó épületében ülésezett. Kemény tél volt, elég nagy hó és hideg. Én a kertünk kőfaláról néztem végig a gyakorlótérre vonulást. Román zászlók, román kokárdák. Voltak részeg emberek is, de úgy emlékszem, általában elég fegyelmezett volt a tömeg, melynek létszámát körülbelül 20 000-re becsülték. A helyzet a mi családjunk szempontjából nem volt éppen biztató.”¹

Az enyedi kollégiumi éveiről pedig így emlékezik: „...a Bethlen Gábor alapította iskola rendkívüli módon kifejlesztette diákjaiban az összetartozás érzését és a történeti tudatot. Hálás vagyok Istennek azért, hogy ebben az iskolában tanulhattam. Jobbak voltak-e a tanárok, mint a fehérváriak? Ezt nem merném állítani. De valahogy a levegőben érezte az ember – a diák is! – Erdély történelmét, amit Fehérvárt a várfalak és bástyák ellenére nem éreztem. Talán azért, mert amikor ott tanultam, háború folyt, és ennek eseményei minden mást elhomályosítottak? Nem tudom. De a tanárok közül különösen ketten hatottak rám: Járai István, aki a VII–VIII.-ban tanított bölcséletre (aki a kötelességtudásnak és a kérlelhetetlen erkölcsi szigorúságnak valósággal példája volt), és Áprily Lajos, aki akkor, amikor ötödik gimnazistaként az enyedi kollégiumba kerültem, még Jékely Lajos. És hatott rám maga a kollégium, melynek dísztermében a szószék felett Bethlen Gábornak Barabás Miklós által festett képe függött, s oldalt Kőrösi Csoma Sándor mellszobra állott. Ez a kollégium a hagyományörzésnek, a történelmi példamutatásnak volt a megtestesítője. Tulajdonképpen itt ismertem meg igazán Erdély múltját s a kollégiumét is, ahol egy Apáczai, egy Kőrösi Csoma, egy Bod Péter, Benkő Ferenc, egy Szász Károly, egy Barabás Miklós, egy Bolyai Farkas vagy egy Kemény Zsigmond tanított vagy nevelkedett.”²

Érettségi után a budapesti Kereskedelmi Akadémián folytatta tanulmányait, majd átiratkozott a bécsire, bár inkább Münchenben szeretne volna szakmai és német nyelvi tudását tökéletesíteni. Ám 1927-ben váratlanul meghal az édesapja, és tanulmányait kénytelen megszakítani.

Ám az a kor, melyben megalapozta tudását s fölkészült az emberi életre és kisebbségi sorsra, egész személyiségét meghatározta, mert mint önéletrírásában, már öregen megjegyezte: „Annak a kornak, amelyikben fiatalságomat éltem, úgy hiszem, volt egy értéke, amiről ma már kevés szó esik: sok kötelességteljesítő, becsületes embert nevelt.”

Az egyik mindenképpen ő volt!

A szövetkezeti mozgalom úttörője

Kolozsváron, egy kisebb banknál, tisztviselőként helyezkedett el, és kezdett figyelni az egyetemi ifjúság szervezkedéseire, mozgalmaira, melyeknek hamarosan ő is aktív szereplője lesz. Akkor barátkozik össze Reményik Sándorral, Lám Bélával, majd köt „nagyon komoly, annak haláláig tartó férfibarátságot” Albrecht Dezsővel. Vele s még két társával, „talán a parasztromantika jegyében”, járják Kalotaszeg és a Kolozsvár környéki falvakat, s indítják el a szövetkezeti mozgalmat, immár Balázs Ferenc elképzeléseit is támogatva. Közben Magyarországra látogatva, a fiatal falukutatók meghívására, három ízben is előadásokat tartott a református főiskolai ifjúság konferenciáján. Hazatérve az Erdélyi Múzeum Egyesület társadalomtudományi szakosztályának keretében pedig, megpróbál valami hasonlót létrehozni a városi dolgozók és külvárosi lakosság körében, mint londoni kortársai. Ám kellő támogatottság hiányában és a Közép-Európába is beköszönő gazdasági és pénzügyi világválság mindazt megghiúsítja. Az őt munkáltató Transszilvánia bank is kényszeregyezséget kért, és fizetéseképtelenségében fölmondott alkalmazottainak.

Vita Sándor ideiglenesen hazaköltözik Diódra, és gyakran Enyedre bejárva vagy Brassóba utazva tanulmányozza a magyar és nemzetközi, főleg német nyelvű szakirodalmat, mellyel szövetkezeti és gazdaságpolitikai ismereteit tovább mélyíti és megerősíti. „...Úgy emlékszem, Kacsó Sándorral is ekkoriban ismerkedtem meg. Ő radikális székely volt, állandóan támadta a Magyar Pártot, s ebben nem értettem vele egészen egyet, de igen sokra becsültem az Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet (ÁGISZ) életre hívásáért és az általa megindított Hasznos Könyvtár c. népkönyvtár sorozatáért. Más kérdés, vajon az ÁGISZ teljesíteni tudta-e azokat a feladatokat, amelyeket létrehozásánál célul tűztek ki? Annyit mindenesetre teljesíteni tudott, hogy egy nagyon szép kis népművészeti üzletet hozott létre Brassóban, és Háromszéknek több falujából megszervezte a Brassóba való tejszállítást. Brassó élete egészen más volt, mint Kolozsvaré. Az őslakosság szász és román volt, de a Székelyföldről nagyon erős volt a bevándorlás. Sok székely cselédlány is szolgált Brassóban, szerették őket a gazdag szászok, mert rendesek és tiszták voltak. És sok székely gyári munkás is, úgy, hogy az 1930-as népszámlálás szerint a magyarság a 60 000-es lakosságú Brassóban már 42,2%-ot tett ki, az őslakos szászok pedig csak 22,4%-ot. De a gazdasági erő mégis a szászok kezében volt. Mindenesetre más volt itt a magyarság politikai gondolkozása is, mint például Kolozsvárt, ahol a politikai vezetés teljesen a középosztály kezében volt. A brassói magyarság sokkal demokratikusabb gondolkodású volt.”³

Szász Pál mellett jelen van abban a munkában is, mellyel a Kollégium a közeli Csombordon földművesiskolát létesít, s újra felerősödik benne az a tudat és felelősségötvet, hogy az alapító Bethlen Gábor szándéka és közszolgálati hivatásról beszélő elképzelése szerint a Kollégium feladata évszázadokon át az volt és maradt, hogy az erdélyi magyarság tanult és vezető rétegeit kialakítsa.

S az addigi gyakorlati tapasztalatai szembesültek később mindazzal, amit már a Hangya, az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezetek központjának alkalmazottjaként és Hitel-szerkesztőként is átélt.

1933 májusában lépett be az erdélyi Hangyához a kolozsvári központ cégvezetőjének, Petrovay Tibornak a biztatására, akivel már igen jó barátságban volt, s a későbbiekben is együtt vállaltak feladatokat, és sikeresen kiegészítik egymást különböző gazdasági és társadalmi megbízatásokban..

„Abban az időben a szövetkezetek gazdasági tevékenysége az ún. Federálékban, szövetségekben folyt, míg az ún. Uniók nem folytattak gazdasági tevékenységet, hanem a szövetkezetek érdekvédelmét és ellenőrzését, irányítását, jogsegélyük megszervezését végezték. A Hangyánál ezt a kétféle tevékenységet egy épületben, jogilag két, de a valóságban egységes szervezet végezte. Én a tanulás egy-két hónapja alatt sűrűn használtam a Hangya Központ értékes könyvtárát is, sok német és angol könyvük is volt. [...] Már Kolozsvárt, a Transszilvania banknál szerzett rossz tapasztalataim alapján láttam azt, hogy az erdélyi magyar bankrendszert nem lehet a román Albinával vagy a szászok Hermanstadter Allg. Sparkasséjával egyenlő értékűnek tartani. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy szorongatott népi helyzetünkben gazdasági problémáink megoldásában döntő szerepe kell legyen a szövetkezeteknek. Saját erőnkől kell, demokratikus szervezetek útján, a belső reformokat megoldani, és ezért a szövetkezeti eszme a maga erkölcsi alapelveivel s egy nép sorsközösségének tudatával az erdélyi magyarság életében igen komoly tényező lesz. Abban nem hittem, hogy a kapitalista gazdasági rendszert teljesen fel fogja váltani a szövetkezeti rendszer, de abban igen, hogy a szövetkezeti rendszer nálunk is valahogy bizonyos korlátok közé tudja szorítani a kapitalizmust. Ez a szövetkezeti gondolat annyira foglalkoztatott, hogy 1935 késő tavaszán, tapasztalatok szerzése céljából – saját költségemen – elutaztam Lengyelországba, hogy megismerjem az ottani ukrán nemzetiség szövetkezeti mozgalmát. Utána továbbutaztam Finnországba, ahol az ukránokénál sokkal fejlettebb, gazdasági szempontból meghatározóbb szövetkezeti élettel találkoztam. 1937-ben, ugyancsak tapasztalatszerzés céljából, Dániába mentem, s ott egy népfőiskola életével is alkalmam volt megismerkedni. Ezek után már jobban meg tudtam ítélni, hol vannak a mi szövetkezeti rendszerünk gyengéi, de értékei is.”⁴

Hazatérve, már 1935-ben, átmegy a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjához, és Petrovay Tiborral együtt szerkeszti a szövetség lapját, a *Szövetkezeti Értesítőt*.

Onnan pedig már egyenes út vezetett a „második Hitelt” szerkesztő baráti közösségbe (Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József társaként, a gazdasági témák szerkesztőjeként és szerzőjeként), melynek jelszava a Széchenyi által meghirdetett „Hinni és hihetni egymásnak!” S az erdélyi magyarság történelmi-társadalmi hibáival szemben vállalták azt az először Ady Endre által használt kemény hangot, mely azt tudatosította mindvégig, hogy csak népünk őszinte szeretete kényszeríthet kitartó és szigorú bírálatra.

A HITEL belső munkatársa

Bár addig csak néha adta írásra a fejét, már a „nagy *Hitel*” első, 1936. tavaszi számában olyan tanulmányt közöl az erdélyi szövetkezetek lehetséges távlatáról, hogy az *Erdélyi Helikon*ban Kemény János ezt írja le: „példaképpül szolgálhat a rügyező falumunkában”. Vita Sándor már az *Erdélyi Fiatalok*ba is írt beszámolót a szövetkezeti mozgalomról, ám ilyen mélyenszántó és összehasonlító, szak-szerű tanulmányt először a *Hitel*ben tesz közzé. Ő maga minderre így emlékezik vissza 1984-ben: „További tanácskozások után jutottak oda, hogy engem is bevegyenek. Mégpedig két szempont alapján: egyrészt, mert én református vagyok (akárcsak Albrecht), tehát a vallási egyensúly végett, másrészt azért, mert ők úgy osztották be – nagyon okosan – a munkaköröket a leendő folyóiratnál, hogy mindenki más-más témának legyen a gazdája. Ezt persze nem lehetett száz százalékgig megvalósítani, de azért nagyon hatékony módszer volt. És kellett valaki, aki gazdasági problémákkal foglalkozzék, az lettem én. [...] Végül beleegyeztem, azzal a feltétellel, hogy a szerkesztésben részt veszek, de tőlem tanulmányt ne várjanak. Ezzel szemben az első számban már írtam az erdélyi szövetkezetekről egy dolgozatot, amit aztán a kritika nagyon megdicsért.”⁵

Magáévá téve a lap eszmei alapját, azt, hogy a folyóirat az erdélyi magyar „reformkonzervativizmus” műhelye kell legyen, és „nemzetpolitikai szemleként” fog a továbbiakban működni, vállalta tehát a megbízatást. „Abban mindannyian hittünk, hogy az erdélyi magyarságot belülről kell erőssé tenni ahhoz, hogy helyt tudjon állni. Volt akkoriban a politikai vezető nemzedéknek egy olyan törekvése, hogy a kisebbségi sérelmeket parlamenti csatákban oldják meg, s másodrendűvé vált a belső építés. Ezzel szemben mi azt tartottuk, hogy egyedül a belső építés az, ami megtarthat bennünket. Ez aztán oda vezetett, hogy először szigorú önvizsgálat hívei legyünk. Ehhez megtaláltuk azokat a nemzedékünkbeli embereket is, akik komoly kutatásra vállalkoztak. Ne feledjük el, hogy mi négy év alatt (1936–1940) mintegy huszonöt tudományos jellegű tanulmányt közöltünk. [...] És mi azokért 1940-ig fizetni sem tudtunk, s mégis nagyon sokan vállalták ezt – az erdélyi ügy iránti odaadásból. A fiatal nemzedéknek egy bizonyos részében, azt hiszem, népszerű volt a *Hitel*, mert voltak olyan cikkek benne, amikre ma is azt mondom, hogy ezek komoly, érdekes és iránymutató dolgozatok. Mindenesetre nagyon sokat segített önmagunk szigorú vizsgálata – Széchenyi szellemében. Ezért különben gúnyolódtak is velünk bizonyos oldalakról, hogy Kossuthtal szemben Széchenyi konzervativizmusát hirdetjük. Pedig mi nem Kossuthtal szemben akartuk Széchenyit, akiben a magyar önvizsgálat legkomolyabb úttörőjét és a nagy magyar építőt láttuk. Mert azért ne felejtjük el, hogy Széchenyi olyan dolgokat alkotott, amik a mai napig is élnek, s amelyekért a mai napig is csodálhatjuk, és mi csodáltuk is Széchenyit, ez az igazság...”⁶

S az is az „igazsághoz” tartozik, hogy 1944-ig mintegy huszonkét komolyabb, gazdasági-politikai írással van jelen a *Hitel* oldalain (közöttük a már említett Erdélyi szövetkezetek, Gazdaságpolitikánk lehetőségei, A magyar bankkérdés, Erdély

mezőgazdaságának helyzetképe, A Székelyföld önellátása, A Székelyföld iparosítása, Közgazdasági politikánk, Földbirtokpolitika és magántulajdon címűek stb.), rajta kívül csak Venczel József (29 írás) és Albrecht Dezső (23 írás) közölt többet.

S hogy Kemény János megállapítását is igazoljuk, érdemes az Erdélyi szövetkezetek című tanulmányból⁷ hosszabb és részletesebb szemelvényeket is idézni, hiszen igencsak tanulságosak.

„Ma mind gyakrabban hangzik el az a vélemény, hogy az erdélyi magyarság gazdasági életkeretének megszervezésére a szövetkezetek hivatottak, s ugyanakkor sajnálatosan tapasztalhatjuk, hogy közösségünk a szövetkezeti problémák terén távolról sem tájékozott, sőt a valóságos helyzetet alig ismeri. [...] Egyszerűbb szavakkal: jövőt formálni a jelen teljes ismerete nélkül nem lehet. [...] De továbbá, ha fogalmat akarunk alkotni szövetkezeti erőinkről, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a más két erdélyi nemzet szövetkezeteinek összehasonlító vizsgálatát sem, hogy lássuk, ugyanazon a földön, hasonló gazdasági viszonyok között, többet, jobbat tudunk-e létrehozni, mint mások?”

Mindjárt az indító „Hitelszövetkezetek” című fejezetből a következőket állapíthatjuk meg: „Az összehasonlítás a szövetkezeteknek az egész lakossághoz való arányát vizsgálja, majd a tagság társadalomszinti összetételét, a kivitelező képességet, valamint a hitelszövetkezetek számát, mely 1936-ban: a román szövetkezetek száma 488, a magyaroké 412, míg a szászoké és sváboké 235. Ez azt jelentette, hogy 4345 magyar lélekre jutott egy hitelszövetkezet, a románokból 6270-re egy, a szászokból 1282 egy s a svábokból 6127-re egy. S azért fontos a tagok száma, mert mindez az illető népgazdasági helyzetétől és hitelviszonyaitól függ. Mégis érdekes, hogy a románok tagjainak száma 69 549, a szászoké 20 808, s a magyaroké 92 703. Ez azt jelenti, hogy a román lakosság 2,37%-a volt hitelszövetkezeti tag, a magyarságnak 7,10%-a, míg a szászoknak 8,85%-a. Feltűnő, hogy a szászok szövetkezeti mozgalma szinte kizárólag a falusi gazdákra van felépítve, azonban erősen kivették részüket a falu szellemi vezetői: a papok és a tanítók is. Az iparosság és az értelmiség azonban távol áll a mozgalomtól, mert a szászok városon nem alakítanak szövetkezeteket. Feltűnően erősek voltak viszont a román tanítóság kapcsolatai, míg a magyaroknál, sajnos, a papság és tanítóság kevésbé vett részt a szövetkezeti életben. A magyar iparosságnak viszont erős szövetkezeti szervezettsége volt. S míg a román a román értelmiségnek erős kapcsolata volt, a magyarok annál kevésbé a szövetkezetekkel. Nagy hátrány volt az is, hogy míg a román hitelszövetkezeteknek a román állam, a szászoknak Németország folyósította az alap- és hiteltőkét, tehát az idegen tőkét, amit a magyarok tagjainak megtakarított pénzéből és önszegélyekből kellett biztosítani. Emiatt aztán az átlag kölcsön nagyság a szászoknál 14 000, a románoknál 6863, addig a magyaroknál 6126 lej volt. A magyar hitelszövetkezetek adósainak száma 91%-kal volt nagyobb, mint a betéteseké, a szászoknál viszont a betétesek száma volt nagyobb 44%-kal az adósokénál. S ez beszédes bizonyíték volt a két nép gazdasági helyzetéről. A románokéval pedig nagyjából megegyezett. „...szövetkezeteink üzleti politikáját vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy fejlődés és belső megerősödés szem-

pontjából Erdélyben a legkedvezőtlenebb helyzetben mi voltunk, [...] a mi hitel-szövetkezeteink voltak kénytelenek a legmagasabb betéti kamatokat is fizetni bankjaink erős versenye miatt. A román bankok tekintélyes állami hiteleket élveztek, s így olcsóbb pénzzel tudtak dolgozni. A szászoknak a Hermansstaedler Allg. Sparkassa útján sikerült előnyös visszleszámlításhoz jutniuk. Ez a bank elsőrangú németországi összeköttetéseivel, valamint altruista jellegű üzleti politikájánál fogva a legelőnyösebb kamatláb mellett évről évre magasabb összegű hitelt nyújtott a szász szövetkezeteknek, sőt székházában központjuknak ingyen irodahelyiségeket, fűtést, világítást is bocsátott rendelkezésükre. Ugyanakkor a magyar jellegű pénzintézetek egyrészt tőkeszegénységük, másrészt osztalékpolitikájuk miatt nem nyújtottak olyan előnyös hiteleket a szövetkezetek részére, hogy azok kamatpolitikája a szászokéval vagy a románokéval versenyezhetett volna.”

A tanulmány érveit számos összehasonlító táblázat és grafikon támasztja alá. És azok szerint is a gazdasági leromlás, árlemorzsolódások, majd a moratórium konverzió miatt, a magyar hitelszövetkezetek fejlődése 1930-ban megállott. 1934-re viszont – a céltudatos irányításnak és a szövetkezeti gondolat egyre terjedő erejének köszönhetően – új 18 magyar hitelszövetkezet is beindult, ami újabb tagtöborzást, betétgyűjtést és új kölcsönök folyósításának lehetőségét jelentette...

A tanulmány második fejezete, „Fogyasztási szövetkezetek” cím alatt a helyzetnek megfelelően a hitelszövetkezeti mozgalomnál, bizonyos tekintetben még értékesebb és tanulságosabb vizsgálatot végzi el. Valójában ebben az esetben könnyebb volt összehasonlításokat végezni, hiszen a fogyasztási szövetkezetek működésébe az egész népesség bevonható. Érdekes volt tehát azt megállapítani, hogy ebből a szempontból melyik nemzet helyzete a kedvezőbb, s mindezt (a Hanga szövetkezet helyzetét) már berajzolt térképanyaggal is bizonyítani tudta:

- „[...] – 298 magyar fogy. szöv. 85 228 taggal, a magyar lakosság 6,55%-a;
- 69 szász fogy. szöv. 6553 taggal, ami a szász lakosság 2,85%-a;
- 166 román fogy. szöv. 19 300 taggal, ami a román lakosság 1,02%-a;

[...] Ezeket az arányszámokat – külföldre viszonyítva – különösen kedvezőnek nem tekinthetjük (Finnországban 11,8, Dániában 9,89, Ausztriában 9,1%-a a lakosságnak szövetkezeti tag), de ha nem is nézünk távolabbi példákra, bizonyára hosszas szervezéssel elérhetnők azt, hogy az összes megyék magyarságának 10%-a szövetkezeti tag legyen.”

A szövetkezetek ugyan nem kapitalista vállalkozások, de természetesen alá vannak vetve a gazdasági élet törvényeinek, és így eredményes működésük meglehetősen nagy részben függ a rendelkezésre álló tőkék nagyságától. Vita Sándor szerette volna még a fogyasztási szövetkezetek magán- és nemzetgazdálkodási hasznosságát is vizsgálat tárgyává tenni, s hogy milyen a fogyasztási szövetkezetek árpolitikája a magánkereskedelmével szemben. Erre viszont már nem vállalkozhatott a szükséges adatok megbízhatatlansága és hiánya miatt, mert szerinte éppen így fölötté kétséssé lehet tenni minden szakmegállapítást. Kitért a más típusú szövetkezetek helyzetének összehasonlítására is – ám végül így összegezi megállapításait: „Szövetkezeti életünknek – amint látjuk

– megvannak a maga komoly erényei, de megvannak a figyelmeztető hibái is. Erénye a pontos, lelkiismeretes és gondos irányítás és ellenőrzés. Hiányossága elsősorban népünk szegénységéből folyik: ez a tőkeszegénység, ami sok szép terv megvalósítása elé ma még akadályokat gördít. De sok kívánnivalót hagy még a szövetkezeti szellem és öntudat erőssége is, és sokszor érezzük hiányát annak, hogy nincs szövetkezeti középosztályunk. Úgy látjuk azonban, hogy a nehéz idők nálunk is felébresztették az egymásrautaltság és együtt dolgozás szellemét, és így joggal hihetjük, hogy az öntudatosodási folyamatnak szövetkezeti életünkben néhány év múlva élvezhetjük a gyümölcseit.”

Vita Sándor a *Hitel* gazdaságpolitikai kéziratainak megrendelőjeként és szerkesztőjeként igyekezett olyan jól képzett és komoly szaktudású munkatársakat megnyerni és toborozni, akik a maguk szaktekintélyével súlyt és értelmet adtak nemcsak az elméleti vizsgálódások tapasztalati megfogalmazásának, elfogadtatásának, de a gyakorlati kivitelezéseknek is. Ezért közölhetnek a *Hitel*-ben olyan témákban, mint szövetkezetügy, pénzügy, bankügy, hitelügy, gazdaságjog, gazdaságtörténet, gazdaságpolitika, agrárpolitika, népességpolitika, kereskedelem, alkalmazott tudományok vagy például a falukutatás, valamint a kolozsvári tizes szervezet stb., olyan szaktekintélyek, mint: Asztalos Sándor, Erdei Ferenc, Dániel Antal, Bitay Pál, László Gyula, Kovács Imre, Kós Balázs, Petrovay Tibor, Parajdi Incze Lajos, Puskás Tivadar, Szenczei László, Non György, Venczel József, Mikó Imre, Ruzitska Lajos, Tonk Emil, Fodor Pál, Szabó T. Attila (aki szerint a négy Hitel-szerkesztő közül, V. S. volt a legbölcsebb, legnyugodtabb, a legmegfontoltabb) és még sokan mások. Hiszen egy 1936. december 19-én, öccsének, Vita Zsigmondnak írt levelében kifejtett álláspontja szerint is: „Az ember felel a leírott és leközlött szóért, és ezért éppen egy ilyen folyóiratban nagyon meg kell gondolnia, mit ír, mit közöl, nehogy igazságtalan, komolytalan, megbízhatatlan vagy elfogult legyen.”⁸

Kéziratban maradt „Önéletírásában” így emlékezik: „Szembe kellett néznünk az erdélyi magyarság igazi állapotával, és fel kellett tegyük a kérdést: alkalmas-e ez a magyarság helytállani azok között a nehéz körülmények között, amelyek között élnie kell? Nagyon sokat töprengtünk ezekben az időkben ezekről a kérdésekről. Ezért a liberális szellemű Helikonnal és a Korunk marxista felfogásával szemben mi elsősorban valóságos belső problémáinkkal akartunk őszintén szembenézni. [...] Olyan tanulmányokat publikáltunk, amelyek megjelenésére akkor Erdélyben más folyóiratokban nem volt lehetőség. A társadalom terén kétségtelenül úttörő munkát végeztünk... A cél nálunk is, mint Széchenyinél, a »kiművelt emberfők« növelése és általuk egy jobb, tisztább társadalom megteremtése volt. És igényesek voltunk, inkább közöltünk tanulmányt a velünk szembenállóktól, mint egy rossz írást. Az »apák nemzedékének« erősen jogi szemléletével szemben az én nemzedékem egyformán fontosnak tartotta a műveltség védelmét, a gazdasági szervezettséget, az egészségvédelmet, az urbanizáció kérdéseit.”⁹

A *Hitelt*, első számának megjelenése után, mégis erős bírálatok érték, melyek Vita Sándort is igencsak érzékenyen érintették. Erős bírálatok érték a felelős

szerkesztő, és kiadóként is szereplő Albrecht Dezső „tekintélyuralmi” irányzatú, „új rendiségi szellemet” képviselő, programadó írása miatt (*Az építő Erdély*). Balogh Edgár a *Korunkban* (Új magyar rendiség szószólói Erdélyben cím alatt az 1936/4. számban és Szervezett nemzettársadalom kétféle nézetben címmel az 1936/9. számban, tehát rövid idő alatt kétszer is) igencsak elmarasztalja és megbélyegzi a lapot. Öccsének Vita Sándor erről így ír egy 1936. november 28-án kelt levelében: „Ma bent van Duckó (A. D. beceneve), délután a klubban voltunk, Tamási, Balogh Edgár, aki most jobb véleménnyel van a *Hitel*ről. De Duckó szavai nagyon meggondolkottatták, mikor azt mondta, hogy amikor magyar imperializmussal stb. vádolta őt és a *Hitelt*, milyen bajba vihetett volna, és mit szólna hozzá, ha mi azzal feleltünk volna, hogy mögötte meg a nemzetközi kommunizmus áll, mely szét akarja bomlasztani a polgári államokat, s lapja, a *Korunk* pedig annak szócsöve stb. Ő (B. E.) eddig azt hitte, hogy velünk szemben tárgyi-lagos volt, most úgy látom, rájött, hogy mégsem egészen becsületesen, helyesen és okosan járt el, már csak azért sem, mert erősen visszaüthettünk volna, de magyarként nem tehattük.”¹⁰

Jóval később papírra vetett „Önéletírásában” pedig – tisztességére jellemzően – így emlékezik a Balogh Edgár-féle megbélyegzésre: „...elsősorban Albrechtnek »Az építő Erdély« c. nagy bevezető tanulmány alapján (mely szép és komoly írás volt, de benne egy szerencsétlen hivatkozás Hitlerre és Mussolinnira), eléggé felelőtlenül és komolytalankodva, fasisztának minősíti a *Hitelt*, elsősorban Albrechtet. Érdekes, hogy egy esztendő múlva mégis minden ellenvetés nélkül elfogadja ő is, elvbarátai is, hogy a készülő nagy ifjúsági találkozó, a Vásárhelyi Találkozó bevezető előadását – társadalmunk átalakulásáról – Albrecht Dezső tartsa. Bizonyára megváltozott a *Hitel*ről és Alberchtről a véleménye. [...] ...és érdekes, hogy a minket pár éve még az *Erdélyi Fiatalokban* annyira támadó László Dezső is, 1940 után több tanulmányt is adott a *Hitel*nek, és 1943-ban Debrecenben együtt szerepelt Albrechttel egy *Hitel*-esten, igaz, hogy már az Erdélyi Párt tagjaként és képviselőjeként.”¹¹

Itt kellene megjegyeznem, ami Albrecht Dezső és Vita Sándor barátsága kapcsán is elmondható: az igazi barátság nem hitványak menedéke, de kemény, egyenes férfiak kiváltsága! Mely a halálig érvényes. Albrecht Dezső 1976-ban bekövetkezett halálakor Vita Sándort igencsak megviselte a váratlan veszteség s a gyász könyörtelensége. Hiszen barátságuk kezdete óta, igen bensőséges baráti szálak fűzték őket össze, melyeket a történelmi események vagy a földrajzi távolság sem tudott próbára tenni.

A Vásárhelyi Találkozó szervezője és előadója

De térjünk csak vissza az időrendben következő harmincas évek végén Erdélyben sorra kerülő politikai-társadalmi-gazdasági események sorrendjére. 1937 őszén került sor a Vásárhelyi Találkozó néven közismert ifjúsági találkozó („ifjúsági par-

lament”) megálmodására, megszervezésére és megtartására, melyben Vita Sándornak igencsak fontos szerep jutott, szervezőként és előadóként egyaránt.

Fontos egyszer s mindenkorra tisztázni kinek-kinek a szerepét, a találkozó politikai-történelmi céljainak felelőletését, de főként ideológiai hovatartozásának, hovasorolhatóságának megnevezését s azoknak a kisajátítási kísérleteknek a leleplezését is, mellyel fényt deríthetnénk a történelmi esemény ontológiai hátterére és igazságtartalmára is. Mert lehet, hogy Balogh Edgárnak is kezdeményező szerepe volt, hiszen akkor a felvidéki érsekújvári ifjúsági parlamenti törekvés emléke még élénken élt benne, de azért az 1950-es évek elején keletkezett egyetemi kurzusában nem kellett volna kísérletet tennie arra, hogy a Vásárhelyi Találkozót a hazai kommunista párttörténetbe dolgozza be, s a találkozót „a romániai kommunista párt vezette népfront akciójaként” értékelje. Mert kár volt a kommunista erőszaknak engedelmeskedve kommunista „fedőmozgalomnak” nevezni a találkozót, s így évtizedekre félrevezetni az egyetemi ifjúságot, a felnövő, új értelmiséget és a megrémített közvéleményt. Mert Vita Sándor is egészen másképpen emlékezik, mint ő vagy Turzai Mária például. Ismét önéletrásából idézünk: „Népünk valóságos problémái felé igyekeztünk fordulni. Bár bizonyára sok tekintetben illúziókban éltünk. A nemzetiségi kérdés! Autonómia? A kiegyezés előtti nemzetiségi harcok szinte feledésbe mentek, pedig az 1937. évi Erdély számára sok tanulsággal szolgálhattak volna. A kiegyezés előtti román közfelfogás szerint a nemzetiségek egyéni szabadsága semmit sem ér a nemzeti szabadság nélkül. De hol voltunk ettől az 1940 előtti évek Romániájában?!” Tamási Áron 1936-ban cikksorozatot írt a *Brassói Lapokba* Cselekvő ifjúság címmel, és seregszemlét tartott a különböző ifjúsági csoportok, mozgalmak felett. Ennek alapján azt javasolta, hogy az *Erdélyi Fiatalok* népi szellemét, a *Hitel*ben meghirdetett „magunk revízióját” és a baloldaliak szocializmusát egy egységes cselekvés sodró áramában kell egyesíteni, hiszen a népmentő cél valamennyiöknél közös. Tamási a *Hitel*ben ott érezte a könyörtelen szigorúságot és a szárazon ható tárgyilagosságot, amellyel történelmünket, jelenünket és jövőnk szerepünket nézzük. „Mindenkinek a felelőssége rajta, hogy miképpen cselekszik!” – mondta ki a végső szentenciát. A cikksorozat megjelenése után Ligeti Ernő, *Független Újság* című hetilapjában ankétot rendezett az ifjúsági összefogás kérdéséről, és a nyilatkozók többsége egy ilyen ifjúsági parlament összehívásának szükségességéről vallott. A *Hitel* 1937. 2. számában Albrecht Dezső Transsylván Diéta című írásában állapította meg, hogy az eddig tétovázó ifjúság, úgy látszik, felelőssége tudatára ébredt, és ha a tennivalókon vitatkozik is, de azon, hogy tenni kell, aligha. Ezért a fiatalságnak ez a találkozója, ha engedélyezik, jelentőségében fel nem mérhető. „A baloldal is erősen kiállt a találkozó gondolata mellett. A konzervatív körök éppen ezért igen nagy tartózkodással fogadták a gondolatot, és erősen figyelték az előkészületeket. Mi azt gondoltuk, hogy az elgondolás a Tamásié, később tudtuk meg, hogy a *Független Újság* ankétjának megrendezésében Balogh Edgár igen tevékenyen részt vett. Sőt Turzai Mária a bukaresti Politika kiadónál 1977-ben megjelent, *A Vásárhelyi Találkozó* című

könyvében egyenesen azt írja, hogy a találkozót a kommunista párt kezdeményezte, és ezt Kacsó Sándornak egy 1967-ben a *Korunkban* megjelent levelével is alátámasztja. Mi nem így láttuk, azonban érdekes, hogy az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősége (László Dezső és Jancsó Béla) egyenesen azzal utasította el a részvételt, hogy itt kommunista csapdáról van szó. Többet tudtak nálunk, vagy csak sejtették ezt? Nem tudom. Mi nagyon fontosnak tartottuk volna az *Erdélyi Fiatalok* részvételét a Találkozóon, de ők a baloldaliakkal kapcsolatban „trójai falovat” emlegettek. Talán így látták a helyzetet az Országos Magyar Párt vezetői is (gr. Bethlen György, Gyárfás Elemér), mert a legnagyobb bizalmatlansággal nézték az előkészületeket. Amint Tamási is megírta, az *Erdélyi Fiatalok* az egész szellemi együttműködés ügyét az ők és a *Hitel* szerkesztőségének házi dolgává igyekeztek zsugorítani. Ezt a felfogást Tamási sem tudta magáévá tenni. [...] A szellemi együttműködést Tamási a baloldallal is fontosnak tartotta, s ezt a felfogást mi, a *Hitel* szerkesztői is vallottuk. Úgy éreztük, hogy az erdélyi magyarságra a teljes önrevízió kötelessége hárul, ha reálisan szemléli helyzetét. Hittük, hogy a fiatal nemzedéknek, melyet kevésbé köt a múlt érthető érzelmi gondolkodása, az új, kisebbségi körülmények közt – éppen az egyre fenyegetőbb román nacionalizmus miatt – meg kell találnia a maga helyét és szerepét. [...] 1937 júniusában megkezdődtek a megbeszélések. [...] Vissza kell gondolnom nekem is a *Hitel* kimondott programjára: »hátha egybeverődésüknek szolgálattevői lehetünk«. Örömmel mentünk tehát el a Tamási által összehívott megbeszélésre, s a nyári hónapok tárgyalásai után végre 1937. augusztus 18-án megjelent »Az erdélyi magyarokhoz« címzett felhívás, ami akkor az egész sajtóban nagy feltűnést keltett. Az iratot Tamási Áron, dr. Asztalos Sándor, Jordáky Lajos, Nagy István, Petrovay Tibor és Vita Sándor, mint a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottsága jegyezte. Tehát a bizottságban ott volt a kommunista Nagy István és a szociáldemokrata Jordáky Lajos is, noha a Szociáldemokrata Párt ellenezte egy ifjúsági találkozó megtartását (J. L. ezért is marad el a későbbiekben). Utólag kifogások hangzottak el, hogy kihagytuk a Balogh Edgár és a MADOSZ-vezető, Bányai-Baumgarten László nevét, de mi, a polgári oldalon állók úgy ítéltük meg, hogy Nagy István képviseli a kommunista Balogh Edgár és Bányai László véleményét is, még ha világnézetileg nem is állnak teljesen azonos alapon. De hát a polgári fiatalok közt is voltak különböző gondolkozásúak, hiszen ott voltak az erősen jobboldali gondolkozású, sokszor merevnek bizonyuló magyarpártiak, a humanista Szemlér, a radikális Kacsó, a szabadkőműves Jancsó Elemér, az erősen katolikus Venczel József – és ezek is sokféle színárnyalatot képviseltek, de egyformán sürgették egy találkozó megrendezését. Egyébként azt is tekintetbe kellett vennünk, hogy a Magyar Párt majdnem ellenségesen figyelte működésünket, erős az ellenpropaganda, pedig azt hiszem, Tamási sem vállalta volna az előkészítő bizottság elnökségét, ha abban a marxisták fölénybe kerülnek, s a meghívottak jelentős része sem jött volna el a találkozóra. Ez volt akkor a közhangulat, s ezzel számolnunk kellett. A felhívás szerint a következőket vallottuk: 1.) Támogatunk és szolgálunk minden olyan törekvést, mely az erdélyi

lyi magyarságot tudatossá és erőssé teszi arra, hogy sorsát önmaga irányítsa. 2.) Szükségesnek látjuk társadalmunk átfarmálását abból a célból, hogy az erdélyi magyarság egyetemes értékeinek síkján az osztályok közötti válaszfalak eltűnjenek. A falusi kisbirtokos rétegnek és munkásságnak kell alkotnia azt az erős nemzetiségi testet, melyet a nevelő értelmiséggé átalakult középosztálynak kell szolgálnia. 3.) Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel az erdélyi magyarság sikeresen ellen tudjon állni minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti. Hisszük, hogy az a magatartás, melyet mindenekelőtt a fenti három pontba foglalt célkitűzések alakítottak ki, elég erős lesz arra, hogy fiatal szellemiségünk legjobb erőit összefogja. [...] Alighogy felhívásunk megjelent a sajtóban, gr. Bethlen László, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének igazgatója, Petrovay Tibor barátomat és engem felszólított az intézmény igazgatósága nevében, hogy lépjünk ki az előkészítő bizottságból, mert a Magyar Párt vezető körei erősen tartanak a találkozótól. Mindketten Petrovayval megélhetés szempontjából a Szövetségtől függünk, így kiléptünk a bizottságból, ahova azután a találkozó utolsó napján ismét beválasztottak. Engem az előkészületek során megkértek, hogy tartsak előadást a találkozón az erdélyi magyarság gazdasági kérdéseiről, és ezt a feladatot változatlanul vállaltam. Az előkészítő bizottságba azután helyettünk Albrecht Dezsőt, a *Hitel* szerkesztőjét és gr. Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* szerkesztőjét választották meg. A meghívandók névsorát együtt, ez a bizottság készítette, de bárki, akinek a nevét közölünk valaki ajánlotta, minden további nélkül meghívót kapott. Nem igaz tehát Nagy István vádja, hogy különbségeket tettünk, és még kevésbé az, hogy a meghívandóknak valamelyik egyházhoz való tartozása bennünket befolyásolt volna, hiszen a meghívottak nagy többségéről nem is tudhattuk, hogy milyen vallású. Természetesen meghívtuk a magukat magyarnak valló zsidó fiatalokat is. Nem tudom, hogy hány meghívót küldtünk szét, a jegyzőkönyv szerint végül 187 cselekvőkész fiatalember jött össze ezen a találkozón, amely azután Vásárhelyi Találkozó néven került be Erdély történelmébe. [...] Tamási megnyitójában azt hangsúlyozta, hogy mi kíséreltük meg először, hogy szabad formában, a társadalom minden rétegét képviselő összejövetel létrejöjjön. »Adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét, gondolatok arra, hogy az erdélyi magyarság történelme rajtatok keresztül azt a generációt fogja megmérni, amely ma a legnagyobb felelősséggel tartozik népének...« Már a Tamási elnöki megnyitója olyan légkört teremtett meg, hogy úgy éreztem én is, hogy ez a felelősség mindenkiben él. Ez a nemzedék nem találatott könnyűnek. [...] Nincs miért az egyes előadásokat, határozatokat felsoroljam, hiszen a V. T.-ről két könyv is megjelent (Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bp., 1967, Akadémiai Kiadó és Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977, Politikai Könyvkiadó), de részletesen ismertette azokat a napi sajtón kívül a *Hitel* 1937/3. száma is. [...] Az én előadásom – témájánál fogva (gazdasági politikánk) – nem kavart semmiféle vihart, de egyetértettek azzal a felhívással, hogy »a megbántott lélek keserűségével, egy megalá-

zott és életlehetőségeitől megfosztani akart nép fájdalmával» tiltakoznunk kell minden, a kisebbségeket érintő diszkriminációs intézkedés ellen. Ezért akár csak Albrecht Dezső, aki egy olyan szerv (Magyar Szövetség) felállítását sürgette, amely az egész magyarság szellemi, gazdasági és erkölcs [...] Három napon keresztül a tisztább emberi élet vágya, a magatartás emelkedettsége uralkodott talán valamennyi részvevőn. A V. T. – mi erkölcsi forradalomnak neveztük – életem legszebb emlékei közé tartozik. Talán a magunk gyengesége, talán az egyre súlyosbodó politikai viszonyok okozták, hogy mindez nem tudott később mozgalommá válni. Mégis kifejeztük akaratunkat egy etikai tartalmú demokrácia iránt.”¹²

Ám ilyen demokrácia, azaz a közakarat politikai megvalósulása csak ott lehetséges, ahol az emberek, egy közösség tagjai, elég műveltek és felelősségtudók abban, hogy valóban csak a köz javát tartják szem előtt politikájukban. A kevesek egyike éppen Vita Sándor volt.

A Magyar Népközség kötelékében

Romániában a politikai viszonyok már a következő évben gyökeresen megváltoztak. II. Károly, a király felosztatja a parlamentet, valamennyi politikai pártot, így az Országos Magyar Pártot is, és királyi rendelettel létrehozták a Nemzeti Ujjászületés Frontját, melynek keretében a magyarság érdekeinek védelmére engedélyezték a Magyar Népközséget gr. Bánffy Miklós vezetése alatt. Történelmi és politikai igazság ugyanakkor, hogy Bánffy Miklós nem a magyarság képviselőitől mint választott vezető kapta megbízatását, hanem a román királytól. Ebből pedig később, bizonyos és igen sajnálatos politikai feszültségek keletkeztek az erdélyi magyarság politikai köreiben.

Az Országos Magyar Párt húsz éven át lényegében egy passzív ellenzéki és ellenállási politikát folytatott, melyet az erdélyi magyar ifjúság baloldali, de polgári szárnyának jórésze, 1938–39-re már nem támogatott. Az OMP vezetősége viszont a Magyar Népközségnek Bánffy Miklós elnöklete alatt történő megalakulásában a román kormány ékverési kísérletét látta, és azt tartotta, hogy Bánffy Miklós és hívei messze túlmentek azon a határon, ameddig realpolitikai megfontolások alapján, talán, el lehetett menni. A kérdés tulajdonképpen ma is az, hogy védte-e a lehetőségek szerint a Népközség az erdélyi magyarság érdekeit, vagy sem? Hiszen, mint annyiszor a történelemben, most is Románia külpolitikai viszonyai tették szükségessé a rendeletileg létrehozott Magyar Népközség létrehozását, nem pedig a romániai magyarság érdekei védelmének, gazdasági és tudományos életének irányítási és modernizálási szükségessége, melyre a királyi diktatúra nyomán elfogadott új román alkotmányban hivatkoztak.

Vita Sándor a maga részéről úgy látta, hogy a Népközség kitűnő és haladó gondolkodású magyarokat tudott munkára mozgósítani. S a *Hitel* 1939/1. szá-

mában Gazdaságpolitikánk lehetőségei címmel alapos és részletes tanulmányt közöl, Albrecht Dezső Új helyzetben. Magyar Népközösség című tanulmánya mellett. Mindkét írásban egyértelműen támogatják a Bánffy Miklós által vezetett – új társadalmi-gazdasági lehetőségként értelmezett – szervezetet, s mivel a Magyar Párt addigi, egyoldalúan jogvédelmi és sérelmi politikájával elégedetlenek voltak, s mivel mindig az erdélyi magyarság minden irányú belső megszervezését látták fontosabbnak, szívesen vállaltak szerepet Bánffy Miklós felkérésére. Bánffy a társadalmi szakosztály vezetésére megnyerte Kós Károlyt is, aki viszont a vele meleg barátságban levő Albrecht Dezsőt is maga mellé állította.

„Emlékszem – írja Vita Sándor Önéletírásában – egy nagyon szép őszi napra, amikor Albrecht Dezsővel átmentünk Bánffyhunyadról Kós Károlyhoz. Nem a művészeti világban is jól ismert ún. Varjúvárba, hanem a hegyoldalra levő tanácskoztunk arról, hogy mi legyen ebben a sok ismeretlent magában rejtő helyzetben az erdélyi magyarság magatartása. Tudjuk, hogy Kós híve és hirdetője volt a transzszilvanizmus gondolatának, s ez a magyarság autonómiáját jelentette volna, de a királyi diktatúra idején erről még csak szó sem lehetett. Ezt Kós is világosan felismerte, mégis határozottan támogatta Bánffy Miklós politikáját. És úgy láttuk, s az én nemzedékem többsége is így látta, hogy most a magyarság belső építő munkája vált fontossá. [...] A Népközösség lapja, a kolozsvári *Ellenzék* heti 4 oldalas mellékletet ajánlott fel Tamási Áronnak, hogy ezeken a hasábocon a fiatal nemzedék szelleme érvényesülhessen. Ez a melléklet »Vasárnapi Szó« címmel 1939 kora őszen jelent meg először, a Tamási által fogalmazott »Nemzedéki Vallomás«-sal. Ez a vallomás hangsúlyozza: »...a fiatal nemzedék úgy látja, az élet tényei azt mutatják, hogy az erdélyi magyarság lélekben önmagához tért. Ez az igazság, mint minden igazság a földön, magában hordja a munka és az építés törvényét.« A vallomás azzal a ma már elég merésznek ható megállapítással zárul, hogy az erdélyi magyarság életformája a családdá alakult nemzeti közösség. – Alább közlöm azoknak a névsorát, akik ezt a »Nemzedéki Vallomást« aláírták: Abafáy Gusztáv, Albrecht Dezső, Asztalos István, Asztalos Sándor, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter Béla, Gagyai László, Jancsó Elemér, Juhász István, Kacsó Sándor, Kemény János, Kéki Béla, Kovács György, László Dezső, László Ferenc, Mikó Imre, Nagy András, Nagy Ödön, Parádi Kálmán, Pálffy Károly, Szabó István, Szabó T. Attila, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Szűcs Elemér, Teleki Ádám, Váró György, Vásárhelyi Z. Emil, Venczel József, Vita Sándor, Vita Zsigmond, Wass Albert. – Ez tehát egy elég széles kör volt, benne voltak már – Jancsó Bélát kivéve – az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztői is. És semmiféle csoporthoz nem tartozó fiatal írók is. De hiányoztak a marxisták: Balogh Edgár, Demeter János, Bányai László, Nagy István, Jordáky Lajos.”¹³

Valószínűleg a »Nemzedéki Vallomás«-nak is szerepe volt abban, hogy Vita Sándor alapos elemző és tudományos értékű szakdolgozatot írt az erdélyi magyar társadalom gazdaságpolitikai lehetőségeiről, melyet a már említett *Hitel* számban közölt. És amelyből ma is érdemes bővebben is idézni, s tanulni is:

„Társadalmunkból hiányzott a közgazdasági érzék és tudás – ezzel a bajjal hasztalan küszködtek már Széchenyi és Kossuth is –, s a gazdasági élet erői és irányítói pedig többnyire idegenek voltak a magyarságtól. A túltengő állami gondoskodás rányomta bélyegét a magyar társadalomra, melynek élete nagymértékben fejletlen és szervezetlen maradt. Természetes tehát, hogy kisebbségi életünk még hosszú évekig magán hordozta az állami gyámkodás és a politikai gondolkodás bélyegét, és tehetetlenül, tanácstalanul állott azoknak a kérdéseknek a megoldása előtt, amelyek eddigi életében nem jelentkeztek. Az új helyzetben a védekezés első számba vehető eszközei jogiak és politikaiak voltak, s a politikai és a gazdasági élet összefüggései csak évek múlva kezdtek nyilvánvalókká válni, a szerves és összhangos nemzeti élet vágya pedig alig pár éve nyomul előtérbe, s ezzel egyidejűleg válik a gazdasági szervezkedés gondolata közvéleményünkben is egyik legelső nemzeti feladattá. [...] A Magyar Népközség megalakulása már ennek az új szemléletnek az elvi győzelmét jelenti. A régóta óhajtott Gazdasági Tanács a Népközség gazdasági alosztályának létesítése által már megalakultnak tekinthető. Ez lesz a jövőben hivatva gazdasági életünk irányelveit és munkatervét megszabni, általános gazdaságpolitikánk alapelveit lefektetni, a feladatokat előre megállapított és rangsorozott terv alapján megszabni s a gazdasági szervezetek közt a munkamegosztáson alapuló összhangot megteremtteni. A gazdasági szervezethez kérdésének – mint évekkel előbb írtuk – két fogantyúja van: egyfelől a céltudatosan jelentkező közvélemény, mely az irányító intézményt a magáénak ismerje el, másfelől pedig a célszerűen gondolkozó vezetők, akik a személyi ellentéteket, előítéleteket, hiúságokat félretéve, a közösségi élet parancsai alatt állnak, és az intézményt megvalósítják. [...] ...az egészséges nemzeti élet alapja gazdasági életünk megszervezése, fejlődő ipar és kereskedelem, jövedelmező mezőgazdaság, jól kiépített pénzügyi szervezet s mindezek nyomán általános gazdasági és társadalmi jólét. [...] A gazdasági szervezkedés nem öncél, csak eszköz, amellyel bizonyos célokat el lehet érni. A nemzeti közösségnek gazdasági közösséggé kell válnia.¹⁴ [...] Ezért a Népközség elsősorban gazdasági közösségként kell működjön, s ugyanakkor meg kell fogalmaznia gazdaságpolitikánk feladatait, melyek a következőkre kell irányuljanak: elsősorban a gazdasági funkciókat kell megismerni, elsajátítani (termelés, értékesítés, hitelezés), azokat megszervezni, hiszen megszervezésük éppen akkora jelentőségű, mint a megfelelő érdekvédelmi szervek megteremtése. A társadalmi szociális funkciót nyilván nem zavarhatjuk össze annak gazdasági tényezőivel. Mert a gazdasági élet nem ismer munkásságot, mezőgazdasági réteget vagy iparos osztályt, hanem legfeljebb mezőgazdasági vagy ipari termelést, fogyasztást, értékesítést, kereskedelmet, tőkét. Ezek azok a tényezők, amelyekkel számolnunk kell, amikor gazdasági életünk új alapjait lerakjuk. [...] A tőkés gazdaságtársadalmi rend mai korszakában a gazdasági élet kialakításába elhatározó módon beleszólni, közgazdasági célokat megvalósítani elsősorban tőkés alapokra fektetett gazdasági alakulatokon keresztül lehet. A szociálpolitika módszere és feladatai nem téveszthetők össze a gazda-

sági politika lényegével, s a különböző termelő rétegek védelme és képvisellete nem azonos a szoros értelemben vett közgazdasági tevékenységgel, mely más tényezőkkel számol.”¹⁵

A gazdaságpolitikai feladatok meghatározása viszont nem történhet meg a létező és köztudott gazdasági erők, tartalékok és reális adottságok, valamint a fogyasztói elvárások számbavétele és felleltározása nélkül. De fontos a nemzeti, közösségi vagyon számbavétele, a magánérdekek egymás közti s a közérdekekkel való összhangja, a szakemberi kapacitások felmérése, s az egyetemes érdekek meglátása is. Vita Sándor mindezek tudatában méri föl az erdélyi mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és hitelélet létező alapjait, s az azokra való lehetséges építést.

Mert: „A gazdasági élet nem tűri meg a részérdekek szerint való tagozódást. Termelés, fogyasztás, közvetítés, hitel szorosan kapcsolódnak egymásba. [...] A magyarság gazdaságpolitikáját felelősen irányító szervezet nem hagyhatja ezeket a szempontokat sem figyelmen kívül, és a termelési ágak szerint való tagozódáson túl meg kell találnia a regionális tagozódás lehetőségeit is. [...] A tennivalók egész sora bontakozik ki előttünk. A megoldást célzó intézkedések rendkívüli felelősséget és hozzáértést kívánnak meg, kizárnak tehát minden, a pillanatnyi lelkesedéstől vezetett javaslatot, s ezek nem igényelhetnek maguknak csalhatatlanságot. Hangsúlyozzuk: nem a csúcshintézmény felállításán, új keretek létesítésén vagy messzenéző tervek kidolgozásán van a lényeg, hanem az új magatartáson, melynek az intézmények felelősei részéről jelentkeznie kell, s az új közszellemen, mely társadalmunkat az új program megvalósítására alkalmassá teszi. Erős közösségi szellem, belső önfegyelem és tudatos áldozatkészség, minden önös érdek háttérbe szorítása tehetik csak eredményessé a Népközség gazdaságpolitikai munkáját.”¹⁶

Ezek voltak a naiv, szép elméleti, de mindenképpen hasznos és ma is érvényes megfogalmazások, ám hogy a romániai politikai élet és történelmi sodrás mit tett lehetővé, már tudjuk. A bomlasztó politikai eredményt pedig aligha érte meg. Vita Sándor visszatekintve, önéletírásában ezt így összegzi: „A Népközségben sok szép és hasznos eredmény is született, de a mi eszményünknek, a minden magyar intézményt magába foglaló Magyar Szövetségnek megvalósításához egy lépéssel sem jutottunk közelebb.”¹⁷

A *Hitel* 1939/3. számában pedig, a már említett szakmai felmérés, elemzés és leltár igyekezetében, Erdély mezőgazdaságának helyzetképét¹⁸ írja meg ebben a gazdag, szemléltető anyaggal (grafikonok, táblázatok) dústított összehasonlító tanulmányban, de tulajdonképpen az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület „a legaktívabb, leghasznosabb és leginkább tömegeket megmozgató szervezet” 1936 és 1939 közötti eredményeit és kibontakozó gazdasági felvilágosító, szervező-oktató tevékenységét méltatja. Ugyanakkor megállapítja, hogy a Szász Pál által vezetett egyesület nem érhetett volna el akkora eredményt, ha a kisebbségi élet első tizenöt éve nem ébresztette volna rá az erdélyi magyarságot arra, hogy az állami életből való kiszorítottság szükségessé teszi a kisebbségi sorban

élők megszervezését és a megfelelő széles körű érdekvédelmi szervezetek létrehozását. De az EMGE-nek hatalmas példányszámban megjelenő, Demeter Béla által szerkesztett szaklapjáról, az *Erdélyi Gazda* hasznos szerepéről sem feledkezik meg.

Vita Sándor még 1938-ban tervezetet készített el egy erdélyi magyar statisztikai központ létesítésére, melyet az Erdélyi Múzeum Egylet révén képzelt megvalósíthatónak. Amikor ez Szász Pálnak, az EMGE elnökének tudomására jut, azt azonnal az általa vezetett szervezet keretében kívánta megvalósítani. Vita Sándor így (a *Hitel* szerkesztői megbízatása mellett) az EMGE főállású alkalmazottja és nélkülözhetetlen szakembere lett. Az összesítő statisztikák és kimutatások rendszeres készítése, a munkálatok, tanfolyamok, szervezések áttekinthető állapota és követhetősége nagy segítség volt mind a központi, mind a vidéki munkában. Önéletírásában egy idevágó részletet is találunk:

„1940 júniusában, Szász Pál kérésére, az utóbbi tíz év terméseredményeiről készítettem egy nagy táblázatot és térképeket is. Világos okkertől sötét barnáig színeztettem ezeket, s így ha ránézett az ember, látta, melyik megyében milyen színvonalú a búza-rozs-kukorica termelés, és mit lehet várni. [...] A táblázatokkal, térképekkel Szász Pál felment Pestre s ott átadta azokat gróf Teleki Pál miniszterelnöknek. Ismerve Teleki Pált, természetes, hogy ezek nagyon érdekelték őt, s mondta, hogy hétvégére hazaviszi tanulmányozni az anyagot. Mikor Szász Pál visszatért Pestről, összehívta a felügyelőket és engem, megköszönte munkánkat, amit Pesten sokra értékelték, s különösen kihangsúlyozta, hogy Teleki Pálnak mennyire tetszettek az én térképeim. Vajon ezek közrejátszottak abban, hogy a második bécsi döntés után behívtak képviselőnek?”¹⁹

Nemcsak az, de jellemző ez a feltételezés Vita Sándor szerénységére és a továbbiakban emberi tartására is.

Észak-Erdély visszatérte után pedig, a Dél-Erdélybe szoruló Magyar Népközösség – új elnöke, Gyárfás Elemér elnöksége alatt – a háborús viszonyok közepette s a román retorziók árnyékában bábszervezetté válik.

Az *Ellenzék* felelős kiadója

1939-ben Bánffy Miklós, a Magyar Népközösség elnökének felkérésére elvállalja a nagy múltú kolozsvári napilap, az *Ellenzék* felelős kiadói megbízatását. A Bartha Miklós által 1878-ban alapított lap a későbbiekben többször cserélt gazdát és ideológiai profilt, ám mindvégig megmaradt közvéleményt alakító, következetes sajtóorgánumnak, utolsó megjelent számáig, 1944 októberéig. Vita Sándor 1939 és 1944 között meghatározó, felelős kiadója, szerkesztője és szerzője is egyben. Ám mindez egy külön sajtótörténeti tanulmány tárgya és témája.

(Folytatjuk)

Tartozás

nálam okosabbak mondják
hogy amit szüleinktől kaptunk
majd gyerekeinknek adjuk vissza
s végül minden egyensúlyba kerül
ha csak el nem csesszük

azon a szutykos novembervégen
amikor tél még nem hó még nem
de jöttek ünnepek
én mint az állam majdnem megbecsült szolgálja
te addigra már pont hogy jól menő nyugdíjas
így álltam egyszer csak eléd
átmeneti és azóta is tartó
pénzzavaromban
mert hiszen – hiszen tudod
fizetésnapon meghozom
végül elgyűrtem húszezresed
s azt hittem
félmosolyodhoz társult szomorú szemedből
mindent tudok

aztán fizetésnapon hiába vártál
s mire legalább szabadkozni kezdhettem volna
már jött is az ünnep
te meg addigra nem voltál már sehol
mintha bánatos megértésedből
ezt is tudnom kellett volna

és az a húszezres még ma sincs a kezemben
de valahol már mindörökre megvan
én meg ideiglenesen itt állomásozó
és jól a nyakamon maradt
pénzzavaromban

úgy rakom egymás után
fillérről fillérre a forintot
hogy
ha csak el nem cseszem
hát szomorú félmosollyal
már mindent tudjak
amikor egy szutykos novembervégen
valamelyik fiam
egyszer csak eléem áll
mert hiszen – hiszen tudom
és minden egyensúlyba kerül

Bagolyköpet

felborzolt tollával busa fejével gülü szemeivel
vészmadárkodó huhogással
úgy ül az ágon
mintha az alatta tornyosuló
szőrcsomók csontkupacok tollmaradványok
tintás papírfecnik
másnak fel sem tűnő pizlicsáré szirszarok
gyanús állagú emészthetetlen halmával
végre minden a helyére került volna

– csak ő ül az ágon
felborzolt tollával busa fejével gülü szemeivel
vészmadárkodó huhogással
tudván ha a megrekedt tartalmakat
nem öklendezné vissza
darabonként maga alá
most a szőrcsomók csontkupacok tollmaradványok
tintás papírfecnik
másnak fel sem tűnő pizlicsáré szirszarok
gyanús állagú emészthetetlen halma helyén
saját maga heverne
elfulladt torokkal
felpuffadt testtel
kifacsarodott szárnyakkal
– mintha végre minden a helyére került volna

„Csitíthatatlan halott”

Csoóri Sándor költőszerepéről

„remény szegénylegénye, sárga viasz-király,
a földönfutó füst volt a te országutad.

Fekszel, csitíthatatlan halott –”

Csoóri Sándor: *Csokonai*

Életműve és közéleti tevékenysége történelmi jelenség, a nemzeti kultúra magasrendű értéke. Műalkotásai és tettei a magyarság fáklyavívói közé emelik Csoóri Sándort. Pályakezdésének rövid ideig tartó, naiv korszaka múltán, autonóm értelmiségi lényét kibontakoztatva, már a Rákosi-korszakban tiltakozott a magyar nép fölé ültetett hatalom nyomása ellen. Számos versével kiállt a szegényekért, azokért, akik közül kiemelkedett. A szülőföldjén tapasztalt erőszakos parasztpolitikát feltáró szociográfiája országos visszhangot keltett a megtorlás és a téészesítés éveiben. Mesterét Illyés Gyulában találta meg, illetve Illyés őbenne találta meg legméltóbb utódját akkor is, ha tanítványa közelebb állt a szürrealizmushoz, mint ő. A nem hivatalos közéletben Csoóri hamarosan a fővárosi értelmiség mérvadó személyisége lett. Az 1956-os forradalmi mozgalomból is kivette részét, s a megtorlás és a konszolidáció éveitől a Kádár-rendszer bukásáig s azután is e nagy nemzeti összefogásunk eszméit tartotta ébren. Ma is ámulok *A kiegyensúlyozottság ára* című esszéje (1967) tabudöntögető bátorságán, amelyben az ötvenhatos forradalom igazságos megvitatását sürgette. Az összefogást hiányolta akkor is, amikor a rendszerváltás lázában a *Nappali Hold* (1990) cikksorozatát írta. Ellenzői tévesen értelmezték néhány mondatát. Tudta ő, hogy a negyvenes évek első felében zajló magyar holocaust is nemzeti sorskérdés volt. Ellenfelei nem vették figyelembe, hogy az egész, árnyalatokban gazdag magyarság szabadságáért harcolva 56-os szellemben hiányolta és sürgette a magyar értelmiség együttműködését. Egy másik félreértés: egy színesztéziákban gazdag, ódai hazaverse így zárul: „Ölelni másutt is ölelhetsz, / de ölni csak itt maradt jogod” (*Idegszálaival a szél*, 1967). – Ölni sehol sincs jogod! – hallottam többektől is a tiltakozást. Az ötödik parancsolatot én is minden idegszállammal tisztetem, de a szabadság hőseit sehol nem ünnepeznék, ha sosem fognak fegyvert a szabadságért. Az egzisztencia és a történelem határhelyzeteivel hitelesítette az *ölelni* – *ölni* betűrím etikus költői logikáját.

Publicisztikáiban nyíltan, verseiben a modern költészet áttételes művészi eszközeivel küzdött nemzeti sorskérdéseink megoldásáért. A Kádár-rendszer diktatórikus jellege a hatvanas évek közepe felé enyhült, de ezért súlyos árat fizettünk. A szovjet megszállás, a bűnben fogant proletárdiktatúra, a földtulajdon erőszakos kisajátítása, az erkölcsi romlás, a népességfogyás, a trianoni határokon kívül rekedt magyarság jogsérelmei vagy a prágai tavasz és ősz egészen a nyolcvanas évek végéig tabutémák maradtak. Ő áthágta a tilalmakat, vállalta a támadásokat. A kommunista birodalom szétesése után, a nemrég még szövetséges ellenzéki csoportok közti csatározások közepette Csoóri a Széchenyi-féle országépítés örökségével összhangban működő, Petőfi radikalizmusával képviselt demokrácia előjárója maradt.

A nép, a nemzet ügyeiben állást foglalo költőnek a lírai stílus szabadságáért is meg kellett küzdenie. Meggyőzőn hangoztatta: az igazmondáson esett csorba óhatatlanul az anyanyelv sérelmeivel jár, és a stílus gyöngeségei a gondolat tisztázatlanságából fakadnak. Emlékezhetünk, hogy az irodalmi nyelv korszerűsítése milyen akadályokba ütközött a hetvenes évekig húzódó sematizmus idején. A „belvárosi társaság” költői, Csoóri, Tornai, Marsall, Orbán, a szépprózában Hernádi, Konrád ráéreztek a modern nyugati példákra, s valóságos stílusforradalmat folytattak a szocreál stílusdiktatúrájával szemben. A kor két nagy újtója, Juhász Ferenc és Nagy László az alkotói egyéniség önállóságát hozta irodalmunkba. József Attila verseinek egy addig elhanyagolt, mágikus tartománya is ide kívánczok. E szintézisteremtő klasszikusunk – egyéb érdemei közt – egy nevezetes művészi áramlat kezdeményezője is, amelyet éppen Csoóri és nemzedéke vitt diadalra: a más művészeti ágakban is érvényesülő bartókiságot. József Attila kései, egzisztencialista-humanista oldalát inkább az Újhold-líra folytatta a háború utáni depresszióban, ám a népköltészeti indíttatású költészet modern áramlatának nagyhatású teoretikusa Csoóri Sándor volt. Ő mutatta ki több művészeti ágazatban is az először Németh Lászlótól megfogalmazott bartóki modellt, a rokon népek eposzaiban, a román kolindában és a régi magyar népdalban az avantgárddal közös lényegét. Hivatkozási alapja egyik részről az autentikus folklór, másik részről a szürreális és expresszív módszereket alkalmazó kortársi költészet. A népi a sokaság életéből jön, a modern pedig egyéni és művi úton születik, így „népi szürrealizmusról” nem beszélhetünk – vetették szemére bírálói. Pedig a modern költők az izmusokat – köztük a szürrealizmust – megfürdették a népköltészet „tisztá forrásában”, s egyesítették a felgyorsult élethez illő, kihagyásos versbeszéddel, az ősi ben is jelenvaló absztrakcióval, az álomi képzettársítással, a mágikussággal. A modern lélektan sem vág szakadékot az ember egyéni és kollektív ösztönei közé. Csoóri Tornaival a magyar népdalban is észrevette, amit Afrika, Amerika, Óceánia törzsi művészetében a XX. századi Európa sok művésze meglátott: az emberi lényegét. Nyelvrokonainknál József Attilától kezdve költőink éppúgy fölfedezték a népdal és az eposz mélységét, mint ahogy Nagy László a délszlávok balladáiban bukkant a tiszta forrásra. A nemzetközi az önálló nemzetek találkozásából jön létre, tanította Csoóri Illyés nyomán.

Ady Endre önkritikus-öntudatos magyarságához, a politika és szerelem közös ars poeticájához azért hasonlítom Csoóri Sándort, mert az ő költői szótárában is kiemelt jelentősége van a minden, vagyis az egyetemes fogalmának. Ady egyik ars poetica mondata az „én [...] mindennek jöttem” (*Hunn, új legenda*). Csoóri-nál megtaláljuk ennek megfelelőit még hiperbolikusabb metaforákkal, például: „Benépesülök, mint a Föld, hogy minden megtörténhessen velem, [...] ne csak a szerelem, / mert a testem is történelem” (*Vakító semmi-térkép*, 1973). Másutt: „a világ leszek, vagy meghalok” (*Tavaszi plakátjai*, 1967). A szándék hasonló: a minden és a világ vágya és eszménye. Adytól származik a XX. századelő kulcsmondata, mely szerint „Minden Egész eltörött, / Minden láng csak részekben lobban, / Minden szerelem darabokban”. Ady életében a nemzeti és a haladó már nem egyesülhetett egy töretlen, közös akaratban, mint Petőfinél a reformkor végén – a XX. század erre a tanulásra virradt. Csoóri még riasztóbb formában fejezi ki a modern életben az eszmék erózióját. Egy önmegszólító versében így: „Amit kívántál: / a hiányával most minden a tied” (*Ragadozó*, 1967). A gondolat az emberi teljesség hiányának letaglózó fájdalmáról szól. Észrevétele a kornak megfelelően még tragikusabb, mint Adyé: a sajátosan magyar értékek már csak szilánkjaikban ismerhetők föl. A sokaság lelki meghasonlásait csak a nagy önismeretű egyéniség tudja kifejezni. Csoóri a fejlett, ám elidegenült országokban körülpillantva is tapasztalta a társadalmi manipuláció jövőtlenséggel fenyegető következményeit. Közéjük tartozik a totalitás elvét sértő globalizmus, a pénzvilág és a szupranacionalizmus érdekszövetsége. Emberöltöttekkel Ady után még tovább hasadt a homo sapiens lelki-szellemi-biológiai egysége. Rejtve is működő nemzeti értékeinkben, a felbomló paraszti életforma maradványaiban és azok őrzőiben érezte meg Csoóri az erőtartalékokat. Bartók, Kodály, Illyés, Németh, a szociográfiáírók, a NÉKOSZ-nemzedék, másfelől Kós Károly, Bibó István bátorította arra, hogy teljes érzelmi odaadással és kritikai érzéssel tárja föl és rakja össze a végoráit élő régi közösség értékeinek cserepeit. A Petőfitől, Adytól, Illyéstől örökölt Dózsa-kultusz fontos összetevő a fiatal Juhász Ferenc, Nagy László, a Csoórral egy ütemben kibontakozó Tornai, valamint filmes alkotótársaik, Kósa Ferenc, Sára Sándor műveiben. Ez a hagyaték is lendületet adott Csoóri alkati rebellisségének (Vasy Géza szava). A kulturális örökség mellett lényeges a gyerekkorából megőrzött természeti én emléke is. Éppúgy Erato hatalmas szerelmi költészetében, az erős szexualitás és annak lelki szublimációja. A költő nagy mondatai közt tartom számon: „Minél rosszabb egy társadalom, annál személytelenebb” (*Készülődés a számadásra*, riport Hatvani Dániellel, 1980). A szerelem tűnékenységét Csoóri éppúgy ismerte, mint szárnyat adó erejét – szenvedélyes és tragikus szerelmi lírája ritka érték az elidegenülés korában. Férfiassága maximalizmust jelez, amelyet a párjával visszanyert teljesség uraként hitelesít. Innen is ered az öntudat, mely műveiből sugárzik. „A háborúból kijutott; a szorongásból, a [...] betegségből szintén. [...] Mégis teli voltam kezdeményezéssel, reménnyel és akaraterővel. [...] velem a történelem madarát is meg lehetett volna fogatni. Duhaja voltam a nyelvnek, a gondolkodásnak; vere-

kedésre és monologizálásra egyaránt kész, aki »ugrik egy jó szóra nyomban« – nyilatkozta. Sokrétűen bontakoztatta ki formátumos lírai személyiségét. Fölismerzte, hogy az Egyenlőség, Szabadság mellől elsikkasztott Testvériség, a közhe-lyekkel le nem járatható szeretet milyen szorosan összetartozik. Így jut el a „Minden jó író végül is a többiek Krisztusa” kimondásáig, mint Ady a „magyar Messiá-sokig”. „Egyszer még kitüntetett hely[m] lehet a Golgotán”, írta Csoóri kételyek között is (*Mindenem, ami volt*, 1990 körül). Kiss Ferenc jegyzi meg Csoóri-esszé-jében: „nem képzelhető el átütő tehetség emberi jelentőség nélkül”. A sokaságért kiálló, önfeláldozó, erős morális érzékű költőre igaz ez a megállapítás. Ifjúkori, de már érett verseiben népmesei hősként szól a reményéről mint létszükségről, a legkisebb fiúból lett királyfi természetességével: „elvész a föld, ha nem élhetek / boldogítóan s vakmerően” (*Menekülés a magányból*, 1962). Másutt: „mihelyt meg-tanulnék élni, lemondanék az irodalomról” (a *Második születésem* utószava, 1967). Később is az életet helyezi a művészet fölé, de ennek ellenkezőjét is megírja: vívódása hitelesíti önellentmondásait. E „következetlenségek” az önismeretért folytatott örökös belső vita és a lelkivilág sokoldalúságának jelei. Csoóri vállalja a Tornainál is felbukkanó nomád értelmiségi minősítést, s a barbár sem idegen tőle, miközben minden agresszivitást elítél. E jelzőkkel az eredet fontosságát érzékelteti, mint Delacroix, Gauguin, Picasso számos festménye, Bartók *Allegro barbarója* vagy Carl Orff *Carmina buranája*. Csoórinak az utóbbival azonos című verse (1962) szabados dal: „Hát élek, ahogy élhetek, / avas deákként mondok éneket, / torkom reszel, hangszálam sodrott birkahúr – / nem leszek pártfő, se tisztes gondnok úr!” Kihívó a hatalommal szemben. A középkori diákénekből a lázadást szűrte le úgy, hogy az ideológusok prűszkölték tőle. A *Sírályvonal* ugyancsak a bekerítési kísérletek elutasításával tüntet: „Tűfok portása, hazák házmestere nem leszek!” Az elutasítást erős önérzet táplálja: „időm avatva tör-ténelemmé”. Gregory Corsóhoz írt verse a társadalmon kívüliséggel tüntet a sza-badsághiányos rend ellen. Még Che Guevara radikális baloldalisága is hat rá, míg föl nem ismeri annak ártó következményeit. A nyugati forrongás is vonzza, de ráébred, hogy a „balosok” reménytelenül közömbösek nemzeti sorskérdé-seink iránt. Az erkölcsi romlás láttán önmagából izzadja ki a tisztaság, az őszin-teség igazgyöngyét. Lázadó természete, Kiss Ferencsel szólva, mediterrán vér-mérséklettel párosul. Erős vitalizmus jellemzi, ha ez nagy nekikeseredéseivel hullámmzóbb is, mint Nagy Lászlónál. Ám lelki ereje nem inog meg, amikor pro-vokálón vágja a hatalomnak kihívó szavait. Ebben kiemelkedik kortársai közül, bár vannak méltó követői az ifjabbak között (pl. Ratkó, Utassy). De főként ba-rátja, Tornai József verseiben találunk az ő ifjúkori gesztusaihoz hasonlókra. Avantgárd manifesztumokra emlékeztetőn írta Tornai: „Összetörjük a kőtáblákat”; „A nagy túlzást szeretném kitalálni” és „Szükségem van a boldogtalanságra”. Csoóri mintha módosítaná ez utóbbit: „Szükségem van az ifjúságra, / mint útle-vélre az utazónak: // szükségem van a kezetekre, hogy minden magányt le-romboljak” – szól a társakhoz intézett vallomása. Megbonthatatlan egységben láttatja a szabadság és a szerelem eszméjét: „elvész a föld, ha nem élhetek /

boldogítóan s vakmerően". A szabadság életörömét így kiáltja ki: „Jegenyék, zöld, zöld szökőkútjaim, / záporozzatok tavaszt a magasba!”

Lámpák és öklök elé című versében (1980) jelzi: tudja, mi mindent kockáztat a hatalommal szemben azzal, hogy *provokálja a fátumot*. „Könyveink nagyon okosak lesznek, mint a sértetlenül / kihantolt sírleletek. / Írva áll bennük a jó-vághagyhatatlan élet / eposza: a pünkösdi seregszemlék napiparancsa vérbe-tűkkel, az esők verse, / az emberárulás verse, / [...] / s egyszerre, mint a fantom-fájdalom, / sajogni kezd az életünk hiánya, / a szerelem, mint a lefűrészelt jobb láb / s elmennénk már egy kihallgatásra boldogan, / lámpák és öklök elé.” Forradalmibban aligha fejezhető ki a vállalkozás kockázatossága. Az intenzív élet híve, s ha vállalásairól szól, önnön heroizálásától sem riad vissza. Ezzel megütközést kelt sokakban. Avítt „váteszi” szerepet emlegetnek nemcsak politikai támadói, hanem azok az esztéták is, akik személytelenebb vagy – partikuláris értelemben – túlzottan is magánérdekű tehetségek szolgálatába szegődtek. A régi nem mindig avítt, de az új sem mindig aranyvaluta. A letagadott közügyekért csak a bátrak állnak ki. Így lesz a jellemi érték is esztétikum. Pilinszky jelölte ki az utat a részvétben az egyéni és közösségi megtisztuláshoz, és Csoóri is „messianisztikus” szerepet vállalt, amikor sorskérdéseinket személyes ügyeiként kezelte.

Sokszor kozmikus jelenségekkel, égi és földi erőkkel fejezi ki személyes érzéseit. Az ezredfordulón Csoóri eleven cáfolata annak, hogy az irodalmi mű értéke független az alkotó lényétől, tetteitől. Úgy vélem, Csoóri a Petőfi-modell XX-XXI. századi megfelelője. Ahogy Petőfi a maga korában, stílusújító is volt. *Második születésem* című kötetében kikristályosult nyelve nélkül nem lett volna az a nagy költő, aki társadalmi és esztétikai szinten is hat az emberekre. Vers az, amit prózában nem lehet elmondani, vallotta. Esszéiben nem egyszer idézte Lautréamont-t: „szép az esernyő és a varrógép találkozása a boncasztalon”. Csoórirra vetítve így egészítem ki ezt: ...amennyiben valami emberit szolgál. A költői trópusok, különösen a metafora és ennek más alakzatokkal való kombinációi egyéni lelemények Csoórinál, s kihagyásaikkal együtt is összefüggő asszociációs látomássá állnak össze. Íme egy példa: „Ég ablakmosói, fák, / ne kenjétek össze arcomat, / odafönt ragyog” (*A folyó*, 1967). A szabad képzettársítás, a váratlan témaváltás, a szerkezet filmszerű vágásai sajátos költői logikához vezetnek. Nem „népies” külsőségekkel él, hanem a hamisítatlan népdal és a modern mesteri ötvözésével. Ilyen ez az összetett kép *Mindenen túl* című szerelmes versében: „Akármim légy, / csak meg ne halj, / nincs szükségem a túlvilágra. / Óceánjáró hajóm nem lehet soha a koporsód – / ültess inkább / egy szalmaszállra”, írta. Azt a népdalt vegyíti a modern élet tárgyi világából való képsorával, amelyet esszéiben is szívesen idézett: „Elment, elment az én párom, / Világgá ment egy fűszálon.” A szatmárcsekei csónakfejfák gyászos képzete is benne rejlik az idézett népdalban. Tagoló ritmusában is megmutatkozik a népdalhatás. „Búvóhelyem messze Pesttől, / mint régi erdő régieknek [...] / Láthatatlan leszek, de látó, / bogáncsos, tüskés életű, / betyár a magam sorsa ellen / s nagyked-

vemben is keserű.” A betyársors, a XVII. századi elődök kurucossága, a mikesi bujdosás becses nemzeti hagyományunk. Csoóri űzőtsége nem csak stílusörökség: együtt hanyatlik el s ugrik talpra népével, mint Ady. A képi áttétel, a túlzás mítoszi magasságokba röpít, akár a népdalokban. Nemcsak a különféle trópusokkal bánik mesterien, hanem az intellektus fogalmaival is. Asszociációs láncolatai csak részben hordoznak tárgyakat, sokszor szolgálnak egyértelműsítő fogalmak keretétül. „Éjszakáznom csak a pusztá föld maradt: / egyetlen papírlap az arcom előtt: megőszült / kivégzőfal, vakító semmi-térkép. Országot / karcolhatok rá: letagadott hazát.” A *megőszült kivégzőfal* inverziója az áldozatos költősorsra utal. A komplex képben Balassi, Petőfi, Radnóti végzetének esélyével néz szembe.

Nincs rá szüksége, hogy a metaforák hasonlatokra bonthatók legyenek. A képzettársítások minden dolgok összetartozásának sugallatára jönnek létre. Ilyen a buddhai azonosulás is a mindenséggel. Én és világ, parányi és határtalan lép frigyre képsorában: „Suhognak hangos szerelvények: egymáshoz láncolt napok, / vonat-zörgésű éjszakák s hoznak gyökerestől / kitépett erdőt, hogy a mellembe elültessem, / tenyerem árkaiba verítéket, hogy folyóm is legyen...” Történelmivé avatja e fölkentté tevő átszellemültséget: „...s vaskoronát, hogy a belülről égő embert is / megkoronázzam”. Verseinek átvilágítása ezúttal is történelmi szenvedéseket mutat ki. A tűzkoronás parasztkirályt az én körébe vonja. Az élet még sok próba elé állította utolsó alkotói korszakában. A rendszerváltozás utáni pályaszakaszában a megfáradt ember elégtelenségének lehetünk tanúi. Fohászkodó dalaiban, szonettjeiben megjelenik Isten. Mint őstapasztalat és mint vágy, mint a mindenség iránti alázat jelképe – és mint közönyével lázadásra okot adó Atya. Ilyen a többi között a *Bűnbánó vers*, a *Lehet, hogy Isten keres újra* vagy az *Esztergomi elégia*. S egy kései nagy verse, amelyet most sem mulaszthatok el említeni: a *Szorongó séta a mezőn*. Istennel viaskodó lírájának legbartókibb darabja ez. Képi világa ősi népmesénket, a *Fehérlófiát* idézi. Kihívón fordul Istenhez, a biztos vereség tudatában is fölemelő érzésekkel:

„Ha küzdőtársat akar, jöjjön ő
s verjen bele a földbe,
mint a népmesék óriása.”

Ennél szebbet aligha írtak *Az ős Kaján* óta. A legjobbak így tekintenek az ősi hagyomány tükrébe.

Csoóri Sándor néprajzi forradalma

Csoóri Sándor Zámolyon 1930-ban beleszületett az élő népi kultúrába. Így vallott erről 2005-ben a vele készült interjúban: „Kereszténnyé válásunk első pilanataiban kétféle történelem és kétféle kultúra keletkezett nálunk is, az egyiket a magas jelzővel illetjük, a másik a népi kultúra egyszerűbb, eredetibb világa. Én az utóbbi neveltje vagyok. Nekem a betlehemezés, az ólomöntés, a májusfa-állítás, a szüreti mulatságon megjelenő gólyafejű alakok legalább annyira az életem részei voltak, mint az, amikor szüleim arra oktattak, a felnőtteknek jó előre köszönjek, mert ez hozzátartozik a becsülethez. Népdalokat ismertem, cserépkorsóból ittam a vizet, a csákvári fazekasok köcsögéből kentem szilvalekvárt a kenyereimre...” (Zágoni 2005, 5).

Pápai diák korában, 1947-ben vőfélyként unokabátyja lakodalmára átírta a zámolyi vőfélykönyvet. A megszokott rigmusokat, a kántortanítós hangot vörösmartys sorokra cserélte. A népi kultúrával szembeni korai konfliktusára három évtized múltán emlékezett: „Nem közönséges fintora a sorsnak, hogy első nyilvános szereplésem sikerét azoknak a rokonaimnak a körében arattam, akiknek a maradék hagyományát én segítetttem rapityára zúzni” (Csoóri 1994, 693).

A népi kultúrához a népköltészet és a modern költészet közötti átjárhatóság felismerésével talált vissza a népköltészet szürrealista vonásainak felfedezésével. Segítette ebben Muharay Elemér felkérése 1959-ben: drámát íratott vele parasztszínjátékszók számára, felhívta a figyelmét Csanádi Imre – Vargyas Lajos: *Röpülj páva, röpjélj* című magyar népballadás könyvére. Utóbbit, a költőtárs és földi 1954-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent munkáját már ismerhette, hiszen első verseskötetének, a *Felröppen a madárnak* ugyanennél a kiadónál 1954-ben Csanádi Imre volt a felelős szerkesztője, így megjelenésekor szoros kapcsolatban álltak. Ugyancsak kezébe került Csanádi Imre *Zámolyi parasztdalok* című közleménye, amely a Vargyas Lajossal közös zámolyi népdalgyűjtés eredményeként született (Csanádi 1955, 152–180). Később idézett is belőle: „Csanádi Imre

költő a magyar népköltészet, illetve virágköltészet egyik legszebb szövegét jegyezte le közös ismerősüinktől, az öreg Simon Józseftől (Csoóri 2007, 87):

„Valaki jár a kertemben,
Fekete galamb képiben,
töri virágomnak színét,
rozmaryngomnak elejét.”

Muharay felkérésének hatása: „Ekkor kezdtem el a balladás, a népdalos, a néprajzos könyveket bújni” (Csoóri 1994, 702).

A népi kultúra újrafelfedezésének folyamatát, lépcsőfokait *Tenger és diólevél* című esszéjében összegezte (Csoóri 1994, 691–769). Döntő lökést adott az újrafelfedezéshez Erdély, Moldva, Kallós Zoltán: „Ezerkilencszázhatvannyolcban megismerkedtem Kallós Zoltánnal. Ő is hallott már népköltészeti vonzalmairól, sőt olvasta is ballada-tanulmányomat s a népdalok szürrealisztikus jellegéről szóló fejtegetéseimet, s a barátságunk máris közös szenvedélyre, közös érdeklődésre alapulhatott. Alkalmanként együtt vágtunk neki Gyimesnek, Moldvának, Kalotaszegnek vagy a Mezőségnek... A Magyarországon éledező népzenei és néptáncos reneszánsz Kallós mezősegi zenéitől, dalaitól a hetvenes évek elején olyan fölhajtóerőt kapott, amely lélektani, esztétikai áttételek révén mindmáig eleven erő maradt” (Csoóri 1994, 748–750).

A népi kultúra értékeinek újrafelfedezése, a Muharay Elemérrel, Martin Györggyel, Kallós Zoltánnal kialakult kapcsolat, együttműködés eredményeként Csoóri Sándor az 1970-es években a népi kultúra reneszánszának, a tárgyalakotó népművészeti- és a táncházmozgalom egyik fő támogatójává, népszerűsítőjévé, esszéiben elméleti megalapozójává vált. Mindez családjára is kisugárzott: első felesége, Marosi Julianna népdalgyűjtő, népdalénekes volt, fia, sőt unokája is népzenező a Muzsikás-, illetve az Ifjú Muzsikás Együttesben.

A zámolyi szőlőhegyen, diófák és rigók vendégeként a népművészet újjáéledésének fontos elméleti kérdései foglalkoztatták: „Egy nép, amely népi kultúráját ugyanúgy vállalja, akár a múltját, semmivel nincs távolabb Európától, sem az egyetemes értékek világától, mint amelyik nem vállalja. Ellenkezőleg, egyre közelebb lesz” (1994, 762). „Az egyoldalú szemlélet háttérében mi más munkált, mint az, hogy a parasztkultúrának – a parasztság évszázados alkotásának – a paraszti életforma eltűnésével párhuzamosan el kell tűnnie? Ebben a szikár logikában igazság szerint hinni kellett. Csakhogy a szikár logika jobban hasonlított a matematikára, mint az életre, mert ha a magyar népdal, a magyar népzene és néptánc a parasztságunk alkotása is – tulajdonjogát tekintve nemcsak a parasztságé, hanem az egész magyarságé. Elmúlni tehát csak a magyarsággal múlhat el” (1994, 763). „S ha a parasztság mint hagyományörző közösség föladta is a visszatérés esélyét, mert az ipari civilizáció föladta vele, a népművészetben, népi kultúrában fölgyülemlett érzékenységet és tudást ki más vállalhatná egyelőre, mint az az értelmiség, amelyik ennek a gyökerkeresésnek a történel-

mi fontosságát megértette. S ha már vállalja, nemcsak mint írásos hagyományt, hanem mint szájról átvett hagyományt is vállalnia kell” (1994, 768).

A *Tenger és diólevél* a néprajzi forradalom kifejtésével zárul: „Az ipari forradalmak képzettársító hatására elem rajzolódtott a néprajzi forradalom, amely legalább hetven évre robbantja ki a maga kis helyi háborúit a kultúrában és a művészetekben világszerte. Csöndesebben vagy zajosabban, mindenesetre elháríthatatlanul. Gondoljuk csak el, hogy a néger szobrászat fölfedezésétől a mexikói festészetten át a mai táncházmozgalomig, a húsvét-szigeti szobrok megbámulásától az egész földkerekségre kiterjedő népzenei reneszánszig mi mindent ide sorolhatnánk! Különösen megerősödött ez a néprajzi forradalom a második világháború után, amikor a harmadik világ népei múltjukkal s kultúrájukkal együtt színre léptek. Hogy mit hoz majd ez a rendkívüli, mert minden eddigitől elütő változás, egyelőre még megjósolhatatlan. Annyi bizonyos, hogy átmenetileg mindenképpen szellemi többszólamúságot készít elő, nemzetközi műszóval: kulturális pluralizmust. Az iparilag fejlett országok európai szerkezetű kultúrája mellett olyan kultúráknak is egyenjogúságot ad, amelyek – alkotukat nézve – mítosziak, vagyis a mi racionalizmusunkkal szemben inkább esztétikai jellegűek, s közvetlenebbül kapcsolódnak még a hagyományokhoz: az ősművészetekhez, népművészetekhez” (1994, 769).

Görömbei András egy fontos szempontra figyelmeztet: „A *Tenger és diólevél* akkor keletkezett, amikor a népköltészet reneszánsza kibontakozott, a táncházmozgalomban újra eleven élménnyé lett a népi kultúra... Az újonnan felfedezett népi kultúrából friss erők áramlottak. Érthető Csoóri Sándor bizodalma ennek a frissítő erőnek a távlatait illetően” (Görömbei 2003, 107).

A táncházmozgalom megalapozásáról, kibontakozásáról Csoóri Sándor írta 1982-ben Pesovár Ferenc *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene* című könyvének előszavában: „A klasszikus gyűjtőnemzedék: Vikárék, Bartókék, Kodályék után támadt ugyanis az ötvenes években egy új nemzedék, elsősorban táncgyűjtőkből, amely a harminc esztendő alatt ugyanolyan fölbecsülhetetlen munkát végzett, mint az elődei. Martin Györgyre gondolok, Pesovár Ernőre, Andrásfalvy Bertalanra, Novák Ferencre, Tímár Sándorra, hogy csak a legismertebbeket soroljam. Közéjük tartozik Pesovár Ferenc is... Az ország alig tudott és még ma is alig tud erről a rendkívüli munkáról és eredményről... Szinte azt mondhatom: suba alatt dolgozva, sanda szemektől távol, messzebbre jutottak. Hogy milyen messzire, azt a hetvenes években kibontakozó magyarországi táncházmozgalom bizonyítja tán a legmarkánsabban. Martinék, Pesovárék csöndes, módszeres és minőségi munkája nélkül a mozgalom nem talált volna rá az eredeti táncstílusok és a népi hangszeres muzsika eredendő összetartozására s lendületes örömére. Emlékszem a mozgalomellenes morgásokra, a féltékeny dödögésekre, de ugyanúgy emlékszem Martin György és Pesovár Ferenc pártoló, csöndes mosolyára. Biztatás volt benne, és jóváhagyás. Néha még ennél is több: jóra izgató dac. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy Budapest után elsőként a székesfehérváriak zárkóztak föl a táncházasok magasra csapó kedve mellé” (Csoóri 1982,

6–7). Valóban, Budapesten 1972. május 6-án rendezték az első táncházat a Liszt Ferenc téri könyvesboltban, Székesfehérváron 1974. február 16-án került sor az első táncházra az Építők Művelődési Házában (Botos 2001, 7–9).

Négy évtized múltán csökkent ugyan a népi kultúra iránti érdeklődés intenzitása, ám értékei a kulturális prularizmus szellemi többszólamúságában napjainkban is hatnak. Gondolok itt arra, hogy a népzene, néptáncot alapfokú és középfokú művészeti iskoláinkban, sőt a Zeneművészeti és a Táncművészeti Egyetemen is oktatják. Eredményességét jelzi a *Felszállott a páva* televíziós vetélkedők ismétlődő, a résztvevők és a nézők tömegeit megmozgató sikere. Nemzetközi elismerésként a magyar táncházmozgalom 2011-ben az UNESCO világörökség listájára került.

Esszéi nem csupán a néprajzi forradalomról szólnak: „A nemzeti tudat, nemzeti önismeret legfontosabb területeit helyezik új megvilágításba Csoórinak azok az esszéi és tanulmányai, melyekben történelmi tudatunk megtisztításáért, a népi kultúra értékeinek elismeréséért és az ország határain kívül rekedt magyarság emberi és nemzeti jogaiért emel szót” (Görömbei 2003, 81). E kérdéseket, például az egy és oszthatatlan magyar nemzet létezésének hangsúlyozását, ezzel együtt az 1920-ban meghúzott határainkon kívül, a szomszéd országokban élő magyarok ügyét a magyar néprajztudomány is folyamatosan a felszínen tartotta. Három nagy vállalkozásunk: az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikon*, a kilenc mappába rendezett *Magyar Néprajzi Atlasz* és a (megjelenésére kilencenkötetesre bővült) nyolckötetes *Magyar Néprajzi kézikönyv* az egész magyar nyelvterület népi műveltségét mutatja be. Bizonyosága ez annak, hogy néprajztudományunk művelői nem veszítették el szakmai identitástudatukat, az egész magyar nyelvterület népi kultúrájában, a szomszédos európai népekkel való sok évszázados kulturális kapcsolatokban, kölcsönhatásokban gondolkodnak.

Közel járok az igazsághoz, ha feltételezem: Csoóri Sándor gondolatai, esszéi, közéleti szereplése is megerősítette azt a felfogásunkat, hogy a néprajz a Rajnától keletre a nemzeti-kulturális gondok, sorskérdések megértésének, megoldásának elősegítésére különült el a tudományok rendszerében. Abban is megszilárdított minket, hogy Magyarországon, a Kárpát-medencében a nemzeti néprajztudomány, a nemzeti kulturális örökség értékeit felmutató néprajz léte a XX. század utolsó harmadában, sőt a harmadik évezred elején még mindig időszerű. E felismerések talaján nálunk napjainkig fennmaradt a művelődéstörténeti megalapozottságú, nemzeti néprajztudomány, lerázva magáról a polgári társadalom hagyományos értékeit leépíteni szándékozó, nemzetromboló ordas eszméket.

IRODALOM

Botos József: *A székesfehérvári táncházak története*. Székesfehérvár, 2001, Alba Regia Táncgyesület.
Csanádi Imre: Zámolyi parasztdalok. In *Fehérvár*. A Vörösmarty Irodalmi Társaság antológiája, 2. Székesfehérvár, 1955, 152–180.

- Csanádi Imre – Vargyas Lajos: Röpülj páva röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest, 1954, Szépirodalmi.
- Csoóri Sándor: *Nomád napló*. Budapest, 1978, Magvető.
- Egy süveg alma. In Pesovár Ferenc: *Béres vagyok, béres*. Fejér megyei népzene. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1982, 5–7.
- Tenger és diólevél. *Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994, I–II*. Budapest, 1994, Püski.
- Visszanéztem félutamról*. Budapest, 2004, Helikon.
- A hagyomány rejtett oldala. *Magyar Nemzet*, 2005. február 5., 30–31.
- Tizenhét kő a parton. Esszék. Budapest, 2007, Nap Kiadó.
- Görömbei András: *Csoóri Sándor*. Pozsony, 2003, Kalligram.
- Kiss Ferenc: Nomád nemzetség. *Hitel*, 2016/11, 89–95.
- Zágoni Erzsébet: Az édenkert elgazosodott... *Fejér Megyei Hírlap*, 2005. február 12., 5.

Rituális tánc. Kazahsztán, Tamgali, 1995

Sánta Ferenc-novellák a televízióban

Sánta Ferenc emlékének

A még „elevenen” ható Sánta-művek korszakában, azaz a hatvanas-hetvenes években, konkrétan 1965 és 1973 között szinte nincs olyan év, amikor ne készült volna filmfeldolgozás az író valamely novellájából, habár ezeket a kritikaírás teljesen figyelmen kívül hagyta. Tehát Sánta Ferenc rövidprózája alkalmas opusznak bizonyult a mediális váltásra. Az már más kérdés, és egy kissé meglepő, hogy ugyanakkor ezeket az adaptációkat többnyire egyszer mutatták be a televízióban. 2000–2002 között mindössze három filmfeldolgozás volt látható: a *Halálnak halála* (rendezte Szinetár Miklós, 1968), a *Müller család halála* (rendezte Mihályfi Imre, 1972) és a *Mécsek* (rendezte Katkics Ilona, 1992). Az elmúlt évtizedben pedig csak a népszerű regényadaptációkkal találkozhatott újratekintések során a nézőközönség.

Egyértelműen és jogosan merül föl a kérdés: ennyire „nézhetetlenek” ezek a feldolgozások? Itt elsősorban nem a technikai eljárásokra gondolunk, hanem a filmes alapanyagnak, kvázi a Sánta-novelláknak a korszerű vagy korszerűtlen témakibontására.

A fentiekben fölmerülő dilemma egyféleképpen oldódhat meg, mégpedig úgy, ha egy rövid áttekintést adunk ezekről a feldolgozásokról, a teljesség igénye nélkül. Jelen tanulmányunkban bepillantást szeretnénk nyújtani a Sánta-filmek tágabb „műhelyébe”, amelyben neves rendezők, operatőrök, dramaturgok és színészek működtek közre. Idejüket pazarolták volna ezeknek a játékfilmeknek az elkészítésére, vagy „ott és akkor” valóban láttak többlet-mondanivalót a művekben? Nem titkolt célunk, hogy bár vázlatos elemzésekkel, mintegy madártávlatból, de érteni vágyó interpretációs szándékkal mutassuk meg a feldolgozásokat.

Sokan voltunk (rendező Dömölky János, 1966)

Az írói indulást jelző *Sokan voltunk* című elbeszélés Sánta visszaemlékezései szerint már 1952-ban megvolt a fejében, de csak két évvel később jelent meg az *Irodalmi Újságban* 1954. március 13-án. Nemcsak egy életmű nyitányát, hanem „egy

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, tanár, költő, író, kritikus, szerkesztő.

egész prózaíró nemzedék indulását”¹ látták benne a kritikusok, így szinte nincs olyan Sánta-tanulmány, amely ne foglalkozna vele.² Mi most egy kevésbé ismert oldaláról közelítünk az elbeszéléshez, mégpedig a film médiumán keresztül. A kérdés: ez a balladaira hangolt novella, amely közismerten egy népi rítust ruház föl etikai tartalommal, hogyan képes „szólni” a film nyelvéen?

Az első megjelenést követően tizenkét évvel később egyedül Dömölky János vállalkozott a történet feldolgozására. A húsz és fél perces fekete-fehér adaptációt 1966. október 25-én tűzte műsorra a Magyar Televízió, és bármilyen meglepő is: azóta sem vetítették. Pedig méltán állítható, hogy *nézhető* produktum, még ha nem is a legművészebb filmtechnika jellemzi.

A film nyitóképében emblematikusan egy barlangot látunk: a novellában csak később hallunk a Büdös-barlangról, ahová meghalni mennek az idősebbek, és csak a mű utolsó harmadában „járunk” a helyszínen. Ehhez képest a filmes elbeszélés azonnal exponálja azt az egyszerre szakrális és profán közeget, amit a barlang térképzete magában foglalhat.³ Az állókép látványát egy fájdalmas hegedűszóló erősíti föl még jobban, miközben megszólal a narrátor (Avar István hangján): „Egy időben, nyomorúsága nagy idején a székely nép körében szokás volt az ősi, történelem előtti korszakokból maradt népi rítus szerint, hogy az öregek, hogy éhségtől mentse a családot, önkéntes halálba mentek. Felmentek, fel a hegyek közé, és a Büdös-barlang mélyén ma már pontosan vegyelemzett gázok közé merültek. A többi néma csend.”

Itt fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a fenti narratív betét nem szerepel a novellában, bár ha valaki régebben olvasta a szöveget, hajlamos lehet úgy emlékezni, hogy ott is jelen van, ugyanis a műről való általános beszédben a fentiekben szereplő népszokás dominál, és köréje „artikulálódik” az éhség kegyetlen, emberevő tapasztalata, az éhező család képe. (Ha az összes Sánta-filmadaptációt együttesen vizsgáljuk, akkor a *Mécsek*, a *Tündérvilág*, a *Müller család halála* és a *Veder* című novellaadaptációkban alkalmaz a rendező külső narrátor-hőst.⁴ Itt egyébként kissé zavaró, hogy férfihangon halljuk a gyermek Ferike belső megnyilatkozásait.)

A narratív betét után tűnik csak föl a szerző neve, majd a cím (amely után helytelenül pont áll), valamint a szereplők névsorát⁵ olvashatjuk, s ezután kezdődik a cselekmény filmes kibontása. A novella második bekezdésével indul

1 Vasy Géza: *Sánta Ferenc* (monográfia). Bp., 1975, Akadémiai, 8.

2 Legutóbb Cs. Nagy Ibolya foglalkozott vele a legmélyrehatóbban a *Kortárs* hasábjain. Cs. Nagy Ibolya: A szegénység halált hozó traumái. *Kortárs*, 2009/2, 63–71.

3 „Faragó Kornélia a mitológiai, archaikus és bibliai térképzetek között a labirintus mellett a barlangot említi. Faragó Kornélia: *Térirányok, távolságok*. Térdinamizmus a regényben. Újvidék, 2001, Forum, 99.

4 „Ha a szereplő a történet cselekményét valamilyen módon (mesél, visszaemlékezik stb.) elbeszéli, akkor a film narrátor-hőssel rendelkezik.” David Bordwell: *Elbeszélés a játékfilmben*. Ford.: Pócsik Andrea. Bp., 1996, Magyar Filmintézet, 74.

5 Görbe János, Maklár János, Szemes Mari, Misoga László és Zeitler Zoli. Az ő neve helytelenül szerepel a műsoradatlapon: Leitler formában!

a történet: a „Nagy dolog az éhség” (*Sokan voltunk*, 5) tételmonddal.⁶ Először az apa (Görbe János), majd a gyermek (Zeitler Zoltán) és az anya (Szemes Mari) arcát⁷ látjuk félközeli beállítással; a főszereplő nagyapa (Maklár János) tehát csak némi retardációval kerül a kamera fókuszába.

Majd az apa mesébe kezd: „Egyszer volt, hol nem volt, volt a világon egy szegény ember.” Ezzel a mesekezdéssel, betéttörténettel ismét a szegénység tematikája válik hangsúlyossá. „Ennek a szegény embernek volt egy fia.” Itt az apa megáll a történetmondásban, tekintete előre vetül: a varrat technika alkalmazásával a kamera most mutatja meg a nagyapa arcát, hátulról, kissé féloldalas fejtartásban premier plánban.

A novella kevés párbeszédét helyel-közzel megtartja a film, ám néha úgy érezhetjük, hogy ezek a félszavak is egy igen mélyen megterhelt ön- és világértelmezés súlya alatt fejlődnek nyelvi megnyilatkozásokká. Olyan, mintha szinte csak a befogadó számára verbalizálnának a szereplők gondolatai, ők ugyanis a tekintetekből is megértik egymást („– Gondolod, Ferkó?”). A viszonylag hosszú átöltözési jelenet után az utolsó vacsora képére érdemes figyelni: háttérben egy kép látható a falon, amelyen Mária a gyermek Jézussal szerepel, miközben a filmkép előterében egy családot látunk, amely először jeleníti meg kép formájában magát az alkotás címét. (A szakrális tematikát hordozó kép mint *idézet* úgy kapcsolódhat a filmes narrációhoz, hogy egy olyan – a szentképen kétszemélyes, anya-gyermek közötti – feltétel nélküli szeretetet hirdet, ami a szűzsé fő mondanivalója.)

A nagyapa tyúkevesi jelenete is hosszabbra szabott, nyilvánvalóan bizonyos ellenpontként szolgálhat a mű témaválasztásához.

Majd a szobabelsőt elhagyva külső térbe érkezünk: este van, tél, és madártávlatból látjuk a gyors búcsúzási jelenetet. (A hangminőség, a szereplők hangereje ugyanolyan, pedig nem „testközeli”, hanem madártávlatból látható a jelenet.) A „Ferike hadd jöjjön...” nagyapai megszólalás éppen a film arany metszéspontján található (a 20 és fél perces időtartam 13. percénél van). Hajszálpontos itt a dramaturgia: 14 perc 12-nél van a csúcspont: 14:05-nél hangzik el az „engem többé nem látsz” mondat.

Majd ismét a szobában vagyunk, ahol először az unoka érdeklődik apjától: „Nagyapa mikor jön vissza?”; majd az apa ingerült, kitérő válasza után („Akkor, amikor te nem kérdezed!”) betér a házba Csűrös Ignác (Misoga László), akinek kérdéseiből („Rég ment el?”; „Őköt megcsókolta-e?”) kiderül, hogy a nagyapa végül is a halálba távozott. Ekkor látjuk Ferike meglepődött arcát és az apa megtört, asztal fölé hajoló alakját.

6 A tanulmányban szerepeltetett műidézetek utáni oldalszámjelölések a következő forrásra utalnak: Sánta Ferenc: *Isten a szekéren*. Bp., 1970, Szépirodalmi.

7 „Nem létezik arcnagyközeli, az arc maga a nagyközeli, a nagyközeli eleve arc, és mind a kettő affektus, affektus-kép.” Gilles Deleuze: *A mozgás-kép*. Bp., 2008, Palatinus, 114.

A következő jelenet már nappal játszódik: ismét a narrátor-hős hangját halljuk. Végezetül felcsendül újra a fájdalmas hegedűszóló: a magas és mély hangok váltakozása teszi ingerültté, feszültté a zárlatot némi disszonáns hangzással. A szimmetrikus rendezés is szépen megfigyelhető: most a gyermek, majd az apa, végül a barlang képét látjuk (tehát éppen fordítva, mint a film elején), amely valamiféle kaput is formáz.⁸ Ez a keretes szerkesztésmód így egy végérvényesen lezárt, visszavonhatatlan tragédiát jelképez.

A novella balladai sűrítettségét szinte sehol sem kívánta hosszabbra nyújtani, kibontani a filmes elbeszélés, így ez a székely szűkszavúság jellemző stílusává lett a filmnek is. Úgy gondoljuk, hogy az „emberi sors drámáját”⁹ megörökítő Dömölky Jánosnak és a stábnak sikerült a fekete-fehér „dilemmák” mellett a sorsszerű árnyalatait is filmre vinnie. Ahogyan egy másik Sánta-hős, Wilhelm Müller történetében is, aki szintén a családján szeretett volna segíteni.

A Müller család halála (rendező Mihályfi Imre, 1971)

„A kisember és a történelem kapcsolata Sántának régi kísértő témája: a *Müller család halálától* a *Húsz óra* után publikált *Az árulóig* többször is nekirugaszkodik a feleletnek”¹⁰ – fogalmaz Földes Anna, aki az írói „témakísértés” felől szembe-síti a művet. A *Müller család halála* először nyomtatásban az 1961-es *Farkasok a küszöbön* című kötetben jelent meg. B. Nagy László a kötet talán „legszenvedélyesebb, legkétségbeesettebb írásaként” értékeli a szöveget, amelyben Müllert Don Quijote-i, tragikomikus alaknak nevezi, aki „a maga mániává torzuló családi kötelességtudatával”¹¹ kerül a mű központjába.

Ahogyan Sántának is ez a leghosszabb elbeszélése,¹² a belőle készült tévéfilm is egy komolyabb dramaturgia és rendezés, illetve színészi játék össz munkája. A közel másfél órás fekete-fehér¹³ filmet 1972. október 13-án főműsoridőben (20:00 órai kezdettel) sugározták, illetve még 2002. augusztus 31-én 23:00 órakor volt látható a televízióban (azaz harminc év alatt mindössze kétszer). Mivel a kritika eddig nemigen foglalkozott vele, így a következőkben arra szeretnénk rávilágítani elemzésünkben, hogy a film, amely az 1961-ben kötetben publikált

8 Cs. Nagy Ibolya is utal erre, amikor Róheim Géza halálalfogásából az új élet kapuja affektust említi. Cs. Nagy: i. m. 67.

9 Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*. Pozsony, 2010, Kalligram, 391.

10 Földes Anna: *Húsz év – húsz regény*. Bp., 1968, Szépirodalmi, 397.

11 B. Nagy László: *A teremtés kezdetén*. Bp., 1996, Szépirodalmi, 410.

12 Közel hatvanhét oldalnyi szöveget tesz ki az alábbi kiadásban: Sánta Ferenc: *A Müller család halála*, in *Farkasok a küszöbön*. Válogatott elbeszélések. Bp., 2008, Airón, 58–154. (*Az Isten a szeréken* című kötetben 52 lapnyi terjedelmű a szöveg: i. m. 239–290.)

13 Kiigazító észrevétel: a PORT.hu-n színes filmként tüntetik föl, ellenben a rendelkezésünkre álló filmarchívumi felvétel fekete-fehér.

irodalmi szöveg után tizenegy évvel később született, miként hasznosította a Sánta-mű recepciótörténeti meglátásait.¹⁴

A szüzsét a műsoradatlap a következőképp összegzi: „Müller, a náci rendőrség tagja, előzetes letartóztatásban várja ügyének tisztázását a náci börtönben. Ő ugyanis hat gyermek apja, s az emberiség nevében tiltakozott a háború, az embertelenség ellen. Saját rendszere azonban kivégzi.”¹⁵ A rendező, Mihályfi Imre (1930–) Kállai Ferencre osztja Müller szerepét, akinek *A tanú* című filmben is hasonló szerep jut. (Mihályfinak nem volt tudomása Bacsó Péter szereposztásáról, pedig három évvel korábban, 1969-ben forgatták *A tanút*, igaz, a közönség elé csak tíz évvel később kerülhetett.)¹⁶ Mindenesetre Kállai színészi játéka az elhíresült „tanúval” egyenértékűnek mondható: kidolgozott, árnyalt, karakteres.

A film valójában az elbeszélés második szakaszával kezdődik (Sánta sor kihagyásokkal tördeli művét szakaszokra, mintegy montázsszerű jelenetekre). A filmes expozícióban tehát nem a börtöncellában vagyunk, hanem a kórházban, ahol Müller a feleségét (Törőcsik Mari) látogatja meg, aki éppen hatodik gyermeküknek adott életet. Ha a filmes elbeszélés zárlatára, az akasztófa fülkéjének látványára gondolunk, máris szimbolikus térben, az élet behatárolt „koordinátái” – a kezdet és a vég – között látjuk az eseményeket. Ez a kórházi „prológus” valójában in medias res kezdésnek tekinthető, ugyanis ez után kezdődik a film. A főcím előtti jelenet célja, hogy „felkeltse az érdeklődésünket, s így a főcímet már úgy nézzük végig, hogy bizonyos információkkal rendelkezünk”.¹⁷ A stáblista után a film kiinduló beállításként (*establishing shot*) egy ablakkereten és egy rácson keresztül egy ajtót láthatunk, amelyben Müller jelenik meg hamarosan. Miközben a vádlott körbe-körbesétál a zárt térben, a filmes látvány háttérében halljuk a parancsnok és a tisztviselő párbeszédét. A jelenet itt ismét újat hoz a cselekménybe, ugyanis kiderül, hogy Müllerre halál vár. Nem mintha az elbeszélésben Sánta nem tartaná fönt ezt a létbizonytalanságú feszültséget, ugyanakkor az olvasó a mű végéig reménykedhet a fordulatban.¹⁸

14 *A Filmek és alkotók-sorozat* 11. darabja Mihályfi Imre pályáját tekinti át. Az előszót Sánta Ferenc írta.

15 A műsoradatlapra az MTVA szíves közreműködésével hivatkozunk.

16 Mihályfi Imre szíves tájékoztatása szerint. Vö.: (Beszélgetés Mihályfi Imrével)

17 Kovács András Bálint: *Film és elbeszélés*. Bp., 1997, Korona, 42. Kovács András Bálint kiegészítésként megjegyzi, hogy „általában nem időrendileg helyezkedik el az expozíció a cselekmény idején”; itt azonban – ha a történet összes jelenetét időrendbe szeretnénk állítani, akkor – mégis ez a képsor lenne a legelső.

18 Ezzel az örökényi fogással (a *Tóték*ban szintén a mű elején kiderül, hogy mindhiába a család odaadó tette az Örnagyért) a drámai feszültség máris megteremtődik a befogadóban, hiszen ennek tudatában nézi végig az eseményeket. „[...] A Müller család halála című történet a *Tótékat* idézi. Az alaphelyzet ugyanaz: egy család, amely csak (?) élni akar. *Tóték* feladja szokásait, életüket, önmagukat a célért, Gyula sorsának jobbításáért, Müller teljes életét gyermekeinek szenteli, hogy azok mindennap megkaphassák a szükséges ennivalót, e szerint vállal munkát, ez vezérli összes cselekedetét.” Bokányi Péter: Sánta Ferenc novelláinak groteszk vonásai. *Napút*, 2002/8, 25.

Ezt a részvétet próbálja sejtetni Kühle¹⁹ őrnagy háttérlátogatása Müller cellájánál. Kühle a sötét folyosón a cellablakon keresztül kémleli az elítéltet. A következő képsorokban Müller cellájában vagyunk, ahol a moralizáló Müller („Egyáltalán miért csinálunk bármit is, ha nem a gyermekeinkért?!”) háttérében levő cellaajtó kis ablakán jól látni Kühle szájának és orrának kontúrjait szuperplánban. Emellé érdemes odaállítanunk azt a képkockát, amelyben a kamera „fordított” beállítással a folyosóról, azaz „kintről” fényképezi Müller arcának ugyanezen részletét, illetve még egy hasonló kisablakos arckivágást láthatunk akkor, amikor a hóhér les be a szűk kis cellablakon, hogy szemügyre vegye „áldozatát”.

Visszatérve a cellajelenetre: a Sánta-szövegben is hangsúlyos szerepet kap, ismétlődő jelenetként vissza-visszatér az a meggyőződése Müllernek, hogy ő Isten törvényének különös védelme alatt áll, azért nem végezhetik ki.

A következő jelenetben Kühle szobájában vagyunk, ahová egy börtönszolga levelet ad át Kühlének „Wolfgang Müller úrnak” felirattal, Martha Müller nevével a boríték bal alsó sarkában. Itt a késleltetés technikáját alkalmazza a film, ugyanis az elbeszélésben annak részletes tartalmát a levél kézbesítéskor megtudjuk. A filmben viszont Kühle elolvassa a levelet, de csak akkor értesülünk annak tartalmáról, amikor a parancsnoknak megmutatja azt. Ekkor halljuk Martha a narrátor hangján férjéhez írott sorait, miközben a kamera Müllerék lakását mutatja, amint Martha épp vacsorát „szortíroz” gyermekeinek: gondosan elosztja a kenyeret, vaját, tejet. Ebbe az életképbe sűrítetten láthatjuk azt a szülői felelősséget, amiről Müller a film és az elbeszélés elején beszél feleségének.

A film dramaturgiája gyakran átrendezi a történet időrendi szálait. Azután, hogy Kühle zsebre teszi Müller levelét, ismét a börtöncellában vagyunk, ahol sor kerül a „nagyjelenetre”. Müller cellatársa a következő kérdést teszi föl Müllernek: „Tulajdonképpen, hogyan lett magából rendőr, Müller?” Müller először az utcai tisztaságról, majd a tolvajlásról „értekezik” hosszasan, mély empátiával azokról a fiatal bűnözőkről, akiket szülői „háttértelenség”, a körülmények változtatnak meg. Egy hosszabb eszmefuttatást hallhatunk a fejadagok eloszlásáról, kalóriatáblázatokról. A filmben kanálvéggel karcolja rá az asztallapra számítási műveleteit a címszereplő. Itt a karcolás csupán illusztratív szándékkal történik, látványos filmes fogás; az elbeszélésben viszont ez az „adatolás” csak nyelvi szinten jelentkezik.²⁰

Igen érdekes jelenet (szintén filmes betoldás) következik: Kühle „magántisztviselő” visszavonulva szobájába, egy kulcscsomó segítségével, a kulcsok üreges végét miniatűr sípoknak használva Mozart *Eine kleine Nachtmusik* első tételé-

19 A Kühle beszélő név: hideg, fagyos, részvételen. (Az elbeszélésben szereplő Herr Oberst kifejezésnek a filmben a magyar megfelelője szerepel csak: 'ezredes úr'.)

20 Ugyanakkor az ágy vaslábán hegyesre reszelt kanál ötlete Sántáé: az elbeszélés három rövid, falba vésett, utókornak hagyott üzenetet közöl, ezek közül a Friedrich Kühle kifakadó, iro-
nikus falfeliratára koncentrálna a film.

nek²¹ közismert dallamát „fújja” el.²² Elhagyva szobáját, a cellaőrt utasítgatja gyorsan egymás után: „Balra át, jobbra át, hátra arc!”, és így tovább. A megmosolyogtató jelenet egy emberi „gépezetet” próbál modellálni, amelyben a felettesének a közember teljesen alárendelt szerepű: mindent eltűr, és feltétel nélkül engedelmeskedik. A jelenet a tragikomikum határáig megy el: Kühle a cellaőr száját különböző grimaszokra készletesi saját kezével, beállítja egy igen torz alakba, és kéri, hogy maradjon így. Erre a premier plános többletjelenetre valószínűleg azért volt szükség, mert jobban ki tudta általa emelni Kühle önmagában is „eszmei hasadással” birkózó személyiségét, aki nyílt állásfoglalásával Herr Oberst nézetei ellen emeli föl szavát, és aki ezért önzetlenül vállalja a megtorlást.

Kettejük utolsó beszélgetését megtöri a Müller levelének közbeiktatása. Miközben tehát a parancsnok Kühle unszolására ráveszi magát a levél elolvasására, a filmes narrációban Martha hangját halljuk (Töröcsik Mari),²³ s otthoni életképeket látunk (váza virággal). Itt tehát egy többszólamú narratív eljárást tapasztalhatunk: a cselekmény idejéhez képest – a tartalom ismertetése céljából – időben visszaugrunk a levél megírásának idejéhez, amit a főparancsnok „szemüvegén” keresztül látunk, de a levélíró hangján hallunk. A befogadóban itt mélyülhet el leginkább a sorsközösség-vállalás érzése.

Majd visszazökkenünk Oberst és Kühle filozofikus társalgásába, amely abból indul ki, hogy miben különbözik az ember a leglényegesebben az állatoktól. A kérdést Herr Oberst teszi föl Kühlének, aki az elbeszélésben a szeretetet adja válaszul, a filmben viszont az értelmet, és Oberst mondja ki a szeretet szót. Ez a különbség nem lényeges, csupán a kontraszt megteremtéséül szolgálhat. Oberst szájából hangzik el így az a két ellentétes előjelű emberi érzés, amely Oberst polemizáló ember- és világképét stílusosan is megmutatja: a szeretet és a gyűlölet.

A film arany metszéspontján található tárgyalási jelenetet két igen fontos betéttörténet előzi meg. Az egyik ilyen 'scene in scene', amikor a testét is kordában tartó, tornagyakorlatokat végző Müller és cellatársa a trójai háborút mint történelmi sorsfordító eseményt újraértelmezik. Müller szinte mániákusan ismétli meg azt a meggyőződését, hogy Heléna nem volt a várban: „Nem is volt ott soha! Nem volt ott, amiért háborúztak!” Ez az epizód az elbeszélésben is szépen ki van dolgozva, a cselekménytől jól elkülönített szöveg, annyi különbséggel csupán, hogy ott nincs nevén nevezve „az asszony”. Érdekes felülírása ez a mítosznak: a „sok hűhó semmiért” tapasztalata azt sugallja Müller számára,

21 Megjegyzés: ezt a tételt gyakran szokták az életigenlés zeneműveként feltüntetni, ami nem véletlen, hiszen a zenemű eredetileg G-dúr szerenádként ismeretes.

22 „Ettől a rendezői betoldástól nagyon tartottam, hogy nem fog tetszeni Sántának, de tetszett neki.” (M. I. szíves közlése szerint.)

23 A rendező elmondása szerint a film Töröcsik Marira gyakorolta a legmélyebb hatást a szereplők közül.

hogy a történelemben folyó háborúk csupán „kakasviadalok”.²⁴ Müller háborúellenességéről itt kapunk először képet, így természetesen következik a filmes elbeszélésben az a másik epizodikus jelenet, amely az időből és a térből ismét kizökkenti a nézőt: Wolfgang anyósának megjelenése Mülleréknél (*parallel action*), aki a bölcs tudás hordozójaként figyelmezteti a családot és főképp a vejét, Müllert a háború végzetes, családjukat érintő kimenetelére.

A filmes időrendben most ismét visszatérünk a cellában hagyott Müllerhez, akit a tárgyalásra szólít az őr. A film 56–62. perceiben (azaz valóban a feldolgozás kétharmad részénél) kerül sor Müller ügyének tárgyalására.²⁵ Itt, tehát a film igen hangsúlyos pontján hangzanak el összegezve a vádlott azon tételmondatai még egyszer, utoljára, amelyeknek sem „belső” (lelkiismereti), sem „külső” (történelmi vonatkozású) igazságtartalmában nem képes kételkedni: „Őszintén szólva: nem tartom bűnösnek magam.”

A magánzárkába záratott Kühlét mutató történetmegszakító, rövid képsorok után talán még dominánsabban jut érvényre Müller kijelentése cellájában: „Én a leghatározottabban kijelentem, hogy az emberiség jó.” Ez a mondat Sánta jól ismert moralizáló szólama: egyik tévéinterjújában mondja, hogy „az én hitem pedig az, hogy az ember jó”. Erre kontrázik rá szinte azonnal a következő beállítás: a cellán kívül vagyunk, és egy pár szavas mikrodialógus tanúi lehetünk. A hóhér mondja a cellaőrnek Wolfgang Müller nevét, aki a naplójából ellenőrzi az elítéltet: „– Holnap?” – kérdezi. A hóhér válasza: „– Ma.” Majd a már korábban említett intenzív képkivágások játékát láthatjuk: a hóhér szemét a cellaablak résén, végül ellen-beállításként Müller arcát, különleges fénytörésben. Hasonló szuperplánnal a film legvégén találkozunk majd (vö. a hóhér félprofiljával és az árnyékolt szemgödörrel).

A cselekmény kibontakozásának utolsó „állomásához” érkezünk azzal a fokozott feszültséget hordozó jelenettel, amelyben Müller – teljes nyugalmi meggyőződéssel felmentése ügyében – felkínálja cellatársának, hogy ha kivégzik, akkor magukhoz veszik Marthával a kislányát, és önzetlenül felnevelik őt. A türelmét veszítő rabtárs ezúttal képtelen visszafogni indulatait: „Értse meg végre, Müller: magát felakasztják! Értse meg ezt a világot végre, ez a világ egy...” – és itt a nyitódó börtönajtó csikorgása üres szöveghelyként „nyitva” hagyja a rezonőr-rab értékítéletét. A következő két képen az optimista Müllert látjuk, amint magát kihúzza, ünnepélyes ruhaigazítással siet, hogy hallja végre kegyelmi kérvényének elfogadását. Kedélyesen integet vissza a felhergelt cellatársnak is. Látszik és tudjuk: semmit sem ért meg a Külső Hatalom rendszeréről.

A film végén még egy „alvilági” jelenetet láthatunk: az alagsorban várakozó Müller mellett egy másik elítélt is vár a sorára. Ő már a jövőt sugallja Müllernek: „Őszre ők is lógni fognak.” Müller természetesen nem érti meg a szavait. Kép-

24 Vö.: Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas*.

25 A dialógust – szokásos dramaturgiai eljárással – két beállítással vették föl: az egyik mutatja az egyik beszélőt, a másik a másikat.

telen értelmezni az „is”-t, hiszen nem képes elfogadni a tényállást, mely szerint ő is áldozat, főképp amikor megtudja, hogy a másik hétgyermekes apa.²⁶ Miután első negatív értékítéletét halljuk („Embertelenség!”), a falnak dől homlokkal, mint aki hazagondol a családjára utoljára. Alkalmas szituáció az emlékezésre, most látjuk először és utoljára egyedül Müllert.

Itt szakítja meg a film végül az időrendet; valójában azonban itt most párhuzamos történetmesélés folyik: Marthát látjuk, amint tükörben fésülködik, majd észrevesz az ebédlőasztalon egy neki címzett levélkét, amelyet Francz nevű fia írt. A fiú kamaszhangján halljuk a levél tartalmát, amelyben közli, hogy beáll Hitlerjungnak: „Elmegyek harcolni én is. Heil Hitler!”²⁷

Itt a film utolsó jelenetéhez érkezünk: a mű tetőpontjához, ami az epikus cselekményformálásban a fordulópontnak felel meg. Müllerrel közlik, hogy bűnös, kegyelmi kérvényét elutasították. Ezen kijelentés után azonnal Müllerre irányul a kamera: döbbenetet olvashatunk le az arcáról, majd ingerült tiltakozó gesztusait. Az örök szorításából szabadulni akaró Müller, aki eszeveszetten kiabál reménytelenségében, szempillantás alatt elhallgat, amint meglátja a neki előkészített kötelet egy sarokban a hóherral. Ezt egy hirtelen vágással (*jump cut*) mutatja a kamera, ami itt most egyértelműen a feszültségkeltés eszközeként hat. A szinte önkívületben levő, félájult Müller félközelijét látjuk, ez az utolsó kép a főhősről. Végül érdekes effektussal (egyre közelítő három állóképpel) jutunk el a záró jelenethez: a hóhér profil arcközelijéhez. Közben a háttérben halljuk utoljára Herr Oberst szavait: „Mára végeztünk!”

„A Müller család halála című hosszabb elbeszélés nem annyira a hatalom kímeletlenségéről, a náciizmus emberellenességéről szól, mint a kisember, a kispolgár önmagába zárkózásának veszélyeiről”²⁸ – írja Simon Zoárd. Ez a kritikai állásfoglalás ellentétben áll a Földes Anna-féle értelmezéssel, ugyanakkor a filmnek sikerült mindkét irányból közelítenie a témához. A kiváló színészi teljesítményeknek köszönhetően olyan atmoszféra teremődik a filmben, amely „nemcsak a fasizmus lélektani és társadalmi mivoltát, a pszichológiailag megsebzett emberek törvényszerű végzetének tragédiáját mutatja, hanem minden erőszaknak nemet kiált”.²⁹ Bátran kijelenthetjük, hogy a filmnek sikerült interpretáló adaptációjában általánossá formálnia az egyéni élettörténetet. A kritikai fogadtatásban *Az ötödik pecsét*tel gyakran együtt emlegetett mű később a regény árnyékába kerül. Azért reménykedünk abban, hogy iménti rövid filmbemutatásunkban sikerült más fénytörésben is megmutatni a művet, és felhívni a figyelmet erre a méltánytalanul elfeledett tévéjátékra.

26 Az elbeszélésben tizenegy gyermekes. Ez nyilván túlzásként hatott volna a filmben, a lényeg, hogy még Müllernél is „népesebb” család fenntartója az elítélt.

27 Ugyanaz a „történet”: a fiú apja gyilkosának sorába áll, vö. Orwell: 1984.

28 Simon Zoárd: Sánta Ferenc: Isten a szekéren. *Életünk*, 1971/4, 379.

29 Szokolczay Lajos: Sánta Ferenc: Isten a szekéren. *Forrás*, 1971/2, 86.

Egy másik, talán a vetítések gyakoriságából következtethetően ismertebb Sánta-adaptáció, a *Mécsek* című tévéfilm is az „igazságszolgáltatás” felől közelít az emberi lélekhez, ezúttal viszont nem a földi, hanem az égi törvények válnak uralkodóvá: „Ma sem értem, hogyan kerültünk ebbe az üzletelésbe. Biztos az ördög csinálta. Mert ezen az estén nem nyughatott, míg meg nem kísértett bennünket. Azóta tudom, hogy csak egyszer kell rácsapni, többet nem tolakszik (*Mécsek*, 49)” – halljuk a gyermeknarrátor hangját az elbeszélés elején. Az először 1992-ben bemutatott, színes technikával készült kisfilmet 1998–2008 között összesen hatszor sugározta a televízió, tehát a leggyakrabban vetített Sánta-novella-adaptációval van dolgunk.

A tévéfilm forgatókönyvét Katkics Ilona írta Sánta azonos című elbeszélése alapján. Katkics „filmes olvasatában” az elbeszélés talán még „kerekebb” lett: a katona helyett koldust szerepeltető jelenet és a mű befejezésének „átírása” a filmes dramaturgiához jobban illő alkotást hozott létre. Kiemelendő még előljáróban a film természeti képeinek erősen hangsúlyos szerepe, amely mind a nyitóképben, mind a zárlatban domináns. „Szép őszi délután volt. A levegőben játszadoztak a késői illatok, mintha a napsugarakkal kergetőznének. Aranyba, pirosba, ezer gazdag színbe borult a világ” (*Mécsek*, 49) – a fenti lírai tónusú narrátorszöveget az egyik gyermekszereplő hangján halljuk (Mód Kristóf), miközben természeti közegben vagyunk: föntről, egy fa lombkoronája mögül látjuk az őszi avarú tájat. Majd gyerekszivaj hallatszik: egy domb tetején gyerekek fociznak, míg egy kislány véget nem vet a játéknak azzal, hogy a bátyját rendeli haza. (A bevezetőben a narrátor-hős hangján halljuk ezután azt az ördögi kísértést tanúsító mondatot, amely a novellában korábban „hangzik el”). A gyereksereg szétszéledésével a zshivajgó hangok lassan tompulnak, miközben az igen lírai nyitókép expresszivitását erősítő lágy zenei motívumok folytatását halljuk újra. Ekkor válik ki a gyerekből a filmes elbeszélés két főszereplője: egy fiú testvérpár (Mód Kristóf és Tolmár Bálint). Őket látjuk, amint egy kicsi követ rugdosnak maguk előtt a járdán, és a temető irányába indulnak, hogy „lássanak”. Mind az irodalmi szövegben, mind a filmben megtalálható ez a rövid jelentet: „–Menjünk a temetőbe! – Miért? – Hogy lássuk. – Lássuk!” (*Mécsek*, 49–50).

A halottak napján virágba borult temető,³⁰ a gyertyafények ünnepélyes látványt hordozó képsoraihoz méltó csellómuzsika társul. És látják: a sírokon a meggyújtott gyertyákat, az emlékezők sokaságát. „Szedd rendbe a ruhádat!” – figyelmezteti öccsét az idősebb testvér. Miközben hazafelé sietnének, véletlenül az avarban egy fehér zacskóba botlanak, amelyben gyertyákat találnak. A fordulóponthoz jelzi a hirtelen elnémuló zene is. Haza akarják vinni az édesanyjuknak, amikor egy arra járó asszony szó nélkül pénzt nyom a zsebükbe, mert azt hiszi,

30 A Nefelejcs utcai temetőben forgatták a jelenetet (Pestlőrincen). Vö.: Beszélgetés Katkics Ilonával. Katkics Ilona-interjú.

ők árulják a gyertyát. A novellában egy kövér, hajlott hátú ember jegyzi meg a kisfiúnak, hogy: „Ügyes emberke vagy! Még sokra viszed az életben!”, a filmben egy kucsmás, bajszos, egyenes tartású férfi jelenik meg (Székely Tamás), aki hátrébb lép egyet a gyertyavásárlók mögé. „Akkor még nem tudtam, hogy az ördög műve volt” – mondja a narrátor-hős, és hirtelen a forintok és a gyertyák gyors, pergő csereberéjének ütemére disszonáns kis szekundos zongorahangok, hegedű- és dobszó váltakoznak, amelyek a diszharmónia érzetét erősítik a nézőben. A kucsmás-bajszos férfi fejét rosszallón csóválva távozik, ezt kimerevített állóképben is mutatja a kamera. Ezután a gyermekszereplők arcát látjuk premier plánban, miközben a felnőttek kéréseit halljuk (ki hány gyertyát kér); közben a fenti erős hangeffektusokat gyors képváltásokkal, amelyeken gyakran a „kosszos” kezekre fókuszál a kamera: az aprópénzeknek a gyermek markába perdüléseit lassított felvétel jelzi,³¹ s ugyanezt a technikát láthatjuk azon a képen is, amikor a gyermek a jobb kabátzsebébe csúsztatja az aprópénzeket. (Innen helyezi majd át a bal, lyukas zsebébe a filmfeldolgozás végén.)

A következő jelenetben megváltozik a tér és az idő: beesteledik, és a temető oldalsó kőkerítésének axonometrikus végtelenjébe futó vonalai végén különös fényforrás tűnik föl, majd erős köd jelenik meg, míg végül a ködben – lassított mozgással – előtűnik egy fekete kalapos, koldus kinézetű alak³² (Bakodi József). Egy 2 Ft-ost akar adni a mécsesért, de a gyerek azt mondja, ennyiért nem eladó. A kisfiúban a koldus látványából fakadó előítélet elutasító magatartást vált ki. Érdemes jól emlékeztetünkbe vésnünk a koldus tenyerét kitűnően megfotografált képét, amelynek illő képi kontrasztpárja lesz a kisebbik gyermek lyukas kabátzsebéből kikandikáló ujjait ábrázoló jelenet. A koldus távozását ugyanilyen lassított technikával láthatjuk, amint eltűnik a mesterségesen előidézett, a látványt erősítő ködben.

A nagyobbik válla mögül látjuk, amint leguggolva megszámolja a pénzt a kisebbik fiú, majd az a „keresetüket” a másik, bal oldali kabátzsebébe teszi. Ezután egy igen művészi képsor indul (15:45). A lehullott sárga, őszi falevelek közé guruló (a lyukas kabátzsebből kihulló) fémpénzek járdakőre hullását látjuk, illetve halljuk, közben találó zenei háttérfestéssel (glissandók), viszonylag gyors, földközeli kameramozgással: a természet és a fénylő pénzérmék találkozása megkapó látványt nyújt. Az örömben hazafelé ugrándozó gyerekek egyszer csak megállnak, hogy a másik is megszámolja a fizetségüket. Ekkor drámaivá fokozódik a zene, a szereplők pedig csak a tekintetükkel árulják el, mire gondolnak éppen. A kétszeresen föltett, csüggedt kérdésre („Hol a pénz?”) a lyukas zsebből kikandikáló ujjak látványa a válasz. A gyermek, amikor észreveszi, hogy mi történt, keresni kezdi a forintokat, s eközben a bátyja előre néz. Itt egy kis késleltető mozzanat és a kamera nézőpontváltása után vele együtt láthatjuk, hogy ugyanazt a sejtelmes fényt és ködöt nézi, mint korábban a kisöccse. Mint-

31 Megjegyzés: van, hogy épp a gyertyáért futó fiút állítja meg a kamera.

32 Katkics Ilona a koldus alakjában egy varázslót „álmodott meg” (K. I. szíves közlése szerint).

ha megértene, hogy isteni igazságszolgáltatás történt: kapzsiságukért és a koldussal szemben tanúsított antihumánus viselkedésükért ez a „jutalom”. Majd a záró képben az idősebb fiút mutatja a kamera, amint szomorún bandukol hazafelé a sötétben, magára hagyva öccsét.

„Nem sajnáltam a pénzt. Úgy éreztem, mint amikor valami nagy igazság telik be, aminek nem is nagyon tudtam a nevét. S a szívem könnyű lett, akárha muzsikát hall az ember” – ezzel a Sánta-prózát imitáló lírai zárszóval ér véget a filmes narráció, ami szintén a rendező betoldása. Ne feledjük: az elbeszélésben a gyerekek minden összeharácsolt pénzüket odaadják egyetlen szál gyertyáért, hogy azt meggyújthassák az ismeretlen katona hozzátartozójáért, s hogy annak fényében láthassák viszont lelkiismeretük visszanyert becsületét. Mindkét megoldásnak felemelő és megtisztító erejű íve van: korábban a gyerekszáj által harsozott „mindennek ára van” mondat bumeráangként üt vissza, tanulságot és igazságot egyszerre szolgáltató érvénnyel.

Beszélgetés Mihályfi Imrével

a *Müller család halála* című tévéjáték kapcsán

– *Egy igen régi filmmel, A Müller család halála című, 1971-ben forgatott tévéjátékkal kapcsolatban kerestem most fel Önt...*

– Igen, emlékszem rá, nagyszerű szereplőgárda volt Kállai Ferencsel, Kozák Andrással, Törőcsik Marival... Törőcsik Marit rázta meg egyébként leginkább a forgatás alatt a történet, erre emlékszem...

– *Sánta Ferencről köztudomású, hogy nemigen vett részt a forgatásokon...*

– Így igaz. Én sem találkoztam vele, csak már az elkészült film vetítésekor. Voltak is aggályaim például annál a jelenetenél, amikor a Kozák András a kulcs-csomó kulcsait sípoknak használja... De tetszett neki, azt mondta: belefér...

– *Egy hasonló rendezői újítás, amikor szintén Kozák András a cellaőrt manipulálja, bohócot csinál belőle...*

– Igen, az az igazság, hogy ezt például meg a karakter adta. Úgy gondolom, hogy minden belefér abba a filmes produkcióba, amit a karakter elbír, sőt ha hozzáad, akkor az úgy jó. Itt is ez történt.

– *Kállai Ferenc már három évvel korábban játszott egy hasonló szerepet, Bacsó Péter Tanújában... Ön tudott erről?*

– Nem, nem tudtam akkor róla.

– *Mindössze egyszer sugározták a televízióban a premier után, 2002-ben. Mi lehet ennek az oka?*

– Ezt én nem tudom, de a tévéjátékok hőskora lejárt...

– *Volt személyes kapcsolata az íróval?*

– Igen, kétszer találkoztam vele. Csak miután elkészült a film, utána látta, a próbákon nem volt jelen, nem érdekelte a „műhelymunka”, csak az eredmény. Utána viszont jó barátságba kerültünk. Csobánkán vett egy rönkházat, ott be-

szélgettem vele utoljára. A filmjeimet feldolgozó kis füzetbe (*Filmek és alkotók-sorozat* – L. N.) is ő írta az előszót. Morózus ember volt, szükségavú. Kérdeztem tőle, miket olvassak el, ha meg akarom érteni az ő írói világát. Válaszul készített nekem egy olvasmánylistát, én meg elkezdtem olvasni akkor újra pl. Tolsztojt...

(2013. augusztus 15.)

Beszélgetés Katkics Ilonával

a *Mécsek* című tévéfilm kapcsán

– *Sánta Ferenc Mécsek című tévéfilmjét 1982-ben rendezte, ennek lassan harminc éve.*

– Igen, emlékszem rá, akkor mentem nyugdíjba, utolsó filmjeim egyike volt.

– *Emlékszik, miért nyúlt a novellához?*

– Valójában a témája fogott meg, a gyermeki lélek rezdülései: hogy némi rafináltsággal zsebpénzhez jutnak, de a próbát nem állják ki, ezért el is veszítik azt. Ma is az olyan műveket szeretem olvasni, aminek mélyebb mondanivalója van, pl. Ulickáját...

– *A feldolgozás két részletében tér el döntő módon a Sánta-szövegtől: a katona helyett egy koldust látunk a képernyőn, illetve a zárlat is teljesen átkomponált...*

– Igen, ezeket én vittem bele a filmbe. Az író tudott a mű végének átírásáról, de tetszett neki, elfogadta. Visszatérve a koldus alakjára: valójában én egy varázslót képzeltem annak az alakjába, aki kétségtelen, koldusruházatban szerepel a filmben, és aki szinte provokálja a gyerekeket, hogy adjanak neki egy gyertyát, ha nincs is elég pénze...

– *Végül is elképzelhető varázslónak is, ha már így mondja, de nekem a koldus „arca” volt ennek a figurának a dominánsabb...*

– Igen, de azok a kísérteties fények valami metaforikus figurát akartak sejtetni... A próbát tehát nem állják ki a gyerekek, tehát megérdemlik, hogy a varázsló eltüntesse a megszerzett forintjaikat.

– *A film végén nagyon szép expresszív képeket látunk a guruló forintokról...*

– Igen, ezzel szerettem volna előkészíteni a film végét, hogy tudniillik emelkedettebbé tegyem.

– *Emlékszik esetleg arra, hogy melyik temetőben forgatták a filmet?*

– Igen, a pestlőrinci temetőben, a Nefelejcs utcában van, a XVIII. kerületben. Napi négy órát forgattunk, elég hideg volt, sietni kellett a rossz idő miatt...

– *Találkozott személyesen is az íróval?*

– Igen, egyszer a film dramaturgja, Zahora Mária lakásán, akkor látta a filmet először. Meg volt elégedve vele, ennek nagyon örültem.

– *Köszönöm szépen a beszélgetést!*

– Én köszönöm az érdeklődést ennyi év távlatából...

(2013. augusztus 26.)